

Döbör András

A MAGYAR SAJTÓ

KEZDETEITŐL

A „PULITZERI FORDULATIG”

Válogatott sajtótörténeti tanulmányok

Döbör András

A MAGYAR SAJTÓ KEZDETEITŐL
A „PULITZERI FORDULATIG”

Válogatott sajtótörténeti tanulmányok

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Szeged, 2020

TARTALOM

ELŐSZÓ	3
TANULMÁNYOK	4
1. Belgrád 1789-es ostromának interpretációja a <i>Magyar Kurír</i> című politikai hírlapban (Döbör András)	5
2. Sándor Szacsavay, the Southern Region's war against the Turks and the <i>Magyar Kurír</i> of Vienna in the year of 1789 (Döbör András)	20
3. Die Nachrichten von der französischen Revolution, die Nachrichten vom Türkenkrieg im Süden, und Unterweltdialoge als politische Publizistik im Jahre 1789 in der Zeitung der Aufklärungszeit „ <i>Magyar Kurír</i> “ („Ungarischer Kurier“) (Döbör András)	32
4. A hatalom terei a politikai sajtóban. A magyarországi sajtópolitika konzervatív fordulata II. Lipót és I. Ferenc uralkodása alatt (Döbör András)	45
5. A magyar és a lengyel nemzeti identitás tematikái a <i>Jelenkor</i> című reformkori hírlap bel- és külpolitikai híryanagában (Döbör András)	58
6. Helmeczy Mihály, a <i>Jelenkor</i> lapszerkesztője közéleti és szakmai hátterének vizsgálata a korabeli források tükrében (Döbör András)	75
7. Tömegkultúra és „pulitzeri fordulat” a délvidéki magyar sajtóban (Döbör András)	91
8. A magyarkanizsai sajtó kezdetei (1909–1918) (Döbör András – Pető Bálint)	109
RECENZÍÓK	155
9. Hiánypótló monográfia a szentesi sajtó történetéről. Pető Bálint: A szentesi sajtó kezdetei (1871–1883)	156
10. Olvasás és vallásosság a felvilágosodás kori Magyarországon	159

ELŐSZÓ

Döbör András sajtótörténész, a történelemtudományok doktora, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának docense, 17 éve a Kar oktatója. Számos sajtótörténeti tanulmányt publikált tudományos folyóiratokban és kötetekben. Ezekben és az addigi kutatásait összegző, a Gondolat Könyvkiadónál megjelent, *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840)* című monográfiájában a sajtótörténet társadalomtörténeti szempontú, analitikus kutatási irányának megfelelően vázolta fel a felvilágosodás- és reformkori, magyar nyelvű, politikai hírlapírás történetét és a korabeli kormányzati sajtópolitika összefüggéseit vizsgálatának középpontjába állítva, hogy miként szolgálták a magyar nyelvű politikai hírlapok a nemzeti identitást, a modernitást és a polgári átalakulást az adott társadalmi-politikai környezetben.

Döbör András jelen kötetében megjelentetésre kerülő tanulmányai három nagy csoportra bonthatóak. Egyrészt új, máshol még meg nem jelentetett tanulmányait publikálja a kötet 1., 3. és 5. fejezetében. Másrészt a PHD fokozatszerzése, 2015 óta folyóiratokban, tanulmánykötetekben megjelent sajtótörténeti tanulmányait rendezte egységes szerkezetbe a 2., 4., 6. és 7. fejezetben, valamint ide sorolható szerzőtársával, Pető Bálinttal jegyzett publikációja is a 8. fejezetben. Harmadrészt a 9. és 10. fejezetben sajtó és művelődéstörténeti témájú recenzióit közli.

A kötetet ajánljuk minden, a „hosszú 19. század” történelmét kedvelő, különösen a sajtó- és művelődéstörténet iránt érdeklődő olvasó számára.

A kiadó

TANULMÁNYOK

BELGRÁD 1789-ES OSTROMA, ÉS A DÉLVIDÉKI TÖRÖK HÁBORÚ INTERPRETÁCIÓJA A *MAGYAR KURÍR* CÍMŰ POLITIKAI HÍRLAPBAN

Absztrakt

Tanulmányomban bemutatom a II. József császár és II. Katalin orosz cárnő által az Oszmán Birodalom ellen megvívott háborúnak, azon belül is Belgrád 1789-ben történő bevételének interpretációját a Magyar Kurír című bécsi magyar nyelvű hírlap 1789. évi híryanagában.

Belgrád várának bevétele a kiemelt célok között szerepelt az 1787-ben megindított háború haditervében. A főszerep vezetésével megbízott Lacy gróf időhúzó taktikája, illetve az állandóan betegeskedő, a sereg személyes vezetésére alkalmatlan II. József miatt azonban az Alvinczy István tábornok vezette első ostrom 1787-ben kudarcot vallott. Végül a császár előbb Hadik András grófra, majd az évekig mellőzött Ernst Gideon von Laudonra bízta a sereg vezetését, és a sorozatos kudarcok után a merészebb taktikát folytató, a szabályokhoz kevésbé ragaszkodó Laudon három hét ostrom után 1789. október 1-jén elfoglalta Belgrádot.

A korabeli magyar és európai sajtó pozitív visszhangja ellenére a figyelem külpolitikai téren már inkább a belgiumi és franciaországi események felé fordult, belpolitikai téren pedig a császár politikájával szemben kibontakozó ellenállásra terelődött. A háborúból végül győztesen kikerülő osztrákok új uralkodója, II. Lipót császár pedig az 1791-es szisztovói békében visszaadta a várat a törököknek, mivel a déli végeken nyugalomra volt szüksége a szerveződő franciaellenes porosz–osztrák szövetség sikeréhez.

Tanulmányom alapját a kezdetben jozefinista, majd az egyre inkább a magyarországi valóság és a nemzeti sérelmek felé terelődő, a franciaországi események irányába tájékozódó, Szacsvay Sándor által szerkesztett Magyar Kurír hírlapi cikkeinek tartalmi és statisztikai elemzése adja, amely során a belgrádi vár ostromáról szóló tudósításokat és beszámolókat összevetem, és szélesebb kontextusba emelve elhelyezem a lap 1789. évfolyamának témahálójában.

A délvidéki török háború

A délvidéki török háborút, az utolsó Habsburg–török háborút Ausztria az oroszokkal szövetségben indította 1787-ben. A birodalmi hadsereget maga II. József császár vezette, mivel kötelességének érezte, hogy a háború idején a sereggel vállalja a megpróbáltatásokat. A harcok másfél évig váltakozó szerencsével folytak; nagyok voltak a veszteségek, a törökök betörték Magyarország déli területeire, a császár elrendelte az újoncozást, és gabona szállítására és hadisegély fizetésére szólította fel a magyar megyéket. Mindez az új adórendszer előkészítésével kapcsolatban fellángoló rendi ellenállást csak tovább fokozta, a megyegyűlések feliratokban utasították vissza a császár rendeleteit, mondván újoncokat és adókat csak az országgyűlés szavazhat meg. A maláriában megbetegedő császár súlyos betegen tért vissza a hadjáratból, állapota 1789-ben tovább súlyosbodott. Noha megígérte a rendeknek az országgyűlés összehívását, de már nem sikerült lecsillapítania az elégedetlenkedőket. Mikor Laudon tábornagy vezetésével 1789 októberében végül sikerült bevenni a szövetségeseknek Belgrádot, II. József már halálos ágyán kapta a hírt. Halála után utódja, II. Lipót császár – a törökökkel szövetségre lépett poroszok fenyegetése miatt – 1791-ben megkötötte a szvisovi különbékét, amelyben Ausztria lemondott Belgrádról, és beleegyezett a háború előtti status quo helyreállításába. A török háborút Oroszország egyedül folytatta, az 1791-es békekötés lezárta a magyarság és a törökök majdnem négy és fél évszázados háborúit is.¹

Belgrád várának impériumváltásai 1789 előtt

Noha Belgrád elfoglalása az 1787–1791-es törökellenes háború egyik legfényesebb hadászati diadala volt, egyben a magyar történelmi tudat okán annak szimbolikus csúcának tekinthető, mégis sem a korabeli magyar és főként nyugat-európai visszhang, sem a későbbi történeti feldolgozások nem fektettek túl nagy hangsúlyt rá. Ahogy nem állt be gyökeres változás a győzelmet kivívó Gideon Laudon tábornagy szakmai megítélésében sem, akinek nem sikerült e győzelme ellenére sem bekerülni a legnagyobb tekintélynek örvendő Habsburg tábornokok közé. Mindennek megértéséhez szükségesnek mutatkozik röviden összefoglalni történetét, főleg az impériumváltások aspektusából, illetve megvizsgálni azt, miként és miért vált Nándorfehérvár a magyar történelmi tudatban szimbólummá.

Belgrád, a középkori magyar Nándorfehérvár, Európa egyik legrégebben lakott városa, amely hányatott története során mindig a nyugati és a keleti kultúra határvidékén, ütközőpontjában állott. 1071-ben került magyar fennhatóság alá, 1204-ig többször gazdát cserélve a Magyar Királyság és a Bizánci Birodalom között. A várost IV. Béla

¹ Katus László (2010): *Magyarország a Habsburg Monarchiában*. In: Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 536. p.; 584. p.

tette az általa létrehozott Macsói Bánság központjává, majd fia, V. István (1270–1272) adja először rövid időre a várat szerb kézre, amikor jegyajándékkul adja leányával, Katalinnal Dragutin szerb királynak. Később ez megismétlődik néhányszor, pl. 1334–1355 között, majd 1403–1427 között, amikor Luxemburgi Zsigmond király adta hűbér-birtokként Lazarevics István szerb fejedelemnek.²

Ezután vált a vár kulcsfontosságú részévé a déli végvárrendszernek, ugyanis a török hódítások logisztikájának szempontjából kulcsfontosságú ponton feküdt a Duna és a Száva találkozásánál. Nándorfehérvár 1440-ben és 1456-ban is ellenáll a török ostromnak. A szintén nagy győzelmet hozó 1440-es ostromról is korábban kevesebbet szóltak a magyar történeti munkák,³ mint az 1456-osról, amely mind Magyarország, mind Európa szemében a török elleni harcok egy komoly fordulópontját jelentette, hiszen ez a győzelem 70 évre megtörte török addigi intenzív európai terjeszkedését. 1521 augusztusában azonban már nem tudta megfékezni a török haderőt, és Belgrád ezután csaknem 170 évet tölt a török félhold fennhatósága alatt. A Bécs sikertelen török ostromát (1683) követő bő száz évben a császári csapatok háromszor veszik be Belgrád falait. 1688-ban Miksa Emánuel bajor választófejedelem veszi be a várat, azonban Lipót császár háborús politikájának köszönhetően ez nem bizonyult tartós eredménynek. Az irreális osztrák békefeltételeknek köszönhetően a béketárgyalások kudarcba fulladtak, és közben a déli határt sem sikerült megerősíteni, így az új nagyvezír, Köprülü Musztafa ellentámadása miatt végül Belgrádot sorsára hagyták. 1690 októberében Belgrád várában újra a török rendezkedett be huszonzét évre.⁴

A törökök azonban nem tudtak belenyugodni csaknem az összes magyarországi és balkáni területeik elvesztésébe, és 1715-ben háborút kezdtek Velence ellen a délgörögországi területek visszaszerzéséért. Velence III. Károlytól (1711–1740) kapott támogatást, aki lehetőséget látott a török kézen maradt magyar területek visszahódítására. 1716-ban Ausztria és Velence szövetséget kötött, majd Savoyai Jenő tábornagy, Habsburg Birodalom legtekintélyesebb hadvezére vezetésével megindult III. Károly első török háborúja, és már augusztusban döntő vereséget mértek Péterváradnál a török seregre. Októberben Musztafa pasa feladta Temesvárt, Savoyai Jenő pedig összesítette erőit Belgrád ostromához. 1717. június 15–16-án kelt át a Dunán és néhány nap alatt kiépítette az ostromgyűrűt, elzárva a felmentő sereg elől az utat,

² Bács Gyula (1976): *Belgrád*. Panoráma, Budapest. 22–38. p.; Tóth Sándor Máté (2011): *Laudon tábornagy és Belgrád 1789-es visszafoglalásának emlékezete Hödl Joachim latin dísztichonjaiban*. Szakdolgozat. SZTE BTK, Szeged. 6–7. p.

³ Ezen változtatott Diószegi Szabó Pál munkássága. Lásd: Diószegi Szabó Pál (2015): *1440 – Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei*. Szeged, Areión Egyesület. 258 p.

⁴ Szakály Ferenc (1975): *A mohácsi csata*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 50–58. p.; Varga J. János (1986): *A fogyó félhold árnyékában*. Gondolat, Budapest. 172–208. p.; Ember Győző – Heckenast Gusztáv (szerk.) (1989): *Magyarország története tíz kötetben 4/1–2*. Akadémiai, Budapest. 87–89. p.; Sugár István (1983): *Lehanyatlak a török félhold*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 208–225. p.; 235–255. p.; 299–315. p.

majd tönkrement Khalil pasa felmentő seregét is, mire Belgrád őrsége is megadta magát. A csatában maga Savoyai is megsebesült, a vár azonban újra keresztény kézre került, a törökre mért csapás pedig sokkal jelentősebb volt, mint az 1688-as győzelem idején. Savoyai Jenőt egész Európa ünnepelte. Károly azonban nem élt azzal a lehetőséggel, hogy újra megnyílt a Balkán felé vezető kapu, megelégedett az 1699-es békében még török kézen lévő magyar területek visszafoglalásával és 1718 júliusában Pozsarevácon békét kötött.⁵

1737 és 1739 között került sor Károly második török háborújára. A harcokba Ausztria Oroszország oldalán kapcsolódott be egy 1726-os szövetségi szerződés alapján, azonban az ezévben 71 éves korában meghalt Savoyai Jenő nélkül, aki jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburg Birodalom a 18. században európai nagyhatalommá vált. A császár a helyére nem alvezérét, Pálffy Jánost nevezte ki, hanem újdonsült vejét, Mária Terézia férjét, Lotharingiai Ferencet, aki kudarcot kudarokra halmozott. Végül az 1739-ben megkötött belgrádi békével a törökök a Temesi bántság kivételével minden területet visszaszereztek, amit húsz évvel korábban Savoyai Jenő elfoglalt tőlük – köztük Belgrádot is.⁶

Belgrád ostroma 1789-ben

Belgrád visszaszerzésére legközelebb II. József uralkodásának végén adódott lehetőség. Az 1787-ben meginduló törökellenes háborúban a cári csapatokkal szövetségben harcoló osztrák tábornokok kudarcot vallottak, és József császár is elmaradt a hadvezetés terén példaképétől, II. Frigyes porosz királytól. A Habsburgok serege nem rendelkezett olyan minőségű hadvezérrel, mint nagyapja idején Savoyai Jenő, vagy anyja uralkodása alatt az ifjú és ambiciózus Hadik András volt. A nemzetközi helyzet, főként a belga konfliktus kiéleződése sem könnyítette meg az osztrákok dolgát, József mégis időszerűnek látta, hogy támadást indítson a déli végeken visszaszerezve az 1739. évi belgrádi békében elvesztett területeket. Belgrád várának bevétele az első között szerepelt a haditervben, azonban az Alvinczy István tábornok vezette első kísérlet 1787-ben kudarcot vallott. A főszerep vezetésével megbízott Lacy gróf sem alkalmazott megfelelő taktikát az orosz csapatok megindulásának megvárásával, ez ugyanis nem kedvezett az ellátási gondokkal küszködő császári csapatoknak. A folyamatosan betegeskedő II. József, bár fontosnak tartotta személyes jelenlétét a táborban, a háborúval ekkor már meghasonlott, és a sereg vezetését tábornokaira bízta.

⁵ Ember–Heckenast 1989. 363–365. p.; Marczali Henrik (é.n.): *Mária Terézia és kora*. Reprint. Laude, Budapest. 154–166. p.; Zachar József (1990): *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*. Tankönyvkiadó, Budapest. 93–106.; Sugár 1983. 455–476. p.; 481–490. p.

⁶ Ember–Heckenast 1989. 367–369. p.; Marczali é. n. 182–190. p.; Zachar 1990. 121–123. p.; Rédvay István (1935): *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. Az első (1737.) hadjárat évi*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1935. 63–100. p.; Rédvay István (1935): *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. A második (1738.) hadjárat évi*. In: *Hadtörténelmi közlemények*. 258–297. p.; Rédvay István (1935): *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. A harmadik hadjárat évi I–II*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1938. 31–58. p.; 133–152. p.

Lacy gróf eredménytelensége után előbb az idős Hadik András grófra, majd Kaunitz tanácsára Lacy nagy ellenlábására, az évekig mellőzött Ernst Gideon von Laudonra bízta a sereg vezetését.⁷

A sorozatos osztrák kudarcok után a merészebb taktikát folytató Laudon mintegy három hét ostrom után 1789. október 1-jén elfoglalta Belgrádot. A győzelem legalább akkora volt, mint 1688-ban vagy 1717-ben, az európai sajtó örömmel fogadta ugyan a győzelmet, de a tábornagy balszerencséjére figyelmük már inkább a belgiumi és franciaországi események felé fordult, holott ennek a győzelemnek volt köszönhető az oszmán ellenállást megtörése és a kedvező feltételek megteremtése az 1791-es szisztovói békeszerződéshez. Mind a korabeli sajtó, mind a későbbi európai és magyar monográfiák csak egy-két mondatban emlékeznek meg Belgrád 1789-es visszafoglalásáról. A háborúból nagy vér és anyagi áldozatok árán az osztrákok kerültek ki győztesen, a békét sürgető II. Lipót császár a szisztovói béketárgyaláson szó nélkül visszaadta a várat az oszmánoknak, mivel a déli végekkel nem voltak különösebb elképzelései, viszont a szerveződő franciaellenes porosz–osztrák szövetséghez szüksége volt a nyugodt hátszagra. Az utolsó török csapatok végleg csak 1867-ben hagyták el Belgrádot, hogy aztán ismét kulcsfontosságú szerepet betöltve a Balkánon az 1878-ban függetlenné váló Szerb Fejedelemség, majd az 1882-ben megalakult Szerb Királyság központja legyen – végleg elszakadva Magyarországtól.⁸

A jozefinista Szacsвай Sándor és a bécsi Magyar Kurír

A székely nemesi családból származó, tanulmányait a debreceni és a pozsonyi líceumban folytató, majd Bécsben jogot is hallgató, a jozefinista értelmiségiek közé tartozó Szacsвай Sándor 1784-ben tért vissza Pozsonyba, ahol az első magyar nyelvű újságnak lett a szerkesztője. Az 1784–1786 közötti, Szacsвай által szerkesztett pozsonyi *Magyar Hirmondó* a nyelvrendelet után is megőrizte a jozefinista eszmék iránti rokonszenvét, és II. József politikájának híve, reformjainak közéletűje és támogatója maradt. Sőt, fő feladatának a „jó fejedelem” rendeletei ellen vétők leleplezését tartotta. A felvilágosult udvarnak és az enyhébb cenzúráviszonyoknak köszönhetően szatirikus, voltaire-i stílusban támadta a konzervatív, rendi alapokon álló magyar egyházi és közigazgatási vezetőket, a francia „*ancien regime*” csillogását és értelmetlen pazarlását és butaságát idéző „*dámákat*”, a vakbuzgó és babonákban hívő, vagy a vallás és hit parancsait szerinte lépten-nyomon megszegő papságot és az általuk megtévesztett hívőket – összességében a magyar rendi-feudális viszonyokat – már ekkor sok ellenséget szerezve magának. Egy biztos azonban, az első magyar újság ekkor érte el

⁷ Ember–Heckenast 1989. 1105–1107. p.; Marczali é. n. 444–456. p.; Zachar 1990. 241–242. p.; Rédvay István (1942): *II. József török háborúja (1788–1790) I–II*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1942. 1–28. p.; 179–200 p.; Rédvay István (1943): *II. József török háborúja (1788–1790) III*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1943. 1–34. p.

⁸ Zachar 1990. 243–249. p.; Tóth 2011. 10–11. p.

legnagyobb népszerűségét 449 előfizetővel, amit Szacs vay anyagi viták miatti menesz-
tése után nem tudott felülmúlni többé.⁹

Az újságírással ekkorra magát végleg eljegyző Szacs vay 1786-ban Tállyai Dániellel, a *Pressburger Zeitung* korábbi szerkesztőjével, ekkoriban egy szlovák lap, a *Presspurské Nowiny* kiadójával, saját magyar újság kiadását fontolgatta. Tállyai Dániel – aki a kor viszonyai között nyugodtan tekinthető a sajtót megélhetési forrásnak tekintő üzlet-embernek – terve az volt, hogy szlovák lapja mellett még két lapot indítson. Egy magyar nyelvű lapot a *Magyar Hírmondó*, és egy német nyelvű lapot a *Pressburger Zeitung* ellenlábasaként és üzleti konkurenciájaként.¹⁰

Előfizetési felhívást hirdettek hát a *Magyar Kurírra* és a *Pressburger Merkurra*, de a helyi nyomdászok, Patzkó és Landerer – hiába szüntette meg II. József még 1781-ben a sajtómonopóliumot – minden követ megmozgattak, hogy a megjelenést megakadályozzák, és az egyértelműen gazdasági érdekekért folyó harc a nyomdászok győzelmével végződött. A két lap egy-egy mutatványszáma végül 1786 júliusában engedély nélkül jelent meg, ezért a városi tanács lefogatta Webert, a nyomdászt. Szacs vay számára azonban nem ezért kellett elsősorban Pozsonyból távoznia, hanem azért, mert ekkorra már a nyomdászokon kívül is sok befolyásos ellenséget szerzett magának, elsősorban a *Magyar Hírmondóban* állandóan kritizált pozsonyi papság és az előkelő dámák, valamint a „*Fő Tisztelendők és Méltóságok*” miatt.¹¹

A történet az év végétől Bécsben folytatódott, a *Magyar Kurír* indítását ott nem lehetett a sajtóprivilegiumra hivatkozva megakadályozni, valamint csábító volt a birodalmi főváros felvilágosult légköre is. 1786. december 2-án már a birodalom székvárosában jelent meg a második szám, és 1787 januárjától egészen az 1793. évi első számig, a laptól való eltávolításáig, Szacs vay Sándor kiadásában és szerkesztésében jelent meg a szakirodalomban csak a „*második magyar nyelvű lapnak*” nevezett *Magyar Kurír*.¹²

A délvidéki törökellenes háború elhelyezése a *Magyar Kurír* 1789. évfolyamának témahálójában

Szacs vay egyértelműen Bécsben vált a korszak leghaladóbb és legjelentősebb újság-
írójává és lapszerkesztővé, aki a korabeli sajtóviszonyokhoz képest előremutató
publicisztikai színvonalat ért el. Őt sem kerülhették el azonban azok a jellemző belső
konfliktusok, amelyek a jozefinista értelmiséget jellemezték a nemesi-rendi ellenállás
erősödésével, hiszen levelezőinek köszönhetően szoros kapcsolatban maradt a hazai

⁹ Dezsényi Béla (1967): *A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793*. In: Magyar Könyvszemle, 1967. 1. p.

¹⁰ Dezsényi 1967. 22. p.

¹¹ Bővebben ír a „pozsonyi előzményekről” Dezsényi Béla már fentebb is hivatkozott tanulmányában (21–27. p.), melynek alapfeltevése szerint Szacs vay 1793 utáni „parkolópályára-tételének” okai már e korai újságírói korszakára is visszanyúlnak.

¹² Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (2001): *A magyar sajtó története*. Sajtóház Kiadó, Budapest. 36–40. p.

élettel, tudomást szerzett az uralkodóval szembeni elégedetlenségről, amit a délvideki török háború még inkább fokozott, és a nemességről átterjedt a parasztságra és az értelmiségre is. Lapjában jól nyomon követhető az a fokozatos változás, ami ennek a korszaknak jellemző lenyomata.

A kezdetben jellemzően lelkes jozefinista, aki „*bölcs uralkodónak*” és „*a mi édes hazánk édes atyjának*” nevezte II. Józsefet, lapjában sikraszállt a vallási türelem érdekében, támadta a rendi követeléseket, és elsősorban az egyházi személyeket, támogatta a nemesi adómentesség felszámolását, valamint elítélte a németalföldi és franciaországi mozgalmakat, a politikai változásokra reagálva hangnemet váltott.

Megőrizve jozefinista felfogását, már nem lázadásnak írta le a franciaországi eseményeket, hanem szimpátiával fordult felé. A francia forradalom híreinek terjesztésében pedig különösen kiemelt szerepet játszott, tudósításainak, kommentárjainak különleges stílusa miatt. Forrásai a külföldi újságok voltak, de mivel a híreket csak a bécsi hivatalos lap alapján közölhetett, ezért fiktív, a korban népszerű, felvilágosult írók által kedvelt és gyakran használt ún. alvilági dialógusok műfaját alkalmazva egészítette ki a hivatalos tudósításokat. Szacsvey lapjában hol állatok (verebek, fecskék, kutyák), hol történelmi személyek (Machiavelli, Nagy Sándor, Demokritos), hol mesehősök (Aesopus) szájába adta a „*francia zenebona*” interpretálását, valamint a jozefinistákra egyébként jellemző módon sokszor elítélő hangnemben, így is enyhítve a cenzúra éberségét.

A korszak másik jelentős, a Habsburg Birodalmat érintő külpolitikai eseményét, a török háború híreit¹³ a cenzúra fokozódó nyomása ellenére közvetlen harctéri tudósításokban ismertette, a bécsi hivatalos lapból átvett írások mellett, melyeket csillaggal megjelölt,¹⁴ hogy elvlassza azokat a sajátjától.

Igyekezett kiemelni a magyar egységek harctéri sikereit, helytállását, például az 1789. július 22-ei lapszámban hosszú összefoglalást közölt a Bánságban állomásozó, főként Fehér, Veszprém, Vas és Sopron vármegyéik fiataljaiból álló Erdődi-huszárokról, akiknek históriájával¹⁵ bizonyította „*átallyában jó katona a' Magyar más ellenség ellen is,*

¹³ Magyar Kurír, 1789. 13–14. p.; 35–36. p.; 53–57. p.; 59–62. p.; 78–80. p.; 93–98. p.; 118–120. p.; 125–127. p.; 132–138. p.; 144–146. p.; 151–154. p.; 176–178. p.; 195–199. p.; 204–208. p.; 210. p.; 237–240. p.; 254–257. p.; 325–331. p.; 340–344. p.; 353–356. p.; 389–392. p.; 413–420. p.; 429–433. p.; 444–450. p.; 454–458. p.; 460–466. p.; 467–471. p.; 474. p.; 479–481. p.; 484–486. p.; 495–496. p.; 500–505. p.; 509–514. p.; 531–532. p.; 553. p.; 555–560. p.; 581. p.; 594–596. p.; 605–608. p.; 611–614. p.; 619–624. p.; 627–640. p.; 651–656. p.; 660–666. p.; 679–682. p.; 695–697. p.; 708–710. p.; 713–714. p.; 719–722. p.; 726–728. p.; 742–747. p.; 755–767. p.; 771–776. p.; 787–796. p.; 811–814. p.; 820–828. p.; 833–834. p.; 835–849. p.; 858–861. p.; 867–870. p.; 883–890. p.; 899–914. p.; 913–920. p.; 941–949. p.; 962–968. p.; 977–986. p.; 993–999. p.; 1009–1016. p.; 1018–1023. p.; 1024. p.; 1049–1055. p.; 1085–1089. p.; 1097–1140. p.; 1141–43. p.; 1145–1176. p.; 1182–1190. p.; 1193–1208. p.; 1211–1220. p.; 1229–1239. p.; 1242–1252. p.; 1277–1287. p.; 1293–1301. p.; 1315–1319. p.; 1329–1331. p.; 1341–1346. p.; 1349–1359. p.; 1365–1374. p.; 1382–1387. p.; 1391–1396. p.; 1410–1411. p.; 1418–1421. p.; 1438–1443. p.; 1463–1465. p.

¹⁴ Pl. Magyar Kurír, 1789. 915–916. p.; „*A' Fő-Hadi-Tanástól közelebb ki-adott Tudósítás ez: (**)*” megjelöléssel.

¹⁵ Magyar Kurír, 1789. 798–800. p.

különösen pedig a' Török ellen..."¹⁶ Később is sort kerített azon magyar huszárezredek „historiájának” bemutatására, akik dicsőségesen szerepeltek a harcokban.¹⁷

Igyekezett saját tudósítói hálózatát bővíteni, például a lapban meghirdette; „A' kik a' Táborazó-helyekről ezen háború alkalmatosságával bizonyos Tudósításokat küldenek hozzánk ... a' háború után is 3 esztendeig ingyen Ujságokat küldünk az illyeneknek.”¹⁸ Tudósítóit pedig egyúttal megnyugtatta, hogy senki sem látja leveleiket a cenzoron kívül, írhatnak nyugodtan, ugyanis; „Az azt vizsgáló Űr ki-húzza azt a' mi Levelünkéből, a' mi nem oda való, másnak pedig nints hatalmában tudakozni ki mit irt.”¹⁹

A nyilvánosság kérdésében – a kormányzat által bevezetett újságbélyeg adó ürügyén, melynek rendeletét ismertette korábban²⁰ – érdekes kirohanást intézett a *Magyar Kurír* 1789. július 4-ei számában: „A Gondolatok szabadok a' fizetéstől; de ha ezeket már most Ujság-Levelekre írjuk egy fél krajtzárt fizetnek... Fel-ütették a béjeget a' Kurír' Lovára; szolj igazat, vagy hazudj már – fél krajtzár az ára!! Mondj hát igazat.”²¹

Ugyanezen lapszám angliai tudósításban később ismertette az újságbélyeg kialakulásának folyamatát Angliában, és ennek kapcsán merészen nyilatkozik a sajtószabadságról: „Ez az az egyenes ösvény, melyen Bétsig jött a' Stempel:²² de fájdalom! mely nagy kár, hogy ezen Stempellel Angliából az azzal járó Írásban való Szabadság-is el nem jöhetett. – Angliában olly szabadságok vagyon Stempelt fizető Ujságíróknak hogy ezek a' Király, a' Parlamentomok, a' Ministerium, az Ég és a' Föld ellen-is szabadon ki-mondhatják a' magok gondolatjaikat, és azt közönséges Levelekben árulhatják.”²³

A parlamenti nyilvánosság intézményét is ismertette olvasóival Szacsvey, miszerint ami „a' Parlamentumokban meg-fordul, azt a' Nép 14 nap alatt már az Ujság-Levelekből tudja, és így drága árron is örömet fizeti (...) ezek által adnak mindent tudtára a' Népeknek; itt Ujságot irni és nyomtatattatni mindennek minden rostálás nélkül szabad...”²⁴

A cenzúra által kihúzott tudósításait pedig – ezzel is jelezve olvasóinak véleményét – már következetesen nem pótolta, javította, hanem üresen hagyta, kihúzásokkal és vicces üzenetekkel („Rostában maradt”; „Rosta júk”; „A' rostába keresd!”; „a' Kurírnek ki se szabad mondani”; „itt többet nem írunk, mert a' Budai Újságban is tsak ennyi van erről, de jelent ez is valamit!!” stb.) jelölte.²⁵

¹⁶ Magyar Kurír, 1789. 797. p.

¹⁷ Magyar Kurír, 1789. 1057–1062. p.

¹⁸ Magyar Kurír, 1789. 706. p.

¹⁹ Magyar Kurír, 1789. 706. p.

²⁰ Magyar Kurír, 1789. 582–584. p.

²¹ Magyar Kurír, 1789. 707–708. p.

²² Újságbélyeg.

²³ Magyar Kurír, 1789. 717. p.

²⁴ Magyar Kurír, 1789. 717–718. p.

²⁵ Pl. Magyar Kurír, 1789. 73. p.; 275. p.; 560. p.; 592. p.; 596. p.; 603. p.; 713. p.; 714. p.; 874. p.; 896. p.; 927. p.; 952. p.; 1333–1335. p.; 1441. p.; 1444. p.

Az 1789. évi lapszámban kezdetektől tudósít a francia király által összehívott utolsó rendi gyűlés előzményeiről (követválasztások, gazdasági helyzet, belpolitikai hangulat),²⁶ annak megnyitásáról, a polgári rend által tárgyalni kívánt követelésekről és az első ülések eseményeiről,²⁷ természetesen a cenzúra keretei közé szorítva, de annak korlátait a korábban jelzett módon egyértelműen tágítva.

Az 1789. június 27-én a cenzúra által erősen lerövidített, és szokásához híven Szacsvay által egyértelműen jelölt módon jelentette a *Magyar Kurír*, hogy a francia rendi országgyűlésben folytatódnak a tanácskozások, „*az ellenkezések, a' belső tüznek füstelgése még meg-nem szűntenek ; de semmi nevezetes olvasásra méltó dolog nem történt, hanem hogy nem régiben – –*.”²⁸ Majd a rövidre vágott tudósítást követően, a cenzor által kihúzott helyen, áthallásos tanmesét közölt egy meggazdagodott és nemesi rangot szerzett francia szabó mester, és egy elszegényedett márkai esetéről, amelyben az alacsony származása miatt csúfolt szabó túl jár a kevély márkai eszén, és így fogalmaz: „*...mert én azt a Mesterséget, a' mely által gazdag nemes emberré lettem, most sem szégyenlem.*”²⁹

Július 11-én óvatos hangnemben tudósított a francia rendi gyűlés június 24-ei eseményeiről, amikor XVI. Lajos király semmisnek nyilvánította a rendi gyűlés korábbi döntéseit megkísérelve felosztatni azt, azonban ez a polgári rend és a „sokaság” ellenállásán megtört. Ismertette Neckernek a királlyal folytatott megbeszélését, és annak eredményét, majd a korábban ismertetett jozefinista szemszögből és a cenzúrát is altatva minősítette az eseményeket: „*Itt a Lárma pohara már teli van; a' Polgári rend engedetlen, és azt mondja, hogy ő az, a' ki a' Frantzia Nemzetet tsinálja; a' Nemesi Rendtől magát különböztetni nem akarná: ennek rosszaknak lenni láttatnak a' következtései.*”³⁰ Az aznapi események ismertetését folytatta a július 19-ei lapszámban is, beszámolva a polgárság felfegyverkezéséről, vidéken a nemesi udvarházak és kastélyok elleni támadásokról, a katonák esküjéről, miszerint nem fognak fegyvert saját népük ellen, valamint a harmadik rend politikai győzelméről: „*(...) össze-adá magát a' Papi Rend a' Polgári-Rendel, és annak utána, ugy szólván kényszerítették a' Nemesi Rend-is ezekkel össze-állani.*”³¹ A hír közlése után azonban nem állhatta meg, remekbe szabott glosszában reagált az eseményekre, melyben először kifejtette a francia királyok XIV. Lajos óta fennálló abszolút hatalmát saját népe felett, valamint európai befolyását, és utalt a fennálló politikai helyzetnek köszönhető gyökeres változásokra: „*Ilyen hatalmasok valának a' Frantzia Királyok. A Koronás Fejeknek gyüleezetekben Prészes vala a' Frantzia Király, és midőn ő szolott, mindenek hallgattak, tsak a nagy Fridrik*”³²

²⁶ Magyar Kurír, 1789. 120. p.; 130–131. p.; 358–359. p.; 486. p.; 492–493. p.; 514–516. p.

²⁷ Magyar Kurír, 1789. 566–567. p.; 574–575. p.; 609. p.

²⁸ Magyar Kurír, 1789. 682. p.

²⁹ Magyar Kurír, 1789. 682–684. p.

³⁰ Magyar Kurír, 1789. 751–752. p.

³¹ Magyar Kurír, 1789. 781. p.

³² Nagy Frigyes porosz király.

mormólt néha néha. (...) Ezen hajdani hatalmas királyt már most a' maga leg-alább való Jobbágyi a' Polgári Rend szorították határok közé.³³

Szacsvay később is újra és újra visszatért a francia eseményekre, röviden összegezve a kapott híreket a politikai és gazdasági helyzetről, miszerint a válság tovább tart. Július 25-én rövid kommentárban jelezte, hogy „Párisban és egész Frantzia-országban még sem egész a' belső tsendesség – a szükség pedig könyökig kotorász a Frantzia kenyeres kosárban.”³⁴

Július 29-én pedig újabb publicisztikában már azt a szófordulatot engedte meg magának, hogy mióta a francia közrend észrevette, hogy „a' nemesi Rend, sőt a' Világnak legnagyobb Fejedelme-is mezittelen születik, meg-hal és el-temettetik – nem akarja hinni, hogy néki a' maga természeti jussához törvényes igazsága ne volna; azért Párisban (...) szüntelen ujjabb ujjabb zenebona fordul elé, melynek majd mindenkor vér-ontás a' vége.”³⁵

Szacsvay politikai publicisztikája egyik csúcspontjának tekinthető az 1789. augusztus 5-ei lapszám, amelyben hosszas írásban tett kísérletet Szacsvay az addigi események történeti áttekintésére. Erre azonban a cenzúra miatt az alvilági fiktív beszélgetések műfaját választotta, melynek során a túlvilágon találkozó francia és magyar veréb meséli el élete és halála történetét, bemutatva egyúttal a francia és a magyar belpolitikai helyzetet.³⁶

A francia veréb, akit az éhhalál juttatott az elíziumi mezőkre, és „amaz örök emlékezetű Vóltérral”³⁷ egy napon született, a párizsi újsághírek alapján részletesen beszámolt az 1788 óta történetekről: a nagy éhínségről és hidegről, ami 1788–89 fordulóján pusztított, a politikai harcokról a király és a polgári rend között, a király és köznép egymás elleni felfegyverkezéséről, az erőszakos cselekményekről. „Egy szóval kedves veréb Barátom, most mind az éhségre, mind a' zenebonára nézve olyan körülállások között vagyon Frantzia-ország, hogy tsak a' napokban több hever vala 800 meg-hólt embernél a' maga verében a' 15-dik Lajos Király piattzán.”³⁸

A forradalmi események ismertetésekor ezután már sokszor kénytelen volt az elíziumi dialógusok formájához fordulni, de igyekezett részletesen tájékoztatni olvasóit a július 14. utáni eseményekről.³⁹ Az augusztus 22-ei lapszámban például közölte a király, Necker és a nemzetgyűlés levelezéseit a leváltott miniszter Párizsba való visszatérését illetően, a párizsi lapok tudósításai alapján ismertette az Alkotmányozó Nemzetgyűlés első határozatait,⁴⁰ ahogy az többek között a Rousseau-i „társadalmi szerződés”,

³³ Magyar Kurír, 1789. 782. p.

³⁴ Magyar Kurír, 1789. 817. p.

³⁵ Magyar Kurír, 1789. 831. p.

³⁶ Magyar Kurír, 1789. 851–858. p.

³⁷ Voltaire.

³⁸ Magyar Kurír, 1789. 855–856. p.

³⁹ Magyar Kurír, 1789. 874–880. p.; 893–897. p.; 930–939. p.; 949–955. p.; 974–975. p.; 986–990. p.; 999–1000. p.; 1055. p.; 1093–1094. p.; 1140–1141. p.; 1208. p.; 1220–1224. p.; 1254–1260.; 1290. p.; 1301–1304. p.; 1331. p.; 1347. p.; 1359. p.; 1423. p.

⁴⁰ Melyek a francia forradalom korszakalkotó alapidokumentumába, az 1789. augusztus 26-án elfogadásra kerülő Emberi és polgári jogok nyilatkozatába (*La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen*) épülnek be.

és a Montesquieu-i „hatalmi ágak szétválasztásának elve” mentén kidolgozza „a’ természeti Törvények finom mértéke szerint a’ maga Törvényét és a’ Nemzetnek boldogságát.”⁴¹

Az augusztus 26-ai lapszámban a forradalom kegyetlenségét és az arisztokraták és nemesek elleni atrocitásokat már csak elíziumi publicisztikában, Artois grófjának halott kutyája és Cerberus párbeszédéként tudta közölni,⁴² a forradalom Rajnán túli területekre, pl. Belgiumra való továbbterjedésének felvetését⁴³ azonban még e formában is erősen meghúzta a cenzúra, és ezt persze nem hagyhatta szó nélkül Szacs vay; „Jól tudós Kedves Cerberus nekünk kutyáknak hogy van a’ dolgunk! Belgiumról sokot nem lehet ugatnunk, nehogy valaki a farkasbörbundánkra jót vágjon; azért itt halgatok.”⁴⁴ Azt pedig egyenesen komédiának tartotta, hogy a királyt a nemzetgyűlés a „Szabadság helyreállítójának”⁴⁵ nevezte el; „Oh cerberus! Én egyszer a’ Komédián lévén’, egy Komédiát szemlélek játszodni Molieréről, melynek a’ vala a’ Titulusa: A’ maga akarátja ellen tselekvő Orvos.”⁴⁶

1789. október 24-én számolt be ismét Szacs vay a forradalom eseményeiről a párizsi hírlapok alapján, és tudósított a nemzetgyűlési fejleményekről, az éhínségről, illetve az „Asszonyok menetéről”⁴⁷ és XVI. Lajosnak és a királyi családnak Párizsba költözéséről.⁴⁸ Szacs vay az események ismertetése után reális politikai érzékkel állapította meg a Nemzetgyűlés és a párizsi nép hatalmának folyamatos erősödését a királyi család felett, utalt a király és főként a királynő fokozódó népszerűtlenségére, és látnoki szavakkal megjósolta a végkifejletet: „... de tsak ugyan ugy vagyon Frantzia-országban a’ dolog, hogy Rómában nem minden ok nélkül imádkoznak ezekért.”⁴⁹ November 7-én pedig rövid hírben közölte, hogy a királyi családot Párizsból továbbra sem engedik ki, a „Király a’ Nemzeti-gyűlés rendelkezéseinek örömet alájja írni kéntelen szerentséinek tartja.”⁵⁰

A franciaországi eseményeken túlmenően árgus szemmel figyelte külföldi hírlapi forrásaiban az egyéb európai szabadságmozgalmakról szóló tudósításokat, és ezek pozitív kommentálása mellett igyekezett elvi kapcsolatot hangsúlyozni az észak-amerikai és nyugat-európai szabadság-mozgalmakkal.

Például a társadalmi haladás tekintetében eltérő talajon álló lengyel köztársasági mozgalomról való 1789. június 24-i tudósításában érdekes párhuzamot von: „Az Orosz Tsászárné Katharina”⁵¹ minden Seregeit és élés-házait Ukrániából ki-költöztette.

⁴¹ Magyar Kurír, 1789. 933–934. p.

⁴² Magyar Kurír, 1789. 949–955. p.

⁴³ Magyar Kurír, 1789. 952. p.

⁴⁴ Magyar Kurír, 1789. 953. p.

⁴⁵ *Restaurateur de la liberté.*

⁴⁶ Magyar Kurír, 1789. 954. p.

⁴⁷ 1789. október 4.

⁴⁸ 1789. október 6.

⁴⁹ Magyar Kurír, 1789. 1224. p.

⁵⁰ Magyar Kurír, 1789. 1290. p.

⁵¹ Nagy Katalin cárnő.

Már most a' Pátrióta Lengyelek az ő ugy nevezett Királyos Közönséges társaságjoknak belső jóbbitásában foglalatoskodván azt beszéllik az Ország-gyűlésben, hogy ezen mostani Lengyel Királynak halála után, egy Punktum Királyok se légyen, hanem egész Szabad-társasággá tegyék Országjokat. – Kezdenek minden Nemzetek a' Vassinkton⁵² Filozofijával élni, és midőn Európában Monárkhiák volnának fel-álló félben, a' Frantzia Nép Anglus szabadságra sohajtozik. s. t. -- -- --⁵³

Az 1789. július 11-ei számban közölt varsói tudósításában pedig a lengyel nemesség által önként megszavazott hadiadó kapcsán komoly politikai áthallásokkal idézte egy Rubikovszki nevű gazdag nemesember beszédét, aki felszólalt a nemesek által önként fizetendő adó mellett: „Adjuk-meg a' dézmát a' mi kedves Hazánknak azokból a javainkból, melyeket tőle vettünk. (...) Inkább akarom én minden vagyonomnak 4-ed részét (...) hazámnak óltalmára fel áldozni, hogy sem egy (...) idegen az én házomat fel-forgassa, és én velem a magom születtem földjén betstelenül bánnyék. – Ha a Fátum a' mi Kedves Hazánknak és Társaságunknak végső veszedelmét tsak ugyan változhatatlanul el-végzette; készen vagyunk mi is közönségesen a' mi kedves Hazánk' Koporsójába temetkezni... és a' mi vérünkel Hazánk gyalázatjának azon tüzét ki-óltani, mely szerint mi Lengyelek az 1772 dik esztendőben, tsak egy tsepp vérünknek is ki ontása nélkül, annyi Országainkat másoknak engedjük. (...) De én önként meg-vallom, hogy én az én jószágaimból minden esztendőben 40 ezret vészek, melynek tized részét minden esztendőben hazám' közönséges hasznára önként és örömmel fel-áldozni meg-vagyok határozva”.⁵⁴ A nemesek önkéntes adóvállalását és a közjóért való áldozatvállalását egyértelműen pozitívan ítélte meg több hasonló felajánlás ismertetésével, egyértelműen üzenve ezzel olvasóinak, a magyar nemességnek.

Szeptember 5-én pedig szüksézávan tudósít arról, hogy Hollandiában „egy titkos helyen ottan nagy alattomban való gyűléseket tartanak a' Patrióták. E' nem tettik nagyinak; de nagy hir a' ki érti.”⁵⁵

1789-re már élesen elüt a belföldi tudósítások hangneme is a hivatalos hírektől, egyre inkább komorrá festve a képet. Brassóból jelentette a Kurír egy levelezője, hogy „mi itt a' széleken tsendesen vagyunk; de feleségeink, gyermekeink nem tudom mit esznek jövendőben.”⁵⁶ Háromszéki tudósítója pedig arról tudósította, hogy egy köből tiszta búza ára 13 forintra, a gyengébb minőségűé 10 forintra emelkedett, „és ezen proportzió szerint minden enni és innya való dolgok oly drágák, hogy a' szegénység alig segíthet némely helyeken magán; némely helyeken pedig készpénzzel sem lehet valami inni és enni való dolgot találni ... Magyarországon is mindenfelől erre panaszkodnak.”⁵⁷

⁵² George Washington.

⁵³ Magyar Kurír, 1789. 666. p.

⁵⁴ Magyar Kurír, 1789. 749–750. p.

⁵⁵ Magyar Kurír, 1789. 1003. p.

⁵⁶ Magyar Kurír, 1789. 698. p.

⁵⁷ Magyar Kurír, 1789. 718. p.

1789 elején a *Magyar Kurír* beszámolója szerint víg farsang és szép feleség helyett békességet, egészséget, a pestistől és az éhínségtől való megmenekülést kívántak egymásnak az emberek,⁵⁸ május 2-án pedig Hadik András grófnak, a déli seregek parancsnokának írt levelében a rekvirálások miatt éhező parasztokról írt, „*a' kik ennek a' háborúnak rajtok rend-kívül való Súlyját már-is alig viselhetik.*”⁵⁹

És Szacsvay megtalálta a módját annak, hogy egy allegorikus mesével fejezze ki véleményét a török háború következményei, a betegségek, járványok és a katonák elszállásolásának terhe miatt nélkülöző nép helyzetére vonatkozóan, egyértelműen célozva az udvar és a „felszabadító” hadsereg felelősségére. A mese a Kertészről szól, kinek a veteményesét egy nyúl megdézsmálta, ezért az Urához fordul segítségért, aki azonnal „*flintát akaszt a' nyakába, 36 vadászkutyát és 3 Jágert maga mellé vészen,*”⁶⁰ és vadászni kezdenek, közben összetapossák az egész veteményest, végül a nyúl a kerítés egy lyukán keresztül elmenekül. „*Ekkor hivatja a' Kert Ura a' Kertészt és jelenti néki, hogy a' nyúl a' kertből el-üldeztetett, mint a' Nagy Vezér a' Bánátból. – Meg-járja a' Kertész az egész kertet – s ' vakarni kezdi a' füle tövit. – Na! így szól: a' nyúl ugyan el-szaladott; de te Uram – Ti Jáger és Kutya Uramék nagyobbban meg dolgoztátok a' Kertemet, mint a' nyúl száz esztendő alatt megdolgozhatta volna. (...) Ki legyen itt a' Kertész – a' Gazda és a' nyúl? gondolkozzék ki-ki rajta – ha tudni kívánnya.*”⁶¹

Az 1789. augusztus 5-ei, korábban idézett elíziumi dialógusban a magyar Veréb elbeszélésében ismét egyértelműen utalt Szacsvay a Habsburg birodalom belső nehézségeire, a török háború és a rossz gazdasági környezet miatti éhínségekre. Hiszen a magyar Veréb a' megboldogult Mária Terézia császárné alatti boldog időkben született, „*mikor a' Búzának vékája, a' legszebbiknek is, tsak 8 garas vala, 's már most Köble 6-7-8 forinton-is el-megyen sok helyyeken. (...) Mi ugyan Verebek ezen bóldog országban soha még éhel-halásra nem jutottunk; de tavaly és az idén sok viszontagságokat szenvedtünk; mert az egyik szomszédunk ellenség, a' másik pedig segítség lévén (...) sokot el-vitteenek, sokot el-prédáltanak, és félek, hogy tsak a' jövő Karátson után-i az én életben levő fiaim nem várt szükségét fognak szenvedni.*”⁶² E publicisztika is óvatosan jelzi, hogy a török háború terhei mellett az elszállásolt német és szövetséges katonák is komoly terhet rónak a lakosságra, és a hadsereg elszállásolása és rekvirálásai is okozói az éhínségnek és a bizonytalan belpolitikai helyzetnek.

Figyelme bár a forradalmi eseményekre és a háború okozta helyzetre fókuszált elsősorban, de fokozatosan megjelentek és egyre nagyobb hangsúlyt kaptak – például a *Magyar Hírmondó* szerkesztésénél tapasztaltakkal ellentétben, amikor kifejezetten közösnek mutatkozott a téma iránt – a nemzeti mozgalom nyelvi és kulturális törekvései.

⁵⁸ Magyar Kurír, 1789. 3. p.

⁵⁹ Magyar Kurír, 1789. 352. p.

⁶⁰ Magyar Kurír, 1789. 16. p.

⁶¹ Magyar Kurír, 1789. 17. p.

⁶² Magyar Kurír, 1789. 856–857. p.

A '90-es évek elejére annak köszönhetően, hogy ráérezve a társadalmi szükségletekre és érdeklődésre ilyen irányba módosította tudósításai tartalmát és hangnemet a *Magyar Kurír*, rohamosan megnőtt olvasótábora és ezáltal befolyása és jelentősége is. Már 1788 végén azzal büszkélkedhetett Szacsvey Sándor, hogy lapjának 800 előfizetője van, amennyi magyar újságnak még soha nem volt korábban. 1789-ben ez a szám 900-ra, 1790-ben pedig 1200-ra emelkedett, ami mutatta a lap és olvasótábora töretlen fejlődését, és bizonyára köszönhető volt ez Szacsvey óvatos és kritikáktól sem mentes közeledésének a rendi ellenállás irányába, melynek csúcspontját az 1790–91-es országgyűlésről való tudósításai jelentik.⁶³

A jozefinista udvar védernyőjében és a II. Lipót alatti átmeneti enyhülés időszakában – bár érték komoly támadások – nem tudták befolyásolni politikai publicisztikáját, sőt ekkoriban egyre inkább a magyarországi valóság és a nemzeti sérelmek felé terelődött figyelme a bécsi felvilágosult eszmék terjesztése helyett, és korát messze meghaladva ekkor alkotta azon rövid, politikai glosszáit, amelynek műfaji meghonosítása a nevéhez fűződik.⁶⁴

A II. Lipót halála utáni politikai változások miatt a régi és az új ellenfelek 1793-ban azonban el tudták érni eltávolítását a laptól.⁶⁵

A szakirodalom által részletesen ismertetett tény, hogy a *Magyar Kurír* betiltására az ürügyet a francia király pörének tárgyalásáról közölt tudósítás szolgáltatta. Az újság 1793. évi 1. számában közölte a király kihallgatásáról szóló cikket, annak ellenére, hogy azt a cenzor eredetileg törölte. Ezen túl az volt a kifogás, hogy a király „*Sie*” megszólítását „*Kegyelmed*”-nek fordították a magyar cikkben, ami királlyal szemben tiszteletlenségnek számított. Az sem számított, hogy a másik magyar lapban, a mágnások által (Széchenyi Ferenc, Festetich György, Teleki Pál) támogatott *Hadi és Más Nevezetes Történetekben* is megjelent a tudósítás a cenzor engedélye nélkül, ott mégis csak később elengedett pénzbírság lett a büntetés. A kancellária január 3-án jelentette, hogy a *Magyar Kurírt* betiltották. Szacsvey beadvánnyal fordult az uralkodóhoz, amely egyértelművé teszi, hogy már régóta hátrányosnak látja helyzetét a másik magyar lappal szemben, amely jobban simul a kancellária politikájához, és beszámol a fentebb már elmondott különféle zaklatásokról, amelyekkel szemben lapját mindvégig védenie kellett. Ráadásul öt feleségével és gyermekével együtt a megélhetésétől fosztották meg, hiszen mögötte nem áll senki, csak a vállalkozása, a *Magyar Kurír*, amely hat év alatt 30 000 forinttal növelte a kincstár bevételét, és 14 000 forintot keresett rajta a nyomda. Panaszolja, hogy a cenzor nem járt el szabályszerűen, mindenfélét törölt az ominózus cikkben, ami más lapokban megjelent – és ugyanaz a cenzor engedélyezte a másik magyar lap számára a cikket, amelyért őt büntetik.⁶⁶

⁶³ Magyar Kurír, 1789. 101. p.; 140–145. p.

⁶⁴ Kókay György (1979): *Hírlap és folyóirat-irodalmunk a 18. században*. In: Szabolcsi Miklós (főszerk.) – Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 140. p.

⁶⁵ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 40. p.

⁶⁶ Kókay 1979. 150–151. p.

Mindezek eredményeképpen száműzetése véglegesnek bizonyult, egészen 1815-ben bekövetkezett haláláig soha többet nem kaphatott újságírói állást sem Magyarországon, sem Erdélyben. Pozsony óta halmozott, az egyház és a főnemesség elleni bűnei; szatirikus cikkei, éles kirohanásai, újságírói kvalitásai, de főleg a hatalmi helyzet változásai – előbb a rendi ellenzék jozefinisták elleni támadásai, később az udvar és a rendek kompromisszuma – miatt, melyekhez nem tudott, nem is akart idomulni, végleg egyedül marad. Az eszmék, valamint az újságírói és lapszerkesztési módszerek, amelyekben hitt ellehetetlenültek az új politikai rendszerben, és közel fél évszázadra volt szükség, hogy a magyar politikai hírlapírás újra elérje azt a szintet, ahol 1787–93 között volt.⁶⁷

⁶⁷ Lásd bővebben: Döbör András (2008): *Egy székelly hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében*. In: Kiss Gábor Ferenc (szerk.): *Közös múlt és közös jövő. Belvedere-Szövétnek K., Szeged–Arad. 37–38. p.*

SÁNDOR SZACSVAY,
THE SOUTHERN REGION'S WAR AGAINST THE TURKS
AND THE *MAGYAR KURÍR* OF VIENNA IN THE YEAR OF 1789

Abstract

This presentation aims to show – on the grounds of the volume of year 1789 of the Hungarian newspaper published in Vienna under the title Magyar Kurír – the interpretation of the political and social consequences of the Turkish war lead by Emperor Joseph II in alliance with Tsar Catherine II against the Ottoman Empire which started in 1787 in order to win back the Serbian and Wallachian territories lost due to the Peace Treaty of Belgrade signed in 1739, and continued mainly in the South and ended by the capture of Belgrade and Szendrő in 1789.

The contextual and statistical analysis of the articles of the Magyar Kurír – initially Josephinist later focusing more and more on Hungarian reality and national grievances and revolts rather than on spreading the Viennese enlightened ideas – edited by Sándor Szacsvay forms the basis of my research. I compare the reports and accounts of the southern Turkish war and by bringing into a broader context I place them in the subject matter of the volume of the year 1987 of the newspaper.

As a result of my studies I aim to present how the topic relates to issues of foreign policy, internal affairs and social subjects, dominating the contemporary common talk and public thinking, such as to the French revolution and other European movements of independence, to the economic and health problems of the residents of Hungary suffering from the burden of the war and to the increasingly evolving national ambitions against the reforms and reign of Joseph II.

The Southern Region's war against the Turks

Austria started the Southern Region's war against the Turks, i. e. the last Habsburg–Ottoman war, in alliance with the Russians in 1787. The imperial army was lead by Emperor Joseph II because he believed it to be his duty to rise to the challenges of wartime with his army. The battles went on for a year and a half with varied luck. There were great losses on both sides, the Turkish armies reached the Southern areas of Hungary, the emperor ordered recruitment and that the Hungarian counties ship

grains to the forces and pay military aid. All this only furthered the estates' resistance to the preparation of a new tax system. The county councils wrote petitions to protest against the emperor's regulations saying that only the parliament had the right to vote on recruitment and new taxes. The emperor, who had contracted malaria, arrived home seriously ill after the campaign and his condition further worsened in 1789. Although he promised the estates that he would assemble the parliament, he was unable to appease them. When the allies, led by General Laudon, were finally able to capture Belgrade, Joseph II received the news on his deathbed. After his death, his successor, Emperor Leopold II signed the separate peace treaty of Sistova, in which Austria relinquished Belgrade and agreed to restore the pre-war status quo. Russia continued the Turkish war on its own. The peace agreement of 1791 put an end to the almost four and a half century long conflict between the Hungarians and the Turks.¹

Josephinist Sándor Szacsvey and the *Magyar Kurír* of Vienna

Sándor Szacsvey, who was from a Transylvanian noble family and had studied in the lyceums of Debrecen and Bratislava and then attended law school in Vienna, belonging to the Josephinist intellectual strata, returned to Bratislava in 1784 where he became the editor of the first Hungarian newspaper. Between 1784 and 1786, the *Magyar Hírmondó*, edited by Szacsvey, still sympathized with Josephinist beliefs and remained in favor of the policies of Joseph II as a proponent and supporter of his reforms. In fact, he felt it was his duty to expose those who went against the regulations of the „good ruler”. Thanks to the enlightened court and the moderate censorship, he could attack the conservative Hungarian church and government leadership, which was based on social hierarchy, in a satirical Voltairian manner. He also scrutinized the pomp and wastefulness evoking the French „*ancien regime*” and the „*dames*” who symbolized its ignorance, also the fanatical and superstitious priesthood who sometimes even went against the laws of faith and religion, and the devoted, too, who were deceived by them – so Hungarian feudal circumstances on the whole – thus, already gaining many enemies for himself. One thing is for certain, however, that the Hungarian newspaper was at the height of its popularity at the time, with 449 subscribers, which it could never exceed after Szacsvey was dismissed due to financial disputes.²

In 1786, Szacsvey, who had by then committed himself completely to journalism, along with Dániel Tállyai, previously the editor of the *Pressburger Zeitung*, publisher of a Slovakian newspaper, the *Presspurské Nowiny*, were considering launching their own Hungarian newspaper. Dániel Tállyai, who in that certain era can be thought of as a businessman who saw the money-making possibilities in publishing, planned

¹ Katus László (2010): *Magyarország a Habsburg Monarchiában*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Akadémiai, Budapest. p. 536.; p. 584.

² Dezsényi Béla (1967): *A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1967. p. 21.

to launch two other media outlets apart from his Slovakian paper. He intended to start a Hungarian language newspaper as an alternative to the *Magyar Hírmondó*, and a German language newspaper as an alternative to the *Pressburger Zeitung*, and both to create commercial competition to the already existing papers.³

A call for subscriptions was issued for the *Magyar Kurír* and the *Pressburger Merkur* but local press owners Patzkó and Landerer, even though Joseph II had put an end to press monopoly, did everything in their power to prevent the newspapers from being published. The campaign – which was clearly based on financial interests – ended with the victory of the printing press owners. Eventually, one unauthorized sample issue of each newspaper was published in July of 1786, for which the city council had the press owner, Weber arrested. However, this was not the main reason why Szacs vay had to leave Bratislava. He had made just too powerful enemies – apart from the press owners –, chiefly among the priesthood and the dames he had continually criticized in the *Magyar Hírmondó*, as well as the „*the High Reverends and Dignitaries*”.⁴

From the end of the year the story continues in Vienna, where the launch of the *Magyar Kurír* could not be prevented on grounds of press privilege and the imperial capital's enlightened atmosphere was very attractive as well. On December 2nd, 1786, the second issue was published in the capital city of the Empire and from January of 1787 to the first issue of the year 1793, when he was dismissed from the newspaper, Szacs vay edited and published the *Magyar Kurír*, the paper known in professional literature as „*the second Hungarian language newspaper*”.⁵

Placement of the Southern Region's war against the Turks in the thematic network of the volume of 1789 of the *Magyar Kurír*

Unequivocally, Szacs vay became the most progressive and most significant journalist and editor of the era in Vienna who reached a high quality of progressive publicism compared to the media outlets of the time. He was not immune to the internal conflicts that became characteristic of the Josephinist intellectual strata with the growth of resistance from the nobles and estates, since due to his correspondents, he remained in close contact with public life at home, gained knowledge of the people's dissatisfaction with the ruler, which was exacerbated by the Turkish war and spread from the nobles to the farmers and to the intellectuals as well. Szacs vay's newspaper followed this incremental change very well, which change had a characteristic impact on the general atmosphere of that era.

³ Dezsényi 1967. p. 22.

⁴ Béla Dezsényi writes in more detail about the „Bratislava antecedents” in the study referred to above (p. 21–27.), according to its premise, Szacs vay was „placed in an idle position” after 1793 due to reasons that date back to this early journalistic period.

⁵ Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (2001): *A magyar sajtó története*. Budapest. p. 36–40.

At the beginning he was enthusiastically Josephinist, calling Joseph II the „wise ruler” and „the sweet father of our sweet homeland”. On the page he advocated for religious tolerance, attacked the demands of the estates and most of all the church officials, supported the abolition of tax exemption for the nobles and condemned the movements of the Netherlands and France but in reaction to the political changes, he later altered his tone.

While retaining a Josephinist attitude, he no longer described the events in France as a rebellion but turned toward them with sympathy. He played an important role in spreading the news of the French revolution due to the unique style of his dispatches and commentaries. His sources were foreign newspapers but since he could only broadcast this topic based on the contents of the authorized Vienna paper, he used the popular fictitious genre of underworld dialogues used by enlightened authors of the time to complement the official dispatches. In Szacsvey's newspaper sometimes animals (sparrows, swallows, dogs), sometimes historical figures (Machiavelli, Alexander the Great, Democritus), at other times fictional heroes (Aesop) told their interpretations of the „French uproar”, all this in a Josephinist disapproving tone to further deter the vigilance of the censors.

Despite the growing pressure from the censors he gave news on the other significant foreign policy issue affecting the Habsburg Empire at the time, the Turkish war,⁶ through direct battlefield dispatches apart from writings adapted from the official Viennese paper, which he marked with an asterisk⁷ so as to separate them from his own writings.

He tried to emphasize how successfully the Hungarian troops were able to cope on the battlefield, for example, in the July 22nd, 1789 issue of the newspaper, he printed a long summary on the Erdőd Hussars,⁸ composed mostly of young men from the counties of Fehér, Veszprém, Vas and Sopron stationed in the Bánság, with whose story he aimed to prove that „Hungarians are generally good soldiers against all enemies but especially against the Turks...”⁹ Even later he always found the means to detail the „history” of the Hussar Regiments who were glorious in the battles.¹⁰

⁶ Magyar Kurír, 1789. p. 13–14.; p. 35–36.; p. 53–57.; p. 59–62.; p. 78–80.; p. 93–98.; p. 118–120.; p. 125–127.; p. 132–138.; p. 144–146.; p. 151–154.; p. 176–178.; p. 195–199.; p. 204–208.; p. 210.; p. 237–240.; p. 254–257.; p. 325–331.; p. 340–344.; p. 353–356.; p. 389–392.; p. 413–420.; p. 429–433.; p. 444–450.; p. 454–458.; p. 460–466.; p. 467–471.; p. 474.; p. 479–481.; p. 484–486.; p. 495–496.; p. 500–505.; p. 509–514.; p. 531–532.; p. 553.; p. 555–560.; p. 581.; p. 594–596.; p. 605–608.; p. 611–614.; p. 619–624.; p. 627–640.; p. 651–656.; p. 660–666.; p. 679–682.; p. 695–697.; p. 708–710.; p. 713–714.; p. 719–722.; p. 726–728.; p. 742–747.; p. 755–767.; p. 771–776.; p. 787–796.; p. 811–814.; p. 820–828.; p. 833–834.; p. 835–849.; p. 858–861.; p. 867–870.; p. 883–890.; p. 899–914.; p. 913–920.; p. 941–949.; p. 962–968.; p. 977–986.; p. 993–999.; p. 1009–1016.; p. 1018–1023.; p. 1024.; p. 1049–1055.; p. 1085–1089.; p. 1097–1140.; p. 1141–1143.; p. 1145–1176.; p. 1182–1190.; p. 1193–1208.; p. 1211–1220.; p. 1229–1239.; p. 1242–1252.; p. 1277–1287.; p. 1293–1301.; p. 1315–1319.; p. 1329–1331.; p. 1341–1346.; p. 1349–1359.; p. 1365–1374.; p. 1382–1387.; p. 1391–1396.; p. 1410–1411.; p. 1418–1421.; p. 1438–1443.; p. 1463–1465.

⁷ Magyar Kurír, 1789. p. 915–916.; „This report has been issued from closer than the Headquarters:” marked with (**).

⁸ Magyar Kurír, 1789. p. 798–800.

⁹ Magyar Kurír, 1789. p. 797.

¹⁰ Magyar Kurír, 1789. p. 1057–1062.

He sought to expand his own network of reporters in various ways, for example, he printed the following notice in his paper: „Those who would send us reports from the camps of this present war... we would send these people free issues of the newspaper for three years”.¹¹ He also reassured his correspondents that no-one would see their letters apart from the censor, so they could write at ease because: „The gentleman who examines the paper crosses out from our letters what should not be there, otherwise, no-one else has the authority to find out who wrote what”.¹² Regarding the question of publicity, with the pretext of the newspaper stamp tax implemented by the government, which regulation had been previously published,¹³ the *Magyar Kurír* addressed it vehemently in the July 4th, 1789 issue: „Ideas are free of payment; now but if these are written on newspaper pages a half Kreutzer has to be paid... They sometimes do stick the stamp on the Kurír's horse; tell the truth or lie already – the price is half a Kreutzer anyhow!! Tell the truth, then.”¹⁴

In the English dispatch of the same issue he detailed the circumstances of the implementation of the Stamp Act in England and made bold statements on the subject of freedom of the press in relation to it: „This is the straight path on which the Stamp arrived from Vienna:¹⁵ oh but what pain! What a great pity that with this Stamp the freedom of writing that comes with it could not come from England. – In England such freedoms do the journalists have who pay the Stamp that they may freely speak their minds against the King, the Parliament, the Ministries, Heaven and Earth, and it can be sold in common papers.”¹⁶

Szacssvay told his readers of the establishment of public access to parliamentary proceedings according to which „what happens in the Parliament is made known to the people in 14 days from the News Papers, so they gladly pay even a high price for them (...) through these, everything is brought to the knowledge of the People; here, writing and printing a Newspaper is allowed without any screening...”¹⁷

He purposely did not replace or correct the parts of his reports that had been taken out by the censors as a way to let his readers know his opinion. He left them empty and marked them with crossed out lines and humorous messages („Left in after screening”, „Screen gap”, „Look for it in the screen”, „the Kurír is not even permitted to say it”, „we will not write anything more here because the Budai Újság also has only this much on the matter but this also means something”, etc.)¹⁸

¹¹ Magyar Kurír, 1789. p. 706.

¹² Magyar Kurír, 1789. p. 706.

¹³ Magyar Kurír, 1789. p. 582–584.

¹⁴ Magyar Kurír, 1789. p. 707–708.

¹⁵ News stamp.

¹⁶ Magyar Kurír, 1789. p. 717.

¹⁷ Magyar Kurír, 1789. p. 717–718.

¹⁸ Eg.: Magyar Kurír, 1789. p. 73.; p. 275.; p. 560.; p. 592.; p. 596.; p. 603.; p. 713.; p. 714.; p. 874.; p. 896.; p. 927.; p. 952.; p. 1333–1335.; p. 1441.; p. 1444.

The volume of 1789 reports from the beginning on the antecedents of the last Estates-General called together by the French king (election of ambassadors, the economic situation, internal political atmosphere),¹⁹ its commencement, the demands of the burghers and the topics they wished to discuss and the events of the first sessions – of course,²⁰ all within the limits of censorship, but expanding those limits in the manner previously indicated.

On June 27th, 1789 the *Kurír* was published significantly abbreviated by censors and marked in Szacs vay's usual style. It reported that the Estates-General continued to debate, „*the contentions and the smoke of internal fire have not yet ceased; but nothing notable, worthy of reading has happened, except that not long ago --*”²¹ Then where the dispatch had been cut short, where the censor had removed the text, he published an implicative fable about the wealthy French tailor, who attained noble status and an impoverished marquis, in which the tailor, derided for his low birth, tricks the arrogant marquis and says: „*...because even now I am not ashamed of this craft that has made me a rich and noble man*”.²²

On July 11th he reported in a careful tone on the events of the June 24th Estate-General when Louis XVI declared the previous decisions of the Estate-General to be void and attempted to dissolve the meeting but his attempts were declared unacceptable by the burgher estate and the multitude. He reviewed Necker's discussion with the king and its result, then from the previously detailed Josephinist perspective, so as to quiet the censors, he characterized the events as follows: „*The cup of Pandemonium is already full here; the burgher estate is unruly and says that they are the ones who constitute the French people; it would not wish to distinguish itself from the Noble Estate: this seems to bear bad consequences*”.²³ He continued to report on the events of that day in the July 19th issue of the newspaper giving an account of the burghers arming themselves, attacks against rural manors and castles, the soldiers' oaths that they would not bear arms against their own people as well as on the political victory of the third estate: „*(...) the Clerical Estate joined the Burgher Estate and afterward practically forced the Noble Estate to join them*”.²⁴ After reporting the news, he could not resist and reacted to the events in an excellent squib, in which he discussed the absolute power the French kings had held over their people since Louis XIV as well as their European influence and alluded to the radical changes that were a foot thanks to the current political situation: „*How powerful were the kings of France. In an assembly of crowns*

¹⁹ Magyar Kurír, 1789. p. 120.; p. 130–131.; p. 358–359.; p. 486.; p. 492–493.; p. 514–516.

²⁰ Magyar Kurír, 1789. p. 566–567.; p. 574–575.; p. 609.

²¹ Magyar Kurír, 1789. p. 682.

²² Magyar Kurír, 1789. p. 682–684.

²³ Magyar Kurír, 1789. p. 751–752.

²⁴ Magyar Kurír, 1789. p. 781.

the French king was the greatest and when he spoke, all listened, only the great Frederic²⁵ mumbled occasionally. (...) This once mighty king has had boundaries forced upon him by his lowliest serfs, the Burgher Estate.²⁶

Szacsvay later revisited the French events several times briefly summarizing the news he received on the political and economic situation according to which the crisis was still not over. On July 25th, in a short commentary he reported that „in Paris and in all of France the inner peace is not yet whole, poverty digs elbow deep into the French breadbasket”.²⁷

On July 29th, in a new piece, he allowed himself to use the following expression that since the common people of France noticed that „the noble Estate, in fact, the greatest ruler in the world is also born naked, dies naked and is buried naked, so they do not want to believe that they do not have the lawful right to their natural lot: this is why there is always a new uproar in Paris (...), which will always end in bloodshed.”²⁸

The August 5th, 1789 issue of the paper can be considered one of the zeniths of Szacs vay's political publicism, in which he attempted to review the events that had taken place up until then in a longer piece. However, due to censorship, he chose to do this in the genre of fictitious dialogues from the underworld, in which a French and a Hungarian sparrow meet in the hereafter and tell each other the stories of their lives and deaths, showing at once the French and Hungarian internal political situations.²⁹

The French sparrow, who was sent to the Elysian fields by starvation and was born on the same day as Voltaire,³⁰ who will forever be remembered, gives a detailed account based on French newspaper reports, of the events that took place from 1788 until then: the great famine and cold, which brought destruction during the winter of 1788/1789, the political battles between the king and the burgher estate, the king and the common people arming themselves against one another and the violent acts. „So my dear sparrow Friend, due to the famine and the uproar, France is under such dire circumstances that only in the past few days more than 800 people lay dead in their own blood in King Louis XV's market square.”³¹

After this, when reporting on the revolution, he was forced to use the form of the Elysian dialogues, but strived to give detailed accounts of the post-July 4th happenings to his readers.³² For example, in the August 22nd issue he published the correspondence between the king, Necker and the national assembly, regarding the matter of the

²⁵ Frederick the Great Prussian king.

²⁶ Magyar Kurír, 1789. p. 782.

²⁷ Magyar Kurír, 1789. p. 817.

²⁸ Magyar Kurír, 1789. p. 831.

²⁹ Magyar Kurír, 1789. p. 851–858.

³⁰ Voltaire.

³¹ Magyar Kurír, 1789. p. 855–856.

³² Magyar Kurír, 1789. p. 874–880.; p. 893–897.; p. 930–939.; p. 949–955.; p. 974–975.; p. 986–990.; p. 999–1000.; p. 1055.; p. 1093–1094.; p. 1140–1141.; p. 1208.; p. 1220–1224.; p. 1254–1260.; p. 1290.; p. 1301–1304.; p. 1331.; p. 1347.; p. 1359.; p. 1423.

replaced minister returning to Paris. Based on the accounts of the Parisian papers, he informed of the first decisions made by the National Constituent Assembly³³ as it worked out, based on Rousseau's „*Social Contract*” and Montesquieu's „*Theory of the separation of powers*” – among others –, the „*happiness of the People based on the fine measure of the Laws of nature*”.³⁴

In the August 26th issue he could only give an account of the cruelties perpetrated during the revolution, the atrocities committed against the aristocrats and the nobles in the form of Elysian publicism, as the dialogue between Count Artois' dead dog and Cerberus suggesting³⁵ that the revolution would spread to regions beyond the river Rhine, for example, to Belgium.³⁶ This passage was heavily restricted by the censors even in this form and of course, Szacs vay could not let this pass without comment: „*It is well known, Dear Cerberus, what is the lot of us dogs! We must not bark much about Belgium, so that no-one may shear our wolf skin fur; that is why I am silent here.*”³⁷ He thought it was a veritable comedy that the Assembly had named the king the „*Restorer of freedom*”.³⁸ „*Oh Cerberus, I was once at a comedy, a comedy written by Molière, titled: The doctor acting against his own will.*”³⁹

Szacs vay's next report on the events of the revolution, based on Parisian newspapers, came on October 24th, 1789. He provided accounts of the achievements of the Assembly, the famine, as well as the Women's March⁴⁰ and Louis XVI moving to Paris with his family.⁴¹ After informing the readers of these happenings, he stated with an apt feel for politics that the Assembly and the Parisian people were constantly gaining power over the royal family. He alluded to the decreasing popularity of the king, especially the queen, and predicted the final outcome with the words of a clairvoyant: „...*but after all the situation is such in France that it is no wonder they prey for them in Rome*”.⁴² On November 7th, in a short article he informed the readers that the royal family was still not being allowed out of Paris, „*the King has no choice, but to gladly sign the regulations put forth by the Assembly*”.⁴³

Besides the events taking place in France, he also kept a close watch – via newspaper sources – on reports of the other freedom movements of Europe. Apart from providing

³³ Which are built into the fundamental document of the French Revolution, the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, adopted on August 26th of 1789.

³⁴ Magyar Kurír, 1789. p. 933–934.

³⁵ Magyar Kurír, 1789. p. 949–955.

³⁶ Magyar Kurír, 1789. p. 952.

³⁷ Magyar Kurír, 1789. p. 953.

³⁸ *Restaurateur de la liberté.*

³⁹ Magyar Kurír, 1789. p. 954.

⁴⁰ October 4th, 1789.

⁴¹ October 6th, 1789.

⁴² Magyar Kurír, 1789. p. 1224.

⁴³ Magyar Kurír, 1789. p. 1290.

positive commentary on these, he also sought to emphasize the theoretical relationship with the freedom movements of North America and Western Europe. For example, in a June 24th, 1789 dispatch he made an interesting comparison with the Polish Republican movement, which was on a different level as regards social development: „The Russian Empress Catherine⁴⁴ has moved all her armies and food supplies out of Ukraine. The Patriot Poles, now holding discussions at the Parliament on how to improve their societal rights, are saying that after the death of the present Polish king there should be no more kings and instead they would make their country a Free-Community. – All nations are starting to adopt Washington's⁴⁵ philosophy and whilst in Europe Monarchies are rising, the French People wish for English freedom.”⁴⁶

In the July 11th, 1789 issue's Warsaw dispatch regarding the Polish nobility voluntarily voting for military aid, he quoted with serious political implications the wealthy nobleman, Rubikovsky's speech in which he advocated for the voluntarily tax payment of the nobility: „Let us give the tithe to our Dear Homeland from the assets which we have taken from it (...) I would rather give a fourth of all my fortune (...) for the protection of my homeland than to have (...) a stranger ransack my house and treat me dishonorably on the land where I was born. – If fate would so have it that our Dear Homeland and Country is to be lost; then we are ready to be buried together in the coffin of our dear Homeland... and to extinguish the fire of our Homeland's dishonor with our blood, which we Poles, up to the 1772nd year have tolerated without so much as shedding a drop of our own blood (...) but I voluntarily swear that of my assets every year I will take 40 thousand animals of which I am determined to gladly sacrifice a tenth part each year for the general use of my country.”⁴⁷ The nobility's volunteering to pay taxes and willingness to make sacrifices for the common good were portrayed in an unequivocally positive light by Szacsvay, and he also reported on other such pledges sending a clear message to his readers, the Hungarian nobles.

On September 5th, he published a brief report on Holland about „a secret place where Patriots surreptitiously hold meetings. It does not seem important; But it is big news to those who understand.”⁴⁸

By 1789 local reports definitely took a very different tone from official news and painted an increasingly darker picture. One of the *Kurír's* correspondents reported from Brasov that „we, here on the borders, are quiet; but I do not know what our wives and children will eat in the future”.⁴⁹ A correspondent from Háromszék (Covasna) reported that a cubic fathom of wheat's price was rising to 13 Forints while the poorer

⁴⁴ Catherine the Great.

⁴⁵ George Washington.

⁴⁶ Magyar Kurír, 1789. p. 666.

⁴⁷ Magyar Kurír, 1789. p. 749–750.

⁴⁸ Magyar Kurír, 1789. p. 1003.

⁴⁹ Magyar Kurír, 1789. p. 698.

quality wheat's price rose to 10 Forints. „According to this proportion all things for eating and drinking are so expensive that in certain places the poor can hardly sustain themselves; in some places something to eat or drink cannot even be found for money... In Hungary they are complaining of the same everywhere.”⁵⁰

At the beginning of 1789, according to the accounts of the *Magyar Kurír*, instead of a merry Carnival season and a beautiful wife, people wished one another peace, health and protection from famine and plague.⁵¹ On May 2nd, he wrote in a letter to Count András Hadik, commander of the southern armies, about the farmers starving due to confiscation, calling them „those who can hardly stand the weight that this war has put on them”.⁵²

And Szacsvey found a way again to express his opinion in an allegorical tale on the consequences of the Turkish war, the diseases, the epidemics and the people who were in hardship due to the burden of having to put up soldiers – clearly alluding to the responsibility of the court and the establishment of „liberating” army. The story is about a Gardener, whose garden is pilfered by a rabbit, so he turns to his Master for help, who immediately „grabs a hunting rifle, 36 hunting dogs and has 3 hunters join him”⁵³ and they begin the hunt stamping all over the vegetable garden. In the end the rabbit escapes through a hole in the fence. „Upon which the Master of the garden sends for the Gardener and reports to him that the rabbit has been chased away from the garden like the Great Leader from Bánát. – The Gardener makes his way all around the garden and starts to scratch the base of his ear. – So! He says: the rabbit did indeed run away; but you, My Lord, and your hunters and My Lord's Dogs have ruined my garden more than the rabbit could have in a hundred years (...) Who is the Gardener, the Farmer and the rabbit? Those who wish to know ought to give it some thought.”⁵⁴

In the formerly mentioned Elysian dialogue of August 5th, 1789, through the Hungarian sparrow's account, Szacsvey clearly alludes to the internal difficulties the Habsburg Empire was facing: the Turkish war and the famines caused by the poor economic circumstances. Since the Sparrow was born during the happy times under the rule of the late Empress Maria Theresa, „when a bushel of wheat, even the best, was only 8 Groschens, and now a cubic fathom can be sold at 6-7-8 Forints in many places (...) We Sparrows indeed have never known starvation in this happy country; but last year and this year we have suffered much strife; because one neighbor is an enemy and the other offers help here (...) many were taken, many fell prey and I am afraid that even after next Christmas my sons who are still alive will suffer unexpected need.”⁵⁵ This work carefully notes

⁵⁰ Magyar Kurír, 1789. p. 718.

⁵¹ Magyar Kurír, 1789. p. 3.

⁵² Magyar Kurír, 1789. p. 352.

⁵³ Magyar Kurír, 1789. p. 16.

⁵⁴ Magyar Kurír, 1789. p. 17.

⁵⁵ Magyar Kurír, 1789. p. 856–857.

that besides the burdens of the Turkish war the accommodated German and allied soldiers mean a serious burden to the population and that the accommodation and confiscations were also causes of the famine and the uncertain internal political situation.

Even though his attention was mainly focused on the revolutionary events and the situation caused by the war, he did come to emphasize and publish an increasing number of writings on the linguistic and cultural efforts of the patriot movement; in contrast with what we saw when he was editing the *Magyar Hírmondó*, where he seemed to be indifferent on the subject.

By the beginning of the '90s, thanks to modifying its reports in this direction based on intuiting social needs and interests, the *Magyar Kurír* experienced a great increase in readership and thus in influence and significance. By the end of 1788 Szacs vay could already boast of 800 subscribers to his newspaper, a number which no Hungarian media outlet had reached before. In 1789 the number grew to 900 and in 1790 to 1200, which showed the undiminished development of the paper and its readership. This was certainly due to Szacs vay's careful but growing sympathy towards the estates' resistance which was at the same time not free of criticism. The culmination of these sentiments could be seen in his 1790–91 parliamentary dispatches.⁵⁶

Under the protective umbrella of the Josephinist court and during Leopold II's era of temporary relief, even though he was subject to serious attacks, his political publicism remained uninfluenced. In fact, during this time, instead of spreading enlightened Viennese notions, his attention turned increasingly toward the Hungarian reality and the offenses suffered by the nation. Greatly surpassing his era, he wrote his short political squibs during this time and can be personally credited with establishing the genre in Hungary.⁵⁷

After the death of Leopold II, due to political changes, his old and new adversaries were able to have him removed from the paper in 1793.⁵⁸

It is known from literary sources that the pretext based on which the *Magyar Kurír* was banned was the report published on the French king's trial. In the paper's first issue of the year 1793 there was an article about the interrogation of the king despite the fact that the censor had removed it. Another issue was that the king addressed as „Sie” was translated to „Your Grace” in Hungarian, which was considered disrespectful to the king. It did not matter that in another Hungarian paper, the *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (Important Stories of Military or Other Topics, supported by magnates Ferenc Széchenyi, György Festetich, Pál Teleki), the article was published without the censor's permission only to be punished with a fine that was later canceled. The chancellery announced on January 3rd, that the *Magyar Kurír* had been banned.

⁵⁶ Magyar Kurír, 1789. p. 101.; p. 140–145.

⁵⁷ Kókay György (1979): *Hírlap és folyóirat-irodalmunk a 18. században*. In: Szabolcsi Miklós – Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Budapest. p. 140.

⁵⁸ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. p. 40.

Szacs vay turned to the sovereign with a petition which made it clear that he had already seen his position as disadvantaged compared to other papers that better align themselves with the politics of the chancellery, and in which he gave an account of the above mentioned harassments from which he always had to defend his newspaper. What is more, they had deprived him – along with his wife and child – of their living, since he had no background other than his business, the *Magyar Kurír*, which in the past six years had increased the treasury's income by 30 000 Forints and earned the printing works 14 000 Forints. He complained that the censor did not proceed according to the guidelines and deleted all sort of things in the said article that was at the same time published by other papers. The same censor had permitted another paper to publish the same article that he was actually being punished for.⁵⁹

As a result of all these things his exile proved to be final, he was never to hold a position as a journalist again neither in Hungary nor in Transylvania up until his death in 1815. Since the time he had spent in Bratislava he had been accumulating offenses against the church and the aristocracy; through his satirical articles and sharp diatribes, his journalistic qualifications but especially due to the shift in power – first the estates' opposition's attacks against the Josephinists, later the compromise between the court and the estates – to which he did not want and could not adapt, he remained permanently alone. The notions as well as the editorial methods in which he believed became completely unviable in the new political system and nearly half a century was necessary for Hungarian journalism to reach that level again where it had been between 1787 and 1793.⁶⁰

(Megjelent: ME.DOK: Média – Történet – Kommunikáció, 2017, 1. sz., 47–61. p.)

⁵⁹ Kókay 1979. p. 150–151.

⁶⁰ For more details, see: Döbör András: *Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében*. In: Kiss Gábor Ferenc (szerk.): *Közös múlt és közös jövő*. Szeged–Arad, 2008. p. 37–38.

DIE NACHRICHTEN VON DER FRANZÖSISCHEN REVOLUTION, DIE NACHRICHTEN VOM TÜRKENKRIEG IM SÜDEN, UND UNTERWELTDIALOGE ALS POLITISCHE PUBLIZISTIK IM JAHRE 1789 IN DER ZEITUNG DER AUFKLÄRUNGSZEIT MAGYAR KURÍR („UNGARISCHER KURIER“)

Einleitung

Seit Dezember 1786 wurde die Zeitung Magyar Kurír („ungarischer Kurier“), bekannt als „zweites ungarischsprachiges Blatt“, in Wien von Sándor Szacs vay veröffentlicht und redigiert, der anfangs die aufgeklärten Ideen und Politik von Joseph II. förderte. Ab 1789 wechselte jedoch die Zeitung entsprechend der veränderten außen- und innenpolitischen Lage (Ausbruch der französischen Revolution, Russisch-Österreichischer Türkenkrieg) ihren Ton. Sie spielte in der der Verbreitung der Nachrichten von der französischen Revolution, die vom ungarischen Adel von Anfang an sehr gut beobachtet worden war, und vom Türkenkrieg, der ernsthafte innenpolitische Probleme ausgelöst hatte, wegen des besonderen Stils ihrer Berichte und Kommentare eine herausragende Rolle. Wegen der Zensur ergänzte Szacs vay die Nachrichten und Berichte mit der Verwendung einer Gattung, der sogenannten fiktiven Unterweltdialoge, welche zu dieser Zeit populär war und von aufgeklärten Schriftstellern gerne und häufig verwendet wurde. In der Zeitung von Szacs vay wurden die Interpretationen der „französischen Tollerei“ und des Türkenkrieges manchmal von Tieren, manchmal von historischen Figuren oder von Märchenhelden vorgeführt. Währenddessen ließ er auf interessante Parallelen zwischen den Situationen in Frankreich und Ungarn hinweisen.

Sándor Szacs vay und der Wiener Magyar Kurír

Sándor Szacs vay stammte aus dem Szekleradel, besuchte das Lyzeum in Debrecen und in Preßburg und studierte dann Jura in Wien. Er gehörte zu den josephinischen Intellektuellen und kehrte 1784 nach Bratislava zurück, wo er Redakteur der ersten ungarischsprachigen Zeitung wurde.

Die Zeitung *Magyar Hírmondó* (etwa „Ungarischer Bote“), die zwischen 1784 und 1786 in Pressburg von Szacs vay redigiert wurde, behielt auch nach dem Sprachendekret ihre Sympathie für die josephinischen Ideen bei, und blieb weiterhin ein Anhänger

der Politik von Joseph II. und Verkündiger und Befürworter seiner Reformen. Sie sah sogar ihre Hauptaufgabe darin, diejenigen aufzudecken, die gegen die Dekrete des „guten Kaisers“ verstießen. Dank des aufgeklärten Hofes und der nachsichtigen Zensur konnte sie konservative, ständische ungarische Kirchen- und Verwaltungsoberhäupter, „Damen“, die das Geflimmer, die sinnlose Verschwendung und die Dummheit des französischen „Ancien Regimes“ nachahmten und den Klerus – und die von ihm irreführten Gläubigen –, der bigott sei, dem Aberglauben verfallend und gegen die Gebote des Glaubens ständig verstoße, in einem satirischen Stil nach Voltaire angreifen. Alles in allem kritisierte sie die ständisch-feudalistischen ungarischen Verhältnisse, womit sie schon zu dieser Zeit viele Feinde erwarb. Sicher ist aber, dass mit 449 Abonnenten die erste ungarische Zeitung zu dieser Zeit den Höhepunkt ihrer Popularität erreichte, den sie nach der Entlassung von Szacs vay wegen seiner finanziellen Kontroversen nicht mehr übertreffen konnte.¹

Szacs vay, der sich zu diesem Zeitpunkt völlig für den Journalismus gewidmet hatte, erwog 1786 mit Dániel Tállyai, dem ehemaligen Redakteur der *Pressburger Zeitung*, damals Herausgeber der slowakischen Zeitung *Presspurské Nowiny*, eine eigene ungarische Zeitung zu veröffentlichen. Dániel Tállyai, der unter den Umständen dieser Zeit als Geschäftsmann angesehen werden kann, der die Presse als Existenzmittel betrachtete, plante, neben seiner slowakischen Zeitung zwei weitere Blätter zu veröffentlichen: Eine ungarischsprachige Zeitung als Kontrahent und geschäftliche Konkurrenz von *Magyar Hírmondó* und eine deutschsprachige Zeitung als solches der *Pressburger Zeitung*.²

So wurde eine Subskriptionseinladung zum *Magyar Kurír* und *Pressburger Merkur* herausgegeben, doch die örtlichen Drucker wie Patzkó und Landerer setzten alle Hebel in Bewegung, um die Veröffentlichung zu verhindern, obwohl das Pressemonopol vom Joseph II. bereits 1781 abgeschafft wurde. Der Kampf, der eindeutig auf wirtschaftliche Interessen ausging, endete mit dem Sieg der Drucker. Schließlich wurde im Juli 1786 je eine Probenummer der beiden Blätter ohne Genehmigung veröffentlicht, weshalb der Drucker Weber vom Stadtrat festgenommen wurde. Szacs vay musste Preßburg jedoch nicht aus diesem Grund verlassen, sondern weil er sich bereits viele einflussreiche Personen außer den Druckern zum Feinde machte, in erster Linie wegen der ständigen Kritik in *Magyar Hírmondó* am Priestertum von Preßburg und an den vornehmen Damen, sowie an den *geistlichen Standesherrn und Großwürdenträgern*.³

Die Geschichte setzte sich ab Ende des Jahres in Wien fort, wo die Veröffentlichung von *Magyar Kurír* durch das Presseprivileg nicht verhindert werden konnte, und auch die aufgeklärte Atmosphäre der kaiserlichen Hauptstadt war verlockend. Die zweite

¹ Dezsényi Béla (1967): *A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1967. p. 12–39.; p. 21.

² Dezsényi 1967. p. 22.

³ Béla Dezsényi schreibt in seiner oben erwähnten Studie (S. 21–27) ausführlicher über die „*Vorgeschichten von Preßburg*“, die voraussetzt, dass die Gründe für Szacs vays Außerachtlassung nach 1793 auf seine frühen Jahre als Journalist zurückgehen.

Nummer wurde am 2. Dezember 1786 schon in der Hauptstadt des Reiches veröffentlicht, und vom Januar 1787 bis zur ersten Ausgabe von 1793, also bis zu seiner Entlassung von der Zeitung, wurde der *Magyar Kurír*, der in der Fachliteratur einfach nur als „zweites ungarischsprachiges Blatt“ genannt wurde, von Sándor Szacs vay veröffentlicht und redigiert.⁴

Szacs vay wurde eindeutig in Wien zum fortschrittlichsten und bedeutendsten Journalisten und Zeitungsredakteur der damaligen Zeit, der im Vergleich zu den derzeitigen Presseverhältnissen ein bahnbrechendes Niveau an Journalismus erreichte. Nicht einmal er konnte jedoch die typischen internen Konflikte vermeiden, die für die josephinischen Intellektuellen infolge der Verstärkung des adeligen-ständischen Widerstands typisch waren. Dank seiner Korrespondenten blieb er eng mit dem inländischen Lebensumständen im Kontakt, erfuhr die Unzufriedenheit mit dem König, welche mit dem Türkenkrieg im Süden noch intensiver wurde und sich vom Adel auf die Bauernschaft und die Intellektuellen übertrug. Sein Blatt zeigt beispielhaft die allmähliche Veränderung, die als Widerspiegelung dieses Zeitgeistes gilt. Anfangs war er ein typisch begeisterter Josephinist, der Joseph II. „den weisen Kaiser“ und „den süßen Vater unseres süßen Vaterlandes“ nannte, und in seiner Zeitung setzte er sich für die religiöse Geduld ein, griff die ständischen Forderungen und insbesondere den Klerus an, unterstützte die Abschaffung der Steuerfreiheit des Adels und verurteilte die Bewegungen in den Niederlanden und in Frankreich, wobei er nach 1789 als Reaktion auf die politischen Veränderungen seinen Ton änderte.⁵

Im Grunde genommen blieb er zwar Josephinist, er beschrieb aber die Ereignisse in Frankreich nicht mehr eindeutig verurteilend und als Aufruhr, sondern er wandte sich mit einer Art passivem Mitgefühl an sie. Ein weiteres wichtiges außenpolitisches Ereignis dieser Zeit, das das Habsburgerreich betraf, nämlich die militärischen Erfolge und Bemühungen des von Joseph II. geführten Krieges gegen die Türken, wurde infolge der öffentlichen Meinung wegen den internen Problemen des Krieges (z. B. Hungersnot, Requisitionen, Inflation, Verfassungsfragen) eindeutig kritisch dargestellt.⁶

Die Belagerung von Belgrad im Jahre 1789

1787 begann Österreich den Türkenkrieg im Süden, den letzten Krieg zwischen den Habsburgern und den Türken, im Bündnis mit den Russen. Die kaiserliche Armee wurde von Kaiser Joseph II. selbst geführt, da er sich verpflichtet fühlte, während des Krieges die Heimsuchungen mit dem Heer zu bestehen. Die Kämpfe tobten andert-halb Jahre mit wechselndem Glück; die Verluste waren groß, die Türken fielen

⁴ Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (2001): *A magyar sajtó története*. Sajtóház Kiadó, Budapest. p. 36–40.

⁵ Kókay György (1979): *Hírlap és folyóirat-irodalmunk a 18. században*. In: Szabolcsi Miklós (főszerk.) – Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 96–98.

⁶ Kókay 1979. p. 100–101.

in Südungarn ein. Der Kaiser befahl die Konskription und forderte die ungarischen Komitate auf, Getreide zu liefern und Kriegshilfe zu bezahlen. All dies verschärfte den ständischen Widerstand, der in Bezug auf die Vorbereitung des neuen Steuersystems entflammte, wobei die Komitatsversammlungen die Dekrete des Kaisers in Adressen ablehnten und äußerten sich, dass Rekruten und Steuern nur vom Landtag bewilligt werden können. Der Kaiser versprach den ungarischen Ständen, einen Landtag einzuberufen, konnte er die Unzufriedenen jedoch nicht mehr beruhigen.⁷

Die österreichischen Generäle, die mit den zaristischen Truppen im Bündnis kämpften, scheiterten einer nach dem anderen, und auch Kaiser Joseph konnte als Feldherr an sein Vorbild, den preußischen König Friedrich II. nicht reichen. Die habsburgische Armee hatte keinen Kriegsherrn von der gleichen Qualität wie Eugen von Savoyen zur Zeit von Josephs Großvater oder den jungen und ambitionösen András Hadik zur Zeit von Josephs Mutter. Auch die internationale Situation, insbesondere die Eskalation des belgischen Konflikts, diente Österreich nicht zur Erleichterung, aber Joseph hielt es für angebracht, im Süden einen Angriff zu machen, um die 1739 im Frieden von Belgrad verlorenen Gebiete wiederzugewinnen. Die Einnahme der Burg von Belgrad gehörten zu den ersten Zielen im Kriegsplan, aber der erste Versuch, geführt 1787 von General István Alvinczy, schlug fehl. Auch Graf Lacy, der mit der Führung der Hauptarmee beauftragt war, wendete nicht die richtige Taktik an, indem er auf den Aufmarsch der russischen Truppen nicht abwartete, was den kaiserlichen Truppen, die unter Versorgungsproblemen litten, nicht half. Joseph, der mit Malaria infiziert war und ständig kränkelte, hielt seine persönliche Anwesenheit im Lager zwar wichtig, geriet aber mit dem Krieg bereits in Zwiespalt und vertraute die Führung der Armee seinen Generälen an. Nach der Erfolgslosigkeit des Grafen Lacy beauftragte er zuerst den alten Grafen András Hadik und dann auf Anraten von Kaunitz Lacys großen Rivalen Ernst Gideon von Laudon, der jahrelang ignoriert worden war, mit der Führung der Armee.⁸

Nach einer Reihe österreichischer Niederlagen eroberte Laudon, der eine kühnere Taktik anwendete, Belgrad nach einer etwa dreiwöchigen Belagerung am 1. Oktober 1789. Der Sieg war mindestens so groß wie der im Jahre 1688 oder 1717. Die europäische Presse nahm die Nachricht über den Sieg zwar freudig an, schenkte aber zum Unglück des Feldmarschalls eher den Ereignissen in Belgien und Frankreich Aufmerksamkeit,

⁷ Katus László (2010): *Magyarország a Habsburg Monarchiában*. In: Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 536.

⁸ Vergleiche: Tóth Sándor Máté (2011): *Laudon tábornagy és Belgrád 1789-es visszafoglalásának emlékezete Hödl Joachim latin disztichonjaiban*. Szakdolgozat. SZTE BTK, Szeged. p. 9–11.; Ember Győző – Heckenast Gusztáv (szerk.) (1989): *Magyarország története tíz kötetben 4/1–2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 1105–1107.; Marczali Henrik (é.n.): *Mária Terézia és kora*. Reprint kiadás. Laude, Budapest. p. 444–456.; Zachar József (1990): *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*. Tankönyvkiadó, Budapest. p. 241–242.; Rédvay István (1942): *II. József török háborúja (1788–1790) I–II*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1942. p. 1–28.; Rédvay István (1943): *II. József török háborúja (1788–1790) III*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1943. p. 1–34.

obwohl der Bruch des osmanischen Widerstandes und die Schaffung günstigerer Bedingungen für den Friedensvertrag von Swischtow von 1791 diesem Sieg zu verdanken waren. Sowohl die zeitgenössische Presse als auch spätere europäische und ungarische Monographien gedenken der Rückeroberung von Belgrad von 1789 in nur wenigen Sätzen. Aus dem Krieg gingen die Österreicher mit großen Blut- und materiellen Opfern als Sieger hervor. Auf den Friedensverhandlungen in Swischtow gab Kaiser Leopold II., der den Frieden betrieb, die Burg den Osmanen ohne Weiteres zurück, weil er im Süden nichts Besonderes vorhatte, aber er brauchte ein ruhiges Hinterland, um das preußisch-österreichische Bündnis gegen Frankreich zu organisieren. Die letzten türkischen Truppen verließen Belgrad erst 1867, welche Stadt dann erneut eine Schlüsselrolle auf dem Balkan als Zentrum des 1878 unabhängig werdenden serbischen Fürstentums, und dann des 1882 gegründeten Königreichs Serbien spielte, das sich endgültig von Ungarn trennte.⁹

Die Interpretation der Kriegsergebnisse und der innenpolitischen Folgen des Türkenkrieges im Jahrgang 1789 von *Magyar Kurír*

Trotz des zunehmenden Drucks der Zensur berichtete Szacsay in direkten Schlachtfeldberichten über den Türkenkrieg¹⁰ neben den aus dem offiziellen Wiener Blatt übernommenen Schriften, die er mit zwei Sternen gekennzeichnete,¹¹ um sie von seinen eigenen zu trennen.

Er versuchte, sein eigenes Berichtersteller-Netzwerk zu erweitern, in der Zeitung wurde zum Beispiel angekündigt; „*A' kik a' Táborázó-hellyekről ezen háború alkalmas-tosságával bizonyos Tudósításokat küldenek hozzánk ... a' háború után is 3 esztendeig ingyen Ujságokat küldünk az illyeneknek.*“¹²

⁹ Vergleiche: Zachar 1990. p. 243–249.; Katus 2010. p. 584.; Tóth Sándor Máté 2011. p. 9–11.

¹⁰ *Magyar Kurír*, 1789. p. 13–14.; p. 35–36.; p. 53–57.; p. 59–62.; p. 78–80.; p. 93–98.; p. 118–120.; p. 125–127.; p. 132–138.; p. 144–146.; p. 151–154.; p. 176–178.; p. 195–199.; p. 204–208.; p. 210.; p. 237–240.; p. 254–257.; p. 325–331.; p. 340–344.; p. 353–356.; p. 389–392.; p. 413–420.; p. 429–433.; p. 444–450.; p. 454–458.; p. 460–466.; p. 467–471.; p. 474.; p. 479–481.; p. 484–486.; p. 495–496.; p. 500–505.; p. 509–514.; p. 531–532.; p. 553.; p. 555–560.; p. 581.; p. 594–596.; p. 605–608.; p. 611–614.; p. 619–624.; p. 627–640.; p. 651–656.; p. 660–666.; p. 679–682.; p. 695–697.; p. 708–710.; p. 713–714.; p. 719–722.; p. 726–728.; p. 742–747.; p. 755–767.; p. 771–776.; p. 787–796.; p. 811–814.; p. 820–828.; p. 833–834.; p. 835–849.; p. 858–861.; p. 867–870.; p. 883–890.; p. 899–914.; p. 913–920.; p. 941–949.; p. 962–968.; p. 977–986.; p. 993–999.; p. 1009–1016.; p. 1018–1023.; p. 1024.; p. 1049–1055.; p. 1085–1089.; p. 1097–1140.; p. 1141–1143.; p. 1145–1176.; p. 1182–1190.; p. 1193–1208.; p. 1211–1220.; p. 1229–1239.; p. 1242–1252.; p. 1277–1287.; p. 1293–1301.; p. 1315–1319.; p. 1329–1331.; p. 1341–1346.; p. 1349–1359.; p. 1365–1374.; p. 1382–1387.; p. 1391–1396.; p. 1410–1411.; p. 1418–1421.; p. 1438–1443.; p. 1463–1465.

¹¹ Z. B. *Magyar Kurír*, 1789. p. 915–916.; mit „*Bericht vom Hauptmilitärrat: (**)*“ -Markierung.

¹² *Magyar Kurír*, 1789. p. 706. „*Denjenigen, die uns über diesen Krieg bestimmte Berichte schicken ... denjenigen werden wir nach dem Krieg 3 Jahre lang kostenlos Zeitungen schicken.*“

Gleichzeitig hat er seinen Berichtersteller zugesichert, dass niemand ihre Briefe außer dem Zensor sieht und sie können ruhig schreiben, denn; „Az azt vizsgáló Úr ki-húzza azt a’ mi Levelünkől, a’ mi nem oda való, másnak pedig nints hatalmában tudakozni ki mit irt.“¹³

Seine von der Zensur gestrichenen Berichte, die auch die Meinung seiner Leser widerspiegelten, wurden konsequent nicht ersetzt oder korrigiert, sondern leer gelassen, und mit Strichen und lustigen Botschaften gekennzeichnet („Rostában maradt”; „Rosta júk”; „A’ rostába keresd!”; „a’ Kurírnak ki se szabad mondani”; „itt többet nem írunk, mert a’ Budai Újságban is tsak ennyi van erről, de jelent ez is valamit!” stb.)¹⁴

Szacsvay berichtete über den Angriff auf die Außenburg von Belgrad und über deren Einnahme in der Nummer vom 7. Oktober 1789 von *Magyar Kurír*. Dieser Bericht zeigt seine redaktionelle Methode beim Vergleich von offiziellen Hofberichten mit anderen Quellen.

Zuerst stellt er den offiziellen Bericht über den Sieg dar, der mit zwei Sternchen gemerkt wurde: „Ezen hónapnak 8-dikán estve (...) Feldmarsal Laudon azt a’ hirtelen való Tudósítást tette ő Felségének, (...) Sept. 29-én estve hozzá kezdte a’ Várnak ágyuzásához, és másodnap (...) délelőtti 9 órakor meg esék a Belgrádi Külső Városra való ütés 4 csoportban, olly jó és szerentsés kimenetellel, hogy a’ mi népünk tsak rövid idő alatt az egész Külső-Várost meg-vette, és azt a’ Dunától fogva egészen a’ Szávaig meg-szállotta. A’ Feldmarsal ezen meg-szállásnak körülállásait még meg nem irta, hanem hirtelenséggel csak azt jegyzette-meg, hogy ő azt a’ bátorságot, önként való állhatatos vitéz igyekezetet, melyet itt a’ mi népünk a’ Generáltól fogva az utolsó köz-emberig mutatott, elégé ki nem tudja fejezni, és (...) a’ mi el-esteinknek és sebesseinknek számok 200-nál többre nem megyen vala.“¹⁵

Er schildert dann die Berichte seiner eigenen Quellen in Bezug auf die Belagerung und widerlegt den Bericht über einen Verlust von 200 Personen in einer persönlichen Meldung vor Ort: „... de ha a’ különös személyektől költ Leveleknek valamit hihetünk, ezekben az iratik, hogy itt nekünk 2000 népünk esett-el, el-estek Eszterházi Miklós Vezér Ur, és Pálfi, Laudonnak a’ bal-lábát egy Tábori szekérben fogott ló meg-rugván,

¹³ Magyar Kurír, 1789. p. 706. „Der Herr, der es untersucht, zieht aus unserem Brief heraus, was nicht dorthin gehört und niemand anderem steht es in der Macht, sich zu erkundigen, wer was schreibt.”

¹⁴ Z. B. Magyar Kurír, 1789. p. 73.; p. 275.; p. 560.; p. 592.; p. 596.; p. 603.; p. 713.; p. 714.; p. 874.; p. 896.; p. 927.; p. 952.; p. 1333–1335.; p. 1441.; p. 1444. („Im Sieb geblieben”; „Siebloch”; „Such danach im Sieb!” „Der Kurir darf es nicht einmal aussprechen”, „wir werden hier nicht mehr schreiben, weil auch in der Budaer Zeitung nur so viel darüber steht, aber es bedeutet auch etwas!” usw.)

¹⁵ Magyar Kurír, 1789. p. 2031. „Am Abend vom 8. dieses Monats berichtete Feldmarschall Laudon (...) plötzlich an Seiner Majestät, (...) dass er am Abend vom 29. begann, die Burg zu kanonieren, und um 9 Uhr am nächsten Tag (...) griff er die Außenstadt von Belgrad in vier Gruppen mit einem so guten und glücklichen Ergebnis an, dass unser Volk in kurzer Zeit die ganze Außenstadt einnahm und sie von der Donau bis zur Save besetzte. Der Feldmarschall habe die Umstände dieser Besetzung noch nicht beschrieben, sondern er ließ nur rasch notieren, dass er den Mut und die ungeheißene, unverdrossene tapfere Anstrengung, die er hier von den Generälen bis auf die letzten einfachen Leute erfahren habe, könne er nicht ganz ausdrücken, und dass (...) die Zahl unserer Gefallenen und Verwundeten nicht über 200 gestiegen sei.”

az ugy a' Stifelébe dagadott vala, hogy a' Belgrádi külső-városoknak meg-szállások után a' Béts felé induló gróf Hadik metzsette-le késsel a' lábáról.¹⁶

1789 unterschied sich der Ton der inländischen Berichte, die das Bild immer mehr düsterer zeichneten, scharf von den offiziellen Nachrichten. Aus Kronstadt berichtete ein Korrespondent von *Kurír*, dass „*mi itt a' széleken tsendesen vagyunk; de feleségeink, gyermekeink nem tudom mit esznek jövődöben.*”¹⁷

Ein Korrespondent von Háromszék berichtete ferner darüber, dass der Preis für einen Kübel feinen Weizen auf 13 Forint und der für niedrigerer Qualität auf 10 Forint gestiegen sei, „*és ezen propörtzió szerint minden enni és innya való dolgok oly drágák, hogy a' szegénység alig segíthet némely helyyeken magán; némely helyyeken pedig kész-pénzzel sem lehet valami inni és enni való dolgot találni ... Magyarországbán is minden-felöl erre panaszkodnak.*”¹⁸

Anfang 1789 sollen die Menschen laut dem Bericht von *Magyar Kurír* einander Frieden, Gesundheit, Flucht vor der Pest und Hungersnot anstelle eines fröhlichen Karnevals und einer schönen Frau gewünscht haben.¹⁹ Am 2. Mai wird darüber geschrieben, dass Graf András Hadik, der Kommandeur der südlichen Armeen, in einem seiner Briefe über Bauer berichtete, die wegen der Requisitionen hungern, „*a' kik ennek a' háborúnak rajtok rend-kívül való Süllyát már-is alig viselhetik.*”²⁰

Als Kontrapunkt zur Betonung der internen wirtschaftlichen Probleme und der großen menschlichen und materiellen Opfer ist die Bemühung, die Schlachterfolge und die Standhaftigkeit der ungarischen Einheiten hervorzuheben, zu beobachten. Zum Beispiel wurde in der Nummer vom 22. Juli 1789 eine lange Zusammenfassung über die Erdödi-Husaren veröffentlicht, deren Truppe aus jungen Leuten aus den Komitaten Fehér, Veszprém, Vas und Sopron bestand und im Banat stationiert waren, und mit deren Geschichte²¹ bewiesen wurde, dass „*átallyában jó katona a' Magyar más ellenség ellen is, különösen pedig a' Török ellen.*”²²

Szacsvay verpasst auch später die Darstellung der „*Historie*” der ungarischen Husarenregimenter nicht, die in den Kämpfen ruhmreich waren.²³

¹⁶ *Magyar Kurír*, 1789. p. 2032. „... aber wenn man den Briefen von bestimmten Personen Glauben schenken kann, berichten sie, dass hier 2000 Menschen unseres Volkes gefallen seien, sowie die Herren Miklós Eszterházi und Pálfi, Laudons linkes Fuß sei von einem einem Lagerwagen vorgespannten Pferd so getreten worden, dass es in seinem Stiefel geschwollen sei, so dass der Stiefel vom Grafen Hadik, der nach der Besetzung der Außenstadt von Belgrad nach Wien wollte, von seinem Fuß mit einem Messer geschnitten werden musste.”

¹⁷ *Magyar Kurír*, 1789. p. 698. „wir hier im Randgebiet leidlich leben; aber was unsere Frauen und Kinder essen werden, weiß ich nicht.”

¹⁸ *Magyar Kurír*, 1789. p. 718. „und nach dieser Proportion ist alles, was man isst und trinkt, so teuer, dass sich die Armen mancherorts kaum forthelfen können, und mancherorts kann man nicht einmal für bare Münzen etwas zu trinken und zu essen finden... Auch in Ungarn beschwert man sich ständig darüber.”

¹⁹ *Magyar Kurír*, 1789. p. 352.

²⁰ *Magyar Kurír*, 1789. p. 352. „diejenigen, die das außergewöhnliche Gewicht dieses Krieges kaum ertragen können.”

²¹ *Magyar Kurír*, 1789. p. 798–800.

²² *Magyar Kurír*, 1789. p. 797. „der Ungar im Allgemeinen guter Soldat gegen andere Feinde sei, besonders aber gegen die Türken.”

²³ *Magyar Kurír*, 1789. p. 1057–1062.

Die Interpretation der Ereignisse der französischen Revolution im Jahrgang 1789 von *Magyar Kurír*

Von Anfang an berichtete Szacs vay über die Vorgeschichte des letzten vom französischen König einberufenen Ständetages (über die Abgeordnetenwahl, die wirtschaftliche Lage, die innenpolitische Stimmung),²⁴ über dessen Eröffnung, über die Forderungen, über die der Bürgerstand diskutieren wollte, und über die Ereignisse²⁵ der ersten Sitzungen, natürlich zensiert, aber die Grenzen der Zensur – wie zuvor erwähnt – deutlich erweitert.

Am 27. Juni 1789 berichtete der *Magyar Kurír*, der durch die Zensur stark gekürzt wurde, was Szacs vay eindeutig für ihn charakteristisch kennzeichnete, dass die Beratungen im französischen Ständetag fortgesetzt wurden, „*az ellenkezések, a' belső tűznek füstelgése még meg-nem szüntenek; de semmi nevezetes olvasásra méltó dolog nem történ, hanem hogy nem régiben – –*“²⁶ Dann, nach einem kurz gefassten Bericht an einer zensierten Stelle teilte er eine Fabel von einem reich gewordenen und in den Adelsstand erhobenen französischen Schneider und einem verarmten Marquis mit, wobei der wegen seiner niedrigen Geburt verhöhnter Schneider den hoffärtigen Marquis überlistet und sagt: „*...mert én azt a Mesterséget, a' mely által gazdag nemes emberré lettem, most sem szégyenlem.*“²⁷

Am 11. Juli berichtete er vorsichtig über die Ereignisse des französischen Ständetages vom 24. Juni, als König Ludwig XVI. die früheren Entscheidungen Ständetages für nichtig erklärte, um diesen aufzulösen zu versuchen, was aber wegen des Widerstandes des Bürgerstandes und der „*Menge*“ scheiterte. Szacs vay beschrieb Neckers Besprechung mit dem König und deren Ergebnis und stellte dann aus der oben beschriebenen josephinischen Perspektive die Ereignisse dar, indem er sogar die Zensur täuschen konnte: „*Itt a Lárma pohara már teli van; a' Polgári rend engedetlen, és azt mondja, hogy ő az, a' ki a' Frantzia Nemzetet tsinálja; a' Nemesi Rendtől magát külömböztetni nem akarná: ennek rosszaknak lenni láttatnak a' következései.*“²⁸

Er setzte die Beschreibung der Ereignisse dieses Tages auch in der Nummer vom 19. Juli fort und berichtete über die Aufrüstung des Bürgerstandes, über die Angriffe auf Edelhöfe und Schlösser auf dem Land, über den Eid der Soldaten, keine Waffen gegen ihr eigenes Volk zu ergreifen, und über den politischen Sieg des dritten Standes:

²⁴ *Magyar Kurír*, 1789. p. 120.; p. 130–131.; p. 358–359.; p. 486.; p. 492–493.; p. 514–516.

²⁵ *Magyar Kurír*, 1789. p. 566–567.; p. 574–575.; p. 609.

²⁶ *Magyar Kurír*, 1789. p. 682 „*die Diskussionen, der Rauch des inneren Feuers hatten noch nicht aufgehört, aber nichts Merkwürdiges ist passiert, was lesenswert wäre. Aber vor kurzem – –*“

²⁷ *Magyar Kurír*, 1789. p. 682–684. „*... denn ich schäme mich auch heute nicht für das Handwerk, durch das ich ein reicher Adelige wurde.*“

²⁸ *Magyar Kurír*, 1789. p. 751–752. „*Hier ist das Glas des Lärms schon voll; der Bürgerstand ist ungehorsam und sagt, er ist derjenige, der die französische Nation bildet, und dass er sich vom Adelsstand nicht unterscheiden will: die Folgen scheinen übel zu sein.*“

„(...) össze-adá magát a' Papi Rend a' Polgári-Rendel, és annak utána, ugy szólván kényszerítették a' Nemesi Rend-is ezekkel össze-állani.”²⁹

Nach der Mitteilung dieser Nachricht konnte er sich jedoch nicht erwehren und reagierte auf die Ereignisse in einer großartigen Glosse, in der er zunächst die absolute Macht der französischen Könige seit Ludwig XIV. über ihr Volk, und seinen europäischen Einfluss darstellte und auf die radikalen Veränderungen dank der bestehenden politischen Situation hinwies: „*Ilyen hatalmasok valának a' Frantzia Királyok. A Koronás Fejeknek gyűleletekben Prészes vala a' Frantzia Király, és midőn ő szolott, mindenek hallgattak, tsak a nagy Fridrik³⁰ mormólt néha néha. (...) Ezen hajdani hatalmas királyt már most a' maga leg-alább való Jobbágyi a' Polgári Rend szorították határok közé.*”³¹

Szacsvay kehrte immer wieder zu den französischen Ereignissen zurück und fasste kurz die Nachrichten von der politischen und wirtschaftlichen Lage zusammen, anhand deren die Krise weiterbesteht. In einem kurzen Kommentar vom 25. Juli meldete er: „*Párisban és egész Frantzia-országban még sem egész a' belső tsendesség – a szükség pedig könyökig kotorász a Frantzia kenyeres kosárban.*”³²

Am 29. Juli erlaubte er sich in einer neuen Nummer den Ausdruck, seit der Mittelstand bemerkt hatte, dass „*a' nemesi Rend, sőt a' Világnak legnagyobb Fejedelme-is mezittelen születik, meg-hal és el-temettetik – nem akarja hinni, hogy néki a' maga természeti jussához törvényes igazsága ne volna; azért Párisban (...) szüntelen ujjabb ujjabb zenebona fordul elé, melynek majd mindenkor vér-ontás a' vége.*”³³

Nach dem Ausbruch der Revolution am 14. Juli 1789 war er häufig gezwungen, bei der Beschreibung von Ereignissen elysische oder Tierdialoge zu verwenden, versuchte er aber auch, seine Leser in seinen traditionellen Berichten ausführlich über die Ereignisse nach dem 14. Juli zu informieren.³⁴

In der Nummer vom 22. August berichtete er beispielsweise über den Briefwechsel zwischen dem König, Necker und der Nationalversammlung über die Rückkehr des entlassenen Ministers nach Paris. Des Weiteren stellte er laut Berichten der Pariser

²⁹ Magyar Kurír, 1789. p. 781. „*Der Klerus und der Bürgerstand hat sich zusammengeschlossen, und danach haben sie auch den Adelsstand sozusagen gezwungen, sich mit ihnen zusammenzuschließen.*”

³⁰ Friedrich der Große, König von Preußen.

³¹ Magyar Kurír, 1789. p. 782. „*So mächtig waren die Könige von Frankreich. An den Versammlungen der gekrönten Häupter nahm der König von Frankreich teil, und wenn er sprach, hörten alle zu, nur Friedrich der Große brummelte ab und zu. (...) Dieser ehemalige mächtige König wurde jetzt von seinen niedrigsten Leibeigenen aus dem Bürgerstand beschränkt.*”

³² Magyar Kurír, 1789. p. 817. „*In Paris und im ganzen Frankreich findet man dennoch keine volle Ruhe – die Not durchwühlt bis zum Ellbogen im französischen Brotkorb.*”

³³ Magyar Kurír, 1789. p. 831. „*der Adelsstand und sogar der größte Herrscher der Welt nackt geboren wird, stirbt und begraben wird – will er nicht glauben, dass er zu seinem eigenen natürlichen Recht keine »gesetzliche Gerechtigkeit« hätte; Deshalb kommt es in Paris (...) unaufhörlich zu neuen Tollereien, die immer im Blutvergießen enden.*”

³⁴ Magyar Kurír, 1789. p. 874–880.; p. 893–897.; p. 930–939.; p. 949–955.; p. 974–975.; p. 986–990.; p. 999–1000.; p. 1055.; p. 1093–1094.; p. 1140–1141.; p. 1208.; p. 1220–1224.; p. 1254–1260.; p. 1290.; p. 1301–1304.; p. 1331.; p. 1347.; p. 1359.; p. 1423.

Zeitungen die ersten Beschlüsse³⁵ der Konstituante dar, welche unter anderem in Anlehnung an Rousseaus „Gesellschaftsvertrag“ und an Montesquieus „Prinzip der Gewaltenteilung“ „[kidolgozza] a' természeti Törvények finom mértéke szerint a' maga Törvényét és a' Nemzetnek bóldogságát.“³⁶

Am 24. Oktober 1789 berichtete Szacs vay anhand der Pariser Zeitungen über die Geschehnisse der Revolution und über die Ereignisse der Nationalversammlung, über die Hungersnot und den „Zug der Frauen“,³⁷ sowie über den Umzug von XVI. Ludwig und der königlichen Familie nach Paris.³⁸ Nach der Beschreibung der Ereignisse stellte Szacs vay mit einem realistischen politischen Gespür die stetige Machtzunahme der Nationalversammlung und des Pariser Volkes über die königliche Familie fest, deutete auf die zunehmende Unbeliebtheit des Königs und insbesondere der Königin hin und sagte das Ende mit visionären Worten voraus: „... *de tsak ugyan ugy vagyon Frantzia-országban a' dolog, hogy Rómában nem minden ok nélkül imádkoznak ezekért.*“³⁹ Am 7. November teilte er dann kurz mit, dass die königliche Familie immer noch nicht aus Paris entlassen werde, „[a] *Király a' Nemzeti-gyűlés rendeléseinek örömet alájja írni kéntelen szerentséinek tartja.*“⁴⁰

Tierdialoge und Tierfabel als politisch-publizistische Gattungen

Einer der Höhepunkte von Szacs vays politischer Publizistik in diesem Themenkreis ist die Nummer vom 5. August 1789, in der er in Form eines langen Aufsatzes versuchte, einen historischen Überblick über die bisherigen Ereignisse in Frankreich zu verschaffen. Wegen der Zensur entschied er sich jedoch für die Gattung der fiktiven Tiergespräche, in der ein französischer und ein ungarischer Spatz im Jenseits treffen und die Geschichte ihres Lebens und Todes erzählen, wodurch die französische und ungarische innenpolitische Lage vorgestellt und miteinander verglichen wird.⁴¹

Der französische Spatz, der durch Hungertod auf das elysische Gefilde geriet und am selben Tag wie „*jener für ewig unvergessene Voltaire*“ geboren wurde, berichtet ausführlich über die Ereignisse seit 1788 anhand Pariser Zeitungsnachrichten: über

³⁵ Sie sind Bestandteile des epochalen Gründungsdokuments der französischen Revolution, der am 26. August 1789 angenommenen Erklärung der Menschen- und der Bürgerrechte. (*La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen.*)

³⁶ Magyar Kurír, 1789. p. 933–934. „*ihr eigenes Gesetz nach den subtilen Maß an Naturgesetzen, und die Beglückung der Nation*“ erarbeitet.

³⁷ 1789. október 4.

³⁸ 1789. október 6.

³⁹ Magyar Kurír, 1789. p. 1224. „... *die Lage in Frankreich ist wirklich so, dass es in Rom nicht ohne Grund gebeten wird.*“

⁴⁰ Magyar Kurír, 1789. p. 1290. „*der König ist gezwungen, die Erlasse der Nationalversammlung zu unterzeichnen.*“

⁴¹ Magyar Kurír, 1789. p. 851–858.

die große Hungersnot und die Kälte, die an der Wende von 1788–89 verwüsteten, über die politischen Kämpfe zwischen dem König und dem Bürgerstand, wie der König und das einfache Volk gegeneinander bewaffneten, und über die Gewaltakte. „Egy szóval kedves veréb Barátom, most mind az éhségre, mind a' zenebonára nézve olyan környülállások között vagyon Frantzia-ország, hogy tsak a' napokban több hever vala 800 meg-hólt embernél a' maga vérében a' 15-dik Lajos Király piattzán.”⁴²

In der Nummer vom 26. August konnte er die Brutalität der Revolution und die Gräueltaten gegen die Aristokraten und Adligen nur in einer elysischen Publizistik als Dialog zwischen dem toten Hund des Grafen Artois und Cerberus mitteilen.⁴³

Die Erwähnung der Verbreitung der Revolution⁴⁴ auf die Gebiete jenseits des Rheins, z. B. auf Belgien wurde aber auch in dieser Form stark zensiert, was Szacs vay natürlich nicht außer Acht es lassen konnte; „Jól tudós Kedves Cerberus nekünk kutyáknak hogy van a' dolgunk! Belgiumról sokot nem lehet ugatnunk, nehogy valaki a farkasbörbundánkra jót vágjon; azért itt halgatok.”⁴⁵ Und er hielt es einfach für eine Komödie, dass die Nationalversammlung den König „den Restauratoren der Freiheit”⁴⁶ nannte; „Oh cerberus! Én egyszer a' Komédián lévén, egy Komédiát szemlélek játszodni Moliéréről, melynek a' vala a' Titulusa: A' maga akarátja ellen tselekvő Orvos.”⁴⁷

Szacs vay fand eine Möglichkeit, seine Meinung über den Zustand des Volkes, das wegen der Folgen des Türkenkrieges, wegen der Krankheiten, der Epidemien und der Last der Beherbergung von Soldaten darben musste, mit einer allegorischen Tiergeschichte zum Ausdruck zu bringen, und wies damit eindeutig auf die Verantwortung des Hofes und der „Befreiungsarmee” hin. Im Märchen geht es um einen Gärtner, dessen Gemüsefeld von einem Hasen bemaust wurde. Deshalb bittet er seinen Herrn um Hilfe, der sofort „flintát akaszt a' nyakába, 36 vadászskutyát és 3 Jágert maga mellé vészen,”⁴⁸ so beginnen sie zu jagen, während das gesamte Gemüsefeld zerstampft wird. Der Hase entkommt schließlich durch ein Loch im Zaun. „Ekkor hivatja a' Kert Ura a' Kertész és jelenti néki, hogy a' nyúl a' kertből el-üldeztetett, mint a' Nagy Vezér a' Bánátból. – Meg-járja a' Kertész az egész kertet – s' vakarni kezdi a' füle tövit. – Na! így szól: a' nyúl ugyan el-szaladott; de te Uram – Ti Jäger és Kutya Uramék nagyobbban meg dolgoztátok a' Kertemet, mint a' nyúl száz esztendök alatt

⁴² Magyar Kurír, 1789. p. 855–856. „Mit einem Wort, mein lieber Freund, jetzt findet man in Frankreich hinsichtlich des Hungers und der Tollerei solche Umstände vor, dass nur in diesen Tagen mehr als 800 Tote in ihrem eigenen Blut auf dem Markt von König Ludwig XV. herumliegen.”

⁴³ Magyar Kurír, 1789. p. 949–955.

⁴⁴ Magyar Kurír, 1789. p. 952.

⁴⁵ Magyar Kurír, 1789. p. 953. „Lieber Cerberus, du weißt es ja gut, wie es uns Hunden geht! Belgien können wir nicht viel anbellern, damit nicht auf unser Fell gehauen wird, deshalb schweige ich an dieser Stelle.”

⁴⁶ Restaurateur de la liberté.

⁴⁷ Magyar Kurír, 1789. p. 954. „Oh, Cerberus! Als ich Lust auf Komödien bekam, schaute ich mir eine von Moliere an, die den Titel ‚der Arzt wider Willen’ trug.”

⁴⁸ Magyar Kurír, 1789. p. 16. „seine Flinte zu sich nahm, 36 Jagdhunde und 3 Jäger sammelte”.

megdolgozhatta volna. (...) Ki legyen itt a' Kertész – a' Gazda és a' nyúl? gondolkozzék ki-ki rajta – ha tudni kívánnya.⁷⁴⁹

Im oben zitierten elysischen Dialog vom 5. August 1789 wies Szacsvay in der Erzählung des ungarischen Spatzen erneut ausdrücklich auf die inneren Schwierigkeiten des Habsburgerreichs und auf die Hungersnot, die vom Türkenkrieg und der schlechten wirtschaftlichen Lage verursacht wurde, hin. Der ungarische Spatz wurde ja in den glücklichen Zeiten unter der hochseligen Kaiserin Maria Theresia geboren, „*mikor a' Búzának vékája, a' legszebbiknek is, tsak 8 garas vala, 's már most Köble 6-7-8 forint-on-is el-megyén sok helyyeken. (...) Mi ugyan Verebek ezen bódlog országban soha még éhel-halásra nem jutottunk; de tavaly és az idén sok viszontagságokat szenvedtünk; mert az egyik szomszédunk ellenség, a' másik pedig segítség lévén (...) sokot el-vittének, sokot el prédáltanak, és félek, hogy tsak a' jövő Karátson után-i az én életben levő fiaim nem várt szükséget fognak szenvedni.*”⁷⁵⁰

Auch dieses Schreiben weist vorsichtig darauf hin, dass die Beherbergung der deutschen und verbündeten Soldaten neben der Last des Türkenkrieges eine schwere Belastung für die Bevölkerung darstellen und dass die Beherbergung und die Requisitionen des Heeres auch als Auslöser für die Hungersnot und die unsichere innenpolitische Lage gelten. Den zeitgenössischen Zeitungslesern fiel es nicht schwer, aufgrund der Art und Weise der Darstellung der Ereignisse die Situation in Ungarn mit dem drohenden Ausgang der Ereignisse in Frankreich in Verbindung zu bringen.

Das Schicksal des Blattes und des Redakteurs

Zu Beginn der 90er Jahre wuchs die Leserschaft und dadurch der Einfluss und die Bedeutsamkeit von *Magyar Kurír* rasch an, dank der Änderung des Inhaltes und des Tons der Berichte als Reaktion auf die gesellschaftlichen Bedürfnisse und Interessen. Bereits Ende 1788 konnte sich Sándor Szacsvay rühmen, dass seine Zeitschrift 800 Abonnenten hat, eine Zahl, die ungarische Zeitungen noch nie zuvor erreicht hatten. 1789 stieg diese Zahl auf 900 und 1790 auf 1200, was die ununterbrochene Entwicklung der Zeitung und ihrer Leserschaft widerspiegelte. Dies war sicherlich auf Szacsvays

⁴⁹ Magyar Kurír, 1789. p. 17. „Dann ruft der Herr des Gartens den Gärtner und meldet ihm, dass der Hase aus dem Garten wie der Großwesir aus dem Banat davongejagt worden sei. – Der Gärtner streicht durch den ganzen Garten – und kratzt sich hinter den Ohren. – Nun! sagt er: der Hase ist zwar weggelaufen; aber Sie, mein Herr, mit den Herren Jäger und Hunde, haben meinen Garten mehr beackert, als der Hase ihn in hundert Jahren hätte beackern können. (...) Wer sollte hier der Gärtner sein – der Herr und der Hase? Man solle darüber nachdenken – wenn man es wissen wolle.”

⁵⁰ Magyar Kurír, 1789. p. 856–857. „als ein Scheffel Weizen, sogar von bester Qualität, nur 8 Groschen kostete, und jetzt verlangt man für einen Kübel vielerorts 6-7-8 Forint. (...) Wir Spatzen sind in diesem glücklichen Land noch nie verhungert; aber letztes und dieses Jahr haben wir viel Drangsal erlitten; weil einer unserer Nachbarn unser Feind ist und der andere als Hilfe (...) viele mitgenommen und vieles aufgezehrt hat und ich befürchte, dass meine noch lebendigen Söhne nach den nächsten Weihnachten unerwartete Not leiden werden.”

vorsichtige und nicht immer kritiklose Annäherung dem ständischen Widerstand zurückzuführen, deren Höhepunkt seine Berichte über den Landtag von 1790–91 bildeten.⁵¹

Unter dem Schutz des josephinischen Hofes und während der Zeit der zeitweiligen Entspannung unter Leopold II. konnte seine politische Publizistik, obwohl er schwerwiegend angegriffen wurde, nicht beeinflusst werden. Zu dieser Zeit konzentrierte er sich mehr und mehr auf die ungarische Wirklichkeit und die nationalen Beleidigungen, anstatt die aufgeklärten Ideen von Wien zu verbreiten. Da schrieb er seine kurzen politischen Glossen, womit er seiner Zeit weit voraus war und deren Gattungsbildung mit seinem Namen verbunden ist.⁵²

Wegen der politischen Veränderungen nach dem Tod von Leopold II. konnten Szacsvey aber seine alten und neuen Gegner 1793 von der Zeitung entfernen lassen.⁵³

Der Grund für das Verbot von *Magyar Kurír*, was in der Fachliteratur ausführlich beschrieben wurde, war der Bericht über den Prozess des französischen Königs. In der ersten Nummer von 1793 veröffentlichte die Zeitung einen Artikel über das Verhör des Königs, obwohl er ursprünglich vom Zensor gestrichen wurde. Außerdem wurde beanstandet, dass die Anrede des Königs als „Sie“ im ungarischen Artikel in „Euer Gnade“ übersetzt wurde, was dem König gegenüber als respektlos galt. Es spielte keine Rolle, dass der Bericht auch in einer anderen ungarischen Zeitung namens *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, welche von Magnaten (Ferenc Széchényi, György Festetich, Pál Teleki) unterstützt wurde, ohne das Erlaubnis des Zensors erschien. Die Strafe war in diesem Fall eine Geldbuße, die später erlassen wurde. Am 3. Januar gab die Kanzlei bekannt, dass der *Magyar Kurír* verboten wurde. Szacsvey erhob zwar eine Beschwerde beim Kaiser, aber die Strafe wurde nicht zurückgezogen.⁵⁴

Seine Verbannung erwies sich als endgültig, und bis zu seinem Tod im Jahr 1815 durfte er weder in Ungarn oder noch in Siebenbürgen wieder eine Stelle als Journalist bekommen. Wegen seinen gehäuften Verstößen gegen die Kirche und den Adel seit Preßburg; wegen seiner satirischen Artikel, seiner scharfen Ausbrüche, seiner journalistischen Qualitäten, aber vor allem wegen der Machtveränderungen – zuerst die Angriffe der ständischen Opposition gegen die Josephinisten und später der Kompromiss zwischen dem Hof und den Ständen –, denen er sich nicht anpassen konnte und wollte, blieb er schließlich allein. Die Ideen sowie die journalistischen und zeitungredaktionellen Methoden, an denen er glaubte, wurden im neuen politischen System vereitelt, und es dauerte fast ein halbes Jahrhundert, solange der ungarische politische Journalismus das Niveau erreichte, auf dem er zwischen 1787 und 1793 stand.⁵⁵

⁵¹ *Magyar Kurír*, 1789. p. 101.; p. 140–145.

⁵² Kókay 1979. p. 140.

⁵³ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. p. 40.

⁵⁴ Kókay 1979. p. 150–151.

⁵⁵ Siehe ausführlicher: Döbör András (2008): *Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében*. In: Kiss Gábor Ferenc (szerk.): *Közös múlt és közös jövő*. Belvedere Kiadó–Szövétnek Kiadó, Szeged–Arad. p. 37–38.; Döbör András (2018): *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840)*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. p. 112–122.

A HATALOM TEREI A POLITIKAI SAJTÓBAN

A magyarországi sajtópolitika konzervatív fordulata II. Lipót és I. Ferenc uralkodása alatt

Előzmények

A magyar sajtó kialakulására és fejlődésére nagy hatást gyakorló, felvilágosult Habsburg uralkodó, II. József (1780–1790) politikájában mindenekelőtt a jozefinista reformok érvényesítését tartotta szem előtt. A könyv és sajtónyomtatással kapcsolatos intézkedései reformpolitikájának szerves részét képezték, befejezte hát anyja, Mária Terézia uralkodásának korában megkezdett központosítást e területen is. Első lépése a cenzúra hivatalosan is teljesen állami feladattá tétele, és az egész birodalomra nézve történő összpontosítása volt.¹

1782. április 8-án feloszlatta az 1751-ben létrehozott bécsi udvari cenzúrabizottságot, a régi cenzorok egy részét jogkörükkel együtt az újonnan létrehozott udvari cenzúra- és tanulmányi bizottságba helyezte át. Ezzel a korábbi jezsuiták befolyása alatt álló cenzúra helyét a szabadkőműves cenzúra vette át. A magyarországi cenzúra még azonban a pozsonyi Helytartótanács egyházügyi bizottsága feladatkörébe tartozott, szemben állva a birodalom egységes központi elveivel, és szigorúbban is működött, mint a bécsi. Hogy véget vessen ennek a helyzetnek, II. József 1781. június 11-én osztrák tartományainak kiadott cenzúrendeletét 1782. június 8-án Magyarországra nézve is életbe léptette.²

Ezzel racionalista módon, a nemzeti különállás tekintetbevétele nélkül, a birodalom cenzúra-ügyeinek központi intézését megvalósítva az egész magyar cenzúrát a bécsi cenzúra-bizottság alá rendelte. A magyar cenzúra történetének az 1782-től 1840-ig tartó korszakát a „bécsi cenzúra” korának szokás nevezni.³

A rendszer lényege az előzetes cenzúra decentralizálása, és az utólagos cenzúra összbirodalmi centralizálása volt. Helyi, tartományi cenzorok ellenőrizték az írások első

¹ Uemura, Toshiro (2011): *Die Öffentlichkeit anhand der Wiener Broschüren zur Zeit Josephs II. Die Informationsverbreitung unter dem aufgeklärten Absolutismus*. PhD. Dissertation. Universität Wien, Wien. 61. p.

² Buzinkay Géza (1993): *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, 1993. 12. p.; II. József 1781. június 11-én kiadott cenzúrendelete. Közli magyarul: Ballagi Géza (1888): *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest. 106–110. p.; németül: Gnau, Hermann (1911): *Die Zensur unter Joseph II.* Leipzig, 1911. 253–268. p.

³ Sashegyi Oszkár (1938): *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*. Budapest. 8–9. p.

kész példányát nyomtatás előtt, engedélyük megadása után kezdődhetett a sokszorosítás. Utólagosan ellenőrizte a sajtót a bécsi bizottság, és ha az állam érdekeire veszélyes szövegeket találtak az újságokban és a könyvekben, akkor intézkedtek azok betiltásáról, elkobzásáról, és a cenzorok megbüntetéséről, leváltásáról. A politikai elgondolás később az lett, hogy a sajtócenzúrát az udvari cenzúra- és tanulmányi bizottság illetékessége alá is kivegyék, és az udvari hatóságok, azaz a kancelláriák hatáskörébe utalják, mivel ezzel a sajtó megjelenésének ütemét kevéssé akadályozzák. Ezért adták át a *Magyar Kurir* című, Bécsben megjelenő magyar nyelvű hírlap első komoly cenzúraügyének kivizsgálását 1787-ben a magyar Kancelláriának. A cenzúraszabályzat Magyarországra érvényes változata szerint ugyanis a magyar közjogi kérdéseket illető közlemények tekintetében még a bécsi újságok fölött is felügyeleti jogot biztosított a magyar Kancelláriának, más ügyekben azonban nem.⁴

II. József felvilágosult szellemű cenzúrendelete, a sajtó legfőbb céljának a felvilágosodás eszméinek, de elsősorban saját intézkedéseinek pozitív tálalását tartotta, s e szabadabb légkörrel elősegítette a szellem, a művészek mellett a sajtó kivirágzását, s a magyar nyelvű sajtó megszületését is. És mivel magyar nyelvi időszaki sajtónk megindulása egybe esett az európai hírlapirodalom fejlődésének azon szakaszával, amikor referáló fázisból véleményformáló fázisba lépett át a sajtó szerepe, ez a tendencia megjelent és jótékony hatással volt hírlapirodalmunk fejlődésére, hiszen érvényesíteni tudta e szerepet a jozefinista reformok és a nemzeti nyelv, irodalom és kultúra ügye kapcsán.⁵

A sajtórendeletet elemezve megállapítható, hogy szabad szelleme messze meghaladja az európai sajtótörvényeket, a felvilágosodás szellemében. A rendelet a cenzúrát nem törölte el, de jelentős mértékben enyhítette. Segítette a nyomdaipar és könyvkereskedelm szabadabbá tételét, emellett a polgári irodalmi élet bázisainak megalapozását a hírlapirodalom serkentésével.⁶

II. József a politikai hírlapok tekintetében nem volt tudtában annak, milyen szellemet engedett ki a palackból. A színtelen referáló hírlapokat eleinte nem tartotta veszélyesnek, később, amikor a „szabad” sajtó fejlődése túlhaladta a számára kívánatos mércét, először kötelespéldány-szolgáltatási rendeletekkel igyekezett az utólagos ellenőrzést kézben tartani, végül 1789 júniusában újságbélyeg bevezetésével rakott olyan terhet a lapokra, amelytől fejlődésük lassulását várta.⁷

Cenzúra-rendeletének leglényegesebb hatása, az egyházi cenzúra teljes megszüntetése és alárendelése az állami cenzúrának. Megszüntette a korábbi egyházi kötöttségeket, és a bíráló értelmiség számára a lelkiismereti szabadság biztosítása mellett, betekintést engedélyezett a közügyekbe.⁸

⁴ Dezsényi Béla (1967): *A Magyar Kurir és a cenzúra 1787–1793*. In: Magyar Könyvszemle, 1967. 14. p.

⁵ Kókay György (szerk.) (1979): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 178. p.

⁶ Részletes elemzést lásd: Döbör András (2015): *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon a 18. század végén és a 19. század első felében. Felvilágosodás- és reformkori magyar nyelvű hírlapok a nemzeti identitás, a modernizáció és a polgári átalakulás szolgálatában*. PhD. disszertáció. SZTE BTK, Szeged. 26–32. p.

⁷ Kókay 1979. 171–176. p.; Buzinkay 1993. 12. p.

⁸ Sashegyi Oszkár (1958): *II. József sajtópolitikája*. In: Századok, 1958. 92. évf. 90. p.

Sashegyi szerint a sajtórendelet szándékai Magyarországon sohasem valósultak meg teljesen, a szervezet felépítését, az ügymenetet az ellenállás lassította, a felvilágosult szellemű cenzúrát pedig a cenzúrát gyakorló személyek konzervativizmusa akadályozta, talán ennek köszönhető, hogy a József halála után bekövetkező konzervatív fordulat kevésbé volt érezhető Magyarországon, mint Ausztriában.⁹

Bodi szerint II. József cenzúra-rendszere így egyedülálló és történelmi jelentőségű átmenetet képzett a korábbi egyházi cenzúra, és a későbbi rendőri cenzúra között, „*furcsa keverékeként a liberalizmusnak és a laktanya-fegyelemnek.*”¹⁰

Sajtópolitikai irányváltás a konzervatív fordulatot követően

II. József halála utáni évek bonyolult belpolitikai életére kezdetben az uralkodó abszolút hatalmával szembeálló nemesi mozgalom, a „rendi nacionalizmus” sikere nyomta rá a bélyegét: az 1790–91. évi országgyűlésen ellentámadásba átmenve gyakorlatilag visszaállították a rendek kiváltságait és hatalmát a Magyar Királyságban. Ugyanakkor a felvilágosult abszolútizmus és a jozefinizmus eszméi tovább éltek, képviselői ideiglenes szövetséget kötöttek a rendi ellenzékkel, igyekeztek haladó tartalmat adni az ellenállásnak, és sikerült hangot is adni reformterveiknek az országgyűlésen és a bevezetett szigorítások ellenére a sajtóban is. A „régisabadság”, a „rendi alkotmány” és a „nemesi előjogok” visszaszerzésének igényét hangoztatók, a felvilágosult abszolútizmus haladó szellemű reformjainak eltörlésének retrográd törekvéseit képviselő tábor a összekapcsolódott az ország önállóságát követelők, és a már korábban megindult nemzeti nyelvi és kulturális ébredést szolgálók célkitűzéseivel.¹¹

Később, az udvar és a rendek kompromisszuma után következik be a jozefinista értelmiség radikalizálódása, elszigetelődése, majd elnémítása a cenzúra eszközeivel.

II. Lipót (1790–1792), aki Toscana korábbi nagyhercegeként már felvilágosult reformok sikeres megvalósításával és komoly kormányzati tapasztalatokkal rendelkezett, nehéz helyzetben vette át a trónt bátyjától. Magyarország a lázadás állapotában volt fivére kormányzati módszerei és rendeletei miatt, ugyanakkor a Délvidéken folyó török háború még nem ért véget, Belgium elszakadt a Habsburg-birodalomtól, és Poroszországgal is háború fenyegetett.¹²

Ráadásul a francia forradalmi eszméket is kellett csillapítani birodalmán belül. A bécsi udvar továbbra sem engedett a cenzúra alkotmányos rendezését kívánóknak,

⁹ Sashegyi 1938. 9–10. p.

¹⁰ „Eine sonderbare Mischung von Liberalität und Kasernendisziplin.” Bodi, Leslie (1995): *Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795. Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts* 6. Wien–Köln–Weimar 50. p.

¹¹ Romsics Ignác (2010) (főszerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 582–583. p.

¹² Romsics 2010. 584. p.

II. Lipót alatt is rendeletekkel irányították a sajtópolitikát, lényeges módosításokkal ugyan, de megtartották a II. József által életbeléptetett sajtócenzúrárt.

Már a II. József halála után nem sokkal kiadott, a bécsi magyar újságok cenzora számára kidolgozott kancelláriai instrukció is a II. József korabeli utasításokat fejlesztette tovább, az új politikai helyzetnek megfelelően. Az újságoknak kerülniük kell minden hírt, ami félelmet kelthet, tilos kommentárokkal ellátni azokat, kerülni kell a kormány és a vallás sértegetését, nem szabad semmit az országgyűlésről „elsietve közölni”, és csak a Wiener Zeitung külföldi híreit szabad átvenni. Ráadásul a bécsi lapok cenzorává a szabadkőműves és a nemesi mozgalommal rokonszenvező Pászthory Sándor helyett már 1790. augusztus 2-án Szekeres Atanázt nevezték ki.¹³

II. Lipót 1790. szeptember 13-án kiadott rendelete¹⁴ aztán alapjaiban változtatta meg a korábbi cenzúra megengedő szellemét, azt hangsúlyozva ismét, hogy mit kell tiltani a sajtótermékekben. II. József cenzúrendeletének 2. paragrafusát értelmező kiegészítés az udvar pozícióját erősítendő szigorúan tiltotta a kritikát a kormány, az uralkodó és az egyház intézkedései fölött, és igyekezett minden olyan mozzanatot kiküszöbölni, ami alkalmas a köznyugalom megzavarására.

Majd a lefektetett elvekkel összhangban azután a rendelet egyértelműen megparancsolja a cenzoroknak, hogy mindazon munkákat, „*amelyek az állami törvényeket és a fejedelem rendeleteit gáncsolják és gúnyolják, egyszerűen tiltsák el, mivel az ilyesmik az engedelmességre való hajlandóságot gyengítik az alattvalók lelkében.*”¹⁵ Világos volt az utasítás a vallás dolgában is, megparancsoltatott, hogy a vallásügyet és a vallást érintő művek és írások esetében a cenzorok ne térjenek el a szabályoktól és „*mindazon könyveket és röpiratokat, amelyek a vallás tanításait és azt, ami az egyházalkotmányhoz tartozik, úgyszintén az oltár szolgálatára rendelt férfiakat gúnynak, nevetségnek teszik ki és megvetés tárgyának teszik, sohasem engedélyezzék.*”¹⁶

Míndeközben az 1790–91-es magyar országgyűlésen a rendek egyértelműen hangot adtak azon véleményüknek, hogy a sajtócenzúra szabályozásának törvényi alapját ők hivatottak megadni. A királyi hitlevél kerületi tervezeteiben, melyeket Marczali Henrik közölt a hitlevél 1790 júniusa és augusztusa között zajló vitájáról szóló ismertetésében¹⁷ már feltűnik a téma közjogi rendezésének igénye.

A dunáninneni megyék diploma-tervezete szerint a vallás, a fejedelem, az ország „fensége és jogai”, valamint az erkölcs ellen írott munkák kivételével teljes sajtószabadság szükséges Magyarországon, a cenzorokat pedig ne a király, hanem az ország

¹³ Kókay 1979. 120–121. p.

¹⁴ II. Lipót 1790. szeptember 13-án kiadott módosító rendelete (O.L. Kanc. 1790. 11767. sz.). Közli: Pajkossy Gábor (szerk.) (2006): *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest. 50–51. p.

¹⁵ Pajkossy 2006. 51. p.

¹⁶ Pajkossy 2006. 51. p.

¹⁷ Marczali Henrik (1907): *Az 1790/1-diki országgyűlés. II. kötet*. MTA, Budapest. 1–74. p.

nevezze ki, hiszen a „*nemzetek teljes szabadságához tartozik, hogy a gondolat szabadsága közjogon nyugodjék. A nemzeti szabadság megköveteli azt is, hogy a mit törvény nem tilt, szabad legyen.*”¹⁸ Marczali elemzése szerint e nemesi alkotmánynak íródott tervezetből a magyar nyelv felkarolása és a sajtószabadság ügye úgy rítt ki, mint „*egy-egy renaissance oszlop egy román-gót egyházból*”,¹⁹ hiszen a magyar nyelv uralmát a latinnal volt kénytelen megosztani, a sajtószabadságot pedig a cenzúra alá akarta rendelni, csupán azzal a különbséggel, hogy azt nem a király, hanem az ország privilégiumai érdekében használhassa.

A tiszai deputatio jóval radikálisabb diploma-tervezete arra akarta II. Lipótot felesketni, hogy nem fog „*parancsok vagy pátensek útján kormányozni*”, és mivel „*a sajtó szabadsága szükséges, úgy a politikai, mint a vallásos szabadsághoz*”, azt sem az uralkodó, sem utódai nem akadályozhatják.²⁰ Az országgyűlés végül törvényalkotás útján is jelezte, hogy a rendek a jövőben bele akarnak szólni a sajtószabályozásba: „*a nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására, a királyi jogok sérelme nélkül, országos bizottság neveztesék ki, mely azután munkálatát átvizsgálás és helybenhagyás után az ország törvényei közé iktatása végett bemutatandja.*”²¹

Egyúttal jelezték azon törekvésüket is, aminek később, a reformkorban is hangot adtak a „*sajtószabadság korlátozása*” elleni tiltakozások sorával, hogy a cenzúra szabályozását és irányítását a Magyar Királyságban a rendek és a rendi országgyűlés hatáskörének tartották. Az országgyűlés a vallás ügyét az általuk alkotmányosnak tartott 1608. és 1647. évi törvények alapjára helyezték vissza, megerősítve a szabad vallásgyakorláshoz való jogait. Továbbá megengedte a törvény számukra „*ugy symbolikus, mint theologiai és az áhitatosság gyakorlására tartozó könyveiket, a maguk által rendelendő és a királyi helytartótanácsnak névszerint bejelentendő saját felekezetökbeli külön könyvvizsgálók felügyelete alatt szabadon kinyomatniok*”.²²

II. Lipót 1790-es rendelete és a fokozatosan szigorodó cenzúra ellenére a sajtó képe nem tükrözte az utasításokban rögzítetteket, politikai téren nagy élénkség jellemzi hírlapjainkat. Ráadásul 1791-ben a poroszokkal kötött megegyezés enyhítette a Habsburg-ellenes erők külpolitikai támaszát, a francia forradalom is kezdte elbizonytalanítani a nemességet, így az uralkodó és a nemesség egymásra talált, és kísérletet tehetett a társadalmi reformok keresztülvitelére is. Ennek a belpolitikai helyzetnek lenyomata a szabadabb sajtóviszonyok látszata 1790–92. között.²³

Azonban 1790–91-es országgyűlésen megfogalmazott mérsékelt reformeszmék iránt táplált remények sírba szálltak II. Lipót 1792. március 1-jei váratlan halálával,

¹⁸ Marczali 1907. 11. p.

¹⁹ Marczali 1907. 12. p.

²⁰ Marczali 1907. 24. p.

²¹ 1790–91. XV. törvénycikk. Közli: CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis. www.1000ev.hu.

²² 1790–91. XXVI. törvénycikk 5. §. Közli: CompLex.

²³ Kókay 1979. 121–122. p.

és I. Ferenc (1792–1835) trónra léptével új belpolitikai helyzet állt elő. A sajátos „kabinet-abszolútizmust” (Romsics, 2010: 587) kiépítő uralkodó atya felvilágosult tanácsadóit és tisztviselőit gyorsan eltávolította a hatalomból. Az arisztokrácia és az egyház befolyása alatt álló új uralkodó nem reformokkal, hanem a régi rend megszilárdításával, a „renitens” Franciaország elleni háborúval és a rendőrminisztérium felállításával akarta útját állni a forradalmi fenyegetésnek. Uralkodása alatt befejeződött a konzervatív abszolutista rendszer felépítése a könyv és sajtó-cenzúra történetében is. „Ferenc király a szervezetet Józseftől, a szellemet pedig Lipóttól vette át. A köznyugalmat megőrizni (...) ebben a két szóban van összesűrítve a cenzúra egész magatartása, szelleme, ez az a fő szempont, ami e korban minden tevékenységét irányította (...) a belső szabadságot akarja elfojtani, hogy biztosítsa a meglévő állapot nyugalmát.”²⁴

A sajtócenzúra folyamatos szigorításával, a korábban hozott intézkedéseknek határozottabb érvényre juttatásával és újbóli megerősítésével igyekezett a francia forradalmi eszméknek gátat vetni, azok híveit ellehetetleníteni. Viharos tiltakozásokat váltottak ki 1793. január 14-én²⁵ és ugyanez év április 18-án²⁶ kelt, az osztrák hivatalokból a magyar Kancelláriába átküldött cenzúrautasításai, amelyek ellen egységesen tiltakozott a Kancellária, a Helytartótanács, majd a megyék is, így végül csak módosításokkal sikerült nekik érvényt szerezni.

A cenzúra minden ellen fellépett, ami a trónt, a társadalmi- és állami rendet fenyegette. 1792 végén hajsza indult Batsányi János ellen, a Magyar Museum egy korábbi, a cenzor által akkor jóváhagyott folyóiratszámát kifogásolva,²⁷ 1793 elején pedig a cenzúrával folyamatosan hadilábon álló Szacsvey Sándort is elmozdították a Magyar Kurír éléről sajtóvétség miatt.²⁸

Mindinkább gyökeret vert az a gondolkodás, hogy legegyszerűbb módja az ellenőrzésnek a lapok számának csökkentése lenne. Sándor Lipót nádor, aki már 1792-ben is levélben panaszkodott I. Ferencnek a bécsi magyar újságok miatt, az 1795. április 16-ai memorandumában,²⁹ melynek indítóokát a börtönben lévő Martinovics Ignácnak az osztrák ház uralmát megdönteni kívánó reformátor társaságról szóló jelentése³⁰ adta, kifejtette, hogy a magyar lapok károsak, szerinte bennük csak értelmetlen belföldi hírek és gazdasági közlemények megjelentetése szükséges, ezáltal ugyanis elveszítik

²⁴ Sashegyi 1938. 10–11. p.

²⁵ I. Ferenc 1793. január 14-én kiadott cenzúrautasítása (O.L. Kanc. 1793. 266. sz.). Közli: Sashegyi 1938. 11. p.

²⁶ I. Ferenc 1793. április 18-án kiadott cenzúrautasítása (O. L. Kanc. 1793. 4056. sz.). Közli: Sashegyi 1938. 11. p.

²⁷ Kókay 1979. 179. p.

²⁸ Lásd: Döbör András (2006): *Szacsvey Sándor és a Magyar Kurír*. In: *Belvedere Meridionale*, 2006. XVIII. évf. 1–2. sz. 50–61. p.; Döbör András (2008): *Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében*. In: Kiss Gábor Ferenc (szerk.): *Közös múlt és közös jövő*. Szeged–Arad, 2008. 31–38. p.

²⁹ Sándor Lipót nádor 1795. április 16-ai memoranduma. Közli: Domanovszky Sándor (1944): *József nádor élete. I. kötet, 1–2. rész*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 161–176. p.

³⁰ Közli: Fraknói Vilmos (1921): *Martinovics élete*. Athenaeum Kiadó, Budapest. 171–178. p.

érdekességüket, és talán meg is szűnnek. A nádor szükségesnek tartotta a „gondos felügyeletet” a röplapirodalom, illetve a magyar újságok felett, és bármennyire is elismerte a népoktatás szükségességét a városokban, a falusi lakosság kapcsán annak a véleményének adott hangot, hogy a parasztnak nincs szükségük írás-olvasásra, a tudás és információ birtoklása veszélyes lehet. „*Ha valamivel többet tanulnak, már nem akarnak parasztnak maradni, hanem tovább akarják folytatni tanulmányaikat. (...) A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a parasztnak, ha írni-olvasni tanult, (...) nem foglalkozik annyit a rátartozó gazdasági ügyekkel, mint inkább újságok és röpiratok olvasásával, és elrontja szellemét. A pap eddig kötelességének tekintette, hogy a falusiakat vallásos és társadalmi kötelességeikre oktassa. Ezen felül nincs szükség további felvilágosításra és a parasztnak a régi a régi egyszerűségében boldogabb lesz, mint ha új igények és vágyak ébresztésével nyugtalanítják.*”³¹

A nádor a megoldás kulcsát a cenzúra szigorításában látta. A röpiratok szerzőit azzal a javaslattal akarta elhallgattatni, hogy tőlük a közjót szolgáló könyvek írását rendeljék meg. Rendszabályokat követelt az újságok ellen a francia eseményekről szóló publikációk miatt, el akarta tiltani őket a külföldi hírek közlésétől, ezzel előidézve az olvasótábor megfogyatkozását.³²

Ennek megfelelően a magyar Kancellária is több ízben; pl. 1799-ben a budai és pesti német lapok egyesítésekor, 1803-ban a *Magyar Hírmondó* megszűnésekor is kifejtette, hogy a politikai lapok számának szaporítása nem kívánatos.³³

Az udvari körök igyekeztek leszögezni, hogy a cenzúra a rendek minden ellenirányú törekvései dacára a királyi felségjogok közé tartozik. E törekvésének kezdetben igyekeztek a rendeket is megnyerni, kihasználva azt a közeledést, amit a francia forradalom radikalizálódása és a háború segített elő. Az udvar kezére játszott, hogy több vármegye is panasszal élt azon írókkal szemben, akik nemesi kiváltságaikat és az ősi alkotmányt támadták írásaikban. I. Ferenc már 1792 májusától elrendelte, hogy a magyar Kancellária tudta nélkül semmit sem lehetett Bécsben kinyomtatni, így a magyar alkotmányt érintő könyveket csakis a magyar Kancellária cenzúrázhatta. 1793. július 25-én pedig rendelet útján deklarálták királyi joggá a könyvnyomdák engedélyezését és a könyvvizsgálatot, vagyis a cenzúra királyi jogát.³⁴

A Martinovics-féle összeesküvés megtorlása után a sajtó szigorítása, és részletes irányvonalának meghatározása eredményeként született az Ausztriában 1795. február 22-én kibocsátott általános könyvvizsgálati rendelet, a General Zensurverordnung,³⁵

³¹ Sándor Lipót nádor 1795. április 16-ai memoranduma. Közli: Domanovszky 1944. I. k. 1. rész: 161. p.

³² Sándor Lipót nádor 1795. április 16-ai memoranduma. Közli: Domanovszky 1944. I. k. 1. rész: 175. p.

³³ Kókay 1979. 179–180. p.

³⁴ Wertheimer Ede (1898): *A magyarországi cenzúra történelméhez*. In: Századok, 1898. 32. évf. 294–295. p.

³⁵ I. Ferenc 1795. február 25-én kiadott cenzúrárendelete; General Zensurverordnung. Közli: Ballagi 1888. 783–790. p.

amelyet az 1790–91. évi X. törvénycikk³⁶ ellenére a király parancsára még aznap átküldték a magyar Kancelláriára is, hogy azonnali hatállyal Magyarországon is életbe lépjen, az azonban az utasítást ad acta tette.³⁷

Az osztrák cenzúrendelet azonban így is biztosította magának a befolyást a hazai cenzúra irányítására. Bár az uralkodó szándéka szerint teljesen összefoglalta és egységesítette volna sajtócenzúra elveit, viszonylag hosszú terjedelme (18 §), valamint a bonyolult megfogalmazása következtében inkább összezavarta, mint érthetővé tette a határozatokat, magyarországi sajtós alkalmazása pedig további jogbizonytalanságokhoz vezetett. A Kancellária 1795 utáni rendeleteiben ugyanis továbbra is a korábbi szabályozásra hivatkozott. 1796-ban a szabadkőműves könyveket tiltották be, valamint megtiltották a peres ügyek aktáinak kereskedelmi forgalomba hozatalát. 1798-ban rendeletben fenyegették meg a kéziratokat külföldre csempészőket, és a Kancellária rendeletben figyelmeztette a megyéket, hogy előzetes központi cenzúra nélkül csak adótblázatok, útleveleket és egyéb kisebb nyomtatványokat adhatnak csak ki. A megyék azonban ellenszegültek, fenntartva maguknak a jogukat arra nézve, hogy a megyegyűlés határozataiból kiadandó iratokat maguknak cenzúrázzák. 1800-ban rendeleti úton kiterjesztették a könyvek csomagolására és kötésére is a revizorok ellenőrzését, 1802-ben az országgyűlési határozatok nyomtatását is előzetes helytartótanácsi cenzúrához kötötték, 1808-tól pedig rendelet alapján a Bécsben tiltott kéziratok jegyzékét is csatolták a tiltott könyvek jegyzékéhez, amit félhavonta megküldtek a Helytartótanácsnak, és kötelezték azt, hogy ő is küldje meg Bécsnek a Magyarországon betiltott kéziratok jegyzékét.³⁸

A General Zensurverordnung és a kancelláriai cenzúrendeletek mellett egymást követték a nyilvánosság egyéb fórumainak szigorúbb ellenőrzésére irányuló kísérletek is. 1798. június 18-án József nádor felterjesztést fogalmazott az uralkodónak az olvasókörök feloszlátása ügyében, és Ferenc király már június 26-án legfelsőbb elhatározását sajátkezűleg vezetve az ügyiratra elrendelte megszüntetésüket, mivel az olvasókörök szerinte, ahelyett, hogy hasznosak lennének, inkább károsnak bizonyultak.³⁹

³⁶ „...Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele értve mindenféle kormánysszékeit) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmányával bír, s ennél fogva (...) tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgató és kormányozható ország.” 1790–91. évi X. törvénycikk (Közli: CompLex)

³⁷ Sashegyi 1938. 12–13. p.

³⁸ Sashegyi 1938. 19–21. p.

³⁹ „Da der Erfahrung gemäß die sogenannten Lesekabinete, statt einigen Nutzen zu verschaffen, vielmehr schädlich geworden sind, so will Ich, daß selbe in Meinen gesammten Erbstaaten von nun an ohne weitem eingestellt werden.” József nádor 1798. június 18-ai felterjesztése az olvasókörök feloszlátása ügyében. Közli: Domanovszky Sándor (szerk.) (1925): *József nádor iratai. I. kötet. 1792–1804.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest. I. k. 223. p.

Az olvasókabinetek bezárását követte 1799-ben a kölcsönkönyvtárak feloszlata, hogy majd csak 1811-ben engedélyezzék újbóli megnyitásukat korlátozott működéssel.⁴⁰

1801. június 17-én József nádor a magyarországi hangulatról és a rendek fontosabb sérelmeiről és kívánságairól szóló felterjesztésében⁴¹ nagy fontosságot tulajdonított a falusi tanítók megválogatásának és a nép nyelvén megjelenő újságok cenzúrájának, jónak mondván ugyan a parasztok hangulatát, mivel az úrbérrendezés „*a jobbágnak jó megélhetést biztosított*”, azonban az újságok révén sokat is tanult és gondolkodóbbá vált.⁴²

Szeptember 25-én Colloredo gróf kabinetminiszter mellékletként fűzte az ügyirathoz Károly főhercegnek, mint a haditanács elnökének véleményét a felterjesztésről. A főherceg egyetértett a nádorral az újságcenzúra ügyében, és javasolta, hogy a parasztokat politikai vitatkozások helyett inkább olyan olvasmányokra kell szoktatni, amelyek a házi-, a mező-, és az erdőgazdaság újításairól tájékoztatják őket, erre a célra külön folyóirat alapítását javasolta.⁴³

József nádor 1801. november 21-én kelt, a tanulmányi és irodalmi regnikoláris deputáció tárgyában írt jelentésére⁴⁴ válaszul Ferenc király által 1802. január 23-án kiadott legfelsőbb elhatározásának 14. pontjában, a Kancellária véleményére hivatkozva újra megerősíti, hogy a cenzúra és a sajtószabadság továbbra is a felségjogok körébe tartoznak.⁴⁵

Ezt megelőzően 1801-ben a bécsi Polizei-Zensur-Hofstelle felállításával az összes szellemi termék ellenőrzését a rendőrminisztériumra bízta, ezzel a cenzúravétséget rendőrségi ügyé emelte.⁴⁶ Bár a bécsi rendőrminiszterek közvetlen hatalma nem terjedt ki Magyarországra, mégis a rendőrségi informátorok és besúgók révén komoly hatást gyakoroltak a magyar cenzúrára. A rendőrség bekapcsolódása hamarosan olyan túlkapásokhoz is vezetett, mint Zsarnóczay János ügyvéd és Mikola István jurátus kivégzése cenzúravétség miatt 1802. június 12-én, akik „*irataikban vallás- és államellenes tanokat hirdettek*”.⁴⁷

Nem csak a szerzők bűnhődtek, ha kijátszották a cenzúra rendszerét, hanem a nyomdászok is. 1801. június 9-én ugyancsak József nádor a Martinovics-összeesküvés még

⁴⁰ Fülöp Géza (2010): *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848)*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest. 114. p.

⁴¹ József nádor 1801. június 17-ei felterjesztése a magyarországi hangulatról, a rendek fontosabb sérelmeiről és kívánságairól. Közli: Domanovszky 1925. I. k. 396–418. p.

⁴² József nádor 1801. június 17-ei felterjesztése a magyarországi hangulatról, a rendek fontosabb sérelmeiről és kívánságairól. Közli: Domanovszky, 1925. I. k. 1. rész. 396. p.

⁴³ Domanovszky 1925. I. k. 416. p.

⁴⁴ József nádor 1801. november 21-ei jelentése a tanulmányi és irodalmi regnikoláris deputáció tárgyában. Közli: Domanovszky 1925. I. k. 440–462. p.

⁴⁵ Domanovszky 1925. I. k. 461. p.

⁴⁶ Fülöp 2010. 114. p.

⁴⁷ Gárdonyi Albert (1915): *Könyvcenzúra és ritka könyvek*. In: Könyvtári Szemle, 1915. 57. p.

börtönben lévő tagjainak megkegyelmezése érdekében írt felterjesztésének⁴⁸ eredményeképpen az uralkodó végül megkegyelmezett Kazinczy Ferencnek, Szmetanovics Károlynak és Laczkovics Lászlónak, de nem támogatta Landerer Mihály pesti nyomdász szabadon engedését. A nádor indoka beszédes: az összeesküvésbe beszervezett, a szabályzatot és a célokat ismerő nyomdász felmentése mellett szót az a körülmény, hogy „*együgyű és kevésbé olvasott emberként az egész ügynek a lényegét nem értette*”,⁴⁹ azonban ellene szót, és végül a börtönvevei meghosszabbodását eredményezte, hogy titokban, a cenzúra engedélye nélkül az államra veszélyes könyveket nyomtatott ki.⁵⁰

Az 1802. év júniusában a Dunántúlon kitört parasztzavargások kapcsán folytatott kormányzati vizsgálatok során mind a Kancelláriában,⁵¹ mind az Államtanácsban⁵² megjelent az a gondolat, hogy a községi előjárók által vezetett paraszti engedetlenségi mozgalom az újságok izgató hírei, és az országgyűlési követek részére készülő nyomtatványok szabályozatlan és hanyag kezelése miatt alakult ki.

A magyar Kancellária 1802. július 6-ai felterjesztésében javaslatokat fogalmazott meg mind az urbáriumok, mind az országgyűlési nyomtatványok tárgyában. A magyar Kancellária javaslata szerint az újságok csak azokat az országgyűlési híreket közölhetik, amelyek kinyomtatását a cenzúra a pozsonyi *Pressburger Zeitung*nak már engedélyezte. Az országgyűlési nyomtatványok kezelésére pedig szabályzat alkotását javasolja, melynek lényeges elemei a felesleges, maradék példányok nyomdaktól való begyűjtése, és az országgyűlés végéig való visszatartása, a kiosztott és eladott példányokról pedig lajstromok vezetése. A jövőre vonatkozó legfontosabb javaslat pedig, hogy csak annyi példányban engedjék kinyomtatni őket, ahány törvényhozó szerepel az országgyűlés listájában, számukra a királyi tábla egyik bírása nyugta ellenében adja át az nekik járó példányt, a Helytartótanács akadályozza meg az utánnomást, és ne engedélyezze a veszedelmesnek látszó részleteket kinyomtatni.⁵³

1802. szeptember 17. József nádor véleményezte a magyar Kancellária felterjesztését az urbárium és az országgyűlési nyomtatványok tárgyában. A nádor szerint a Kancellária javaslatai nem oldják meg a problémát. Az újságok eddig is cenzúrázva voltak, a követeknek adott, nyilvántartott példányokat pedig sokan elküldhetik

⁴⁸ József nádor 1801. június 9-ei felterjesztése a Martinovics-összeesküvés még börtönben lévő tagjainak megkegyelmezése érdekében. Közli: Domanovszky 1925. I. k. 390–396. p.

⁴⁹ „*daß er als ein einfältiger und wenig belesener Mann den Sinn der ganzen Sache nicht gekannt habe.*” Közli: Domanovszky 1925. I. k. 395. p.

⁵⁰ „*.... endlich daß er auch vorher ohne Erlaubniß der Censur staatsgefährliche Bücher im Geheim abgedruckt habe und ein gefährlicher mit verdorbenen Grundsätzen behafteter Mensch sey, so kann ich keineswegs auf seine Befreyung, sondern auf seine weitere Aufbewahrung im Arreste antragen.*” Közli: Domanovszky 1925. I. k. 395. p.

⁵¹ O.L. Kanc. 1802. 6466. sz. Közli: Domanovszky 1925. I. k. 555. p.

⁵² St. R. 2478/1802. Közli: Domanovszky 1925. I. k. 555. p.

⁵³ O.L. Kanc. 1802. 10103. sz. Közli: Domanovszky 1925. I. k. 555. p.

a vármegyének, ezáltal tartalmuk nyilvánosságra kerülhet.⁵⁴ Inkább abban látta a lehetőséget, ha semmiféle országgyűlési irat a perszonális vagy a maga a nádor személyes engedélye nélkül nem jelenik meg, ők eldönthetik, hogy az kinyomtatható-e, vagy sem, és így véget lehetne vetni az országgyűlés befolyásolásának is.⁵⁵

Az országgyűlésről „kiszivárgó” információk cenzúrázása később újra felmerült kormányzati körökben. Az 1807. április 9-én megnyílt országgyűlés hosszú tárgyalások után sem hozott ugyanis érdemleges határozatot a királyi propozíciók dolgában, a rendek előbb feliratot szövegeztek és fogadtak el május 22-én, amelyben a gazdasági bajok elhárítására az osztrák határon húzódó vámvonallal ledöntését, a magyar kivitel felszabadítását és egyéb gazdasági követelések teljesítését kérték. A bécsi udvari köröket erősen foglalkoztatta a felirat főként a külföldi közvéleményre gyakorolt hatása, felmerült, hogy a cenzúrákat utasítani kell az erről szóló hírek tiltására. Június 3-án pedig Baldacci Antal, a német-cseh Kancellária alelnöke, az uralkodó bizalmas tanácsadója előterjesztést tett, hogy cáfolatot kell íratni a felíratra, valamint egy a magyar alkotmányban járatos személyt kell kijelölni, hogy szakmai észrevételeket tegyen rá.⁵⁶

1803-ban felállították a Rezensurierungs-Kornmissiont, azaz újracenzúrázó bizottságot, amely a korábbi, főként a II. József alatti időkben a cenzúra által már nyomtatásra, illetve behozatalra engedélyezett művek utólagos ellenőrzését és betiltását, valamint elkobzását koordinálta.⁵⁷

Az megszigorított cenzúra rendszabályok és a rendőrség bevonása a felvilágosult abszolutizmus-korabeli sajtópolitikához képest súlyos helyzetet teremtett Magyarországon sajtóéletében, de lassan szembekerült az osztrák sajtópolitika új tendenciáival is, ugyanis Napóleon példája nyomán a kormány a sajtóval kapcsolatos hagyományosan negatív hozzáálláson túl kezdte felismerni annak a közvélemény tematizálására és befolyásolására való alkalmasságát. A korábbi párizsi követ, Metternich herceg hazatérése után hozzálátott az új sajtópolitikai irány létrehozásához, ennek keretében lapot (Österreichischer Beobachter 1810-től) és folyóiratokat hozott létre, ezzel is megalapozva a közhangulatot a Napóleon francia császársága elleni osztrák katonai akciók elfogadását illetően.⁵⁸

⁵⁴ József nádor 1802. szeptember 17-ei véleményes jelentése a magyar királyi kancellária felterjesztéséről az urbárium és az országgyűlési nyomtatványok tárgyában. Közli: Domanovszky 1925. I. k. 555–557. p.

⁵⁵ „Aus diesen Gründen bin ich also der ohnmaßgebigen Meinung, daß Eure Majestät auch noch fernerhin den Druck aller zu dem Landtag gehörigen Schriften frei erlauben und zur Verhütung des Unterschleifs, daß nicht unter diesem Vorwand auch andere unanständige oder gefährliche Schriften aufgelegt werden, nur jenes veranstalten möchten, daß keine zum Landtag gehörige Schrift ohne des Personals oder meiner Erlaubnis gedruckt werde, als welche am besten entscheiden können, was zum Druck zuzulassen sei, oder nicht. Eine diesem entgegengesetzte Anstalt würde ohne Not viel Aufsehen erregen und scheint bei nun herannahendem Ende des Lantags überflüssig zu sein.” Közli: Domanovszky 1925. I. k. 557. p.

⁵⁶ Kab. A. 452/1807. Közli Domanovszky Sándor (szerk.) (1929): *József nádor iratai. II. kötet. 1805–1807.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest. II. k. 718 p.

⁵⁷ Sashegyi 1938. 31–36. p.

⁵⁸ Kókay 1979. 244. p.

Az új sajtópolitika azonban elsősorban a külföld felé tekintett, a belpolitikában továbbra is a rendőri eszközökkel megtámogatott cenzúra működött. Az 1808. évi országgyűlésen felvetették ugyan a gondolatot, hogy az osztrák cenzúra hatáskörét Magyarországra is kiterjesszék, azonban Zichy Károly grófnak, az uralkodó bizalmasának köszönhetően ez a terv arra zsugorodott össze, hogy a Helytartótanácsnak a cenzúra gyakorlása tárgyában új, szigorúbb utasítást küldtek.⁵⁹

A magyar lapok továbbra is csak a *Wiener Zeitung* híreit közölhették, ráadásul országgyűlési cenzorokat is kineveztek, megakadályozva a magyar országgyűlésekről szóló részletes tudósításokat. Megbüntették például a *Hazai Tudósítások* című lap szerkesztőjét és cenzorát, mivel az angol parlamentről szóló tudósításában párhuzamot vont a magyar országgyűléssel.⁶⁰

Az 1809-ben megkötött schönbrunni béke után azonban egy újabb cenzúrendelet létrehozása fogalmazódott meg. Metternich államügyi miniszterként 1810. szeptember 14-én az osztrák örökös tartományok könyvvizsgálói számára új utasítást bocsátott ki, amelyet egyúttal a magyarországi cenzorokra is kötelezővé tett. És noha ezt sem hirdette ki hivatalosan a magyar Kancellária, az írók, a cenzorok és a revizorok is értesültek a bécsi újságokból „a cenzúrában követendő új elvekről.”⁶¹

A hírhedté vált bekezdése okán csak Kein Lichtstrahl néven emlegetett rendelettel⁶² a II. Lipót idejében megkezdett folyamat beteljesedett: „Egy világsugár se maradjon ezután, bárhonnan jön is az, figyelem és fölhasználás nélkül a monarchiában ; de gondos kézzel biztosítandó egyszersmind a gyámoltalanok szíve és feje a förtelmes fantázia romlott szülöttei, önző ámitók mérges lehellete s fonák elmék veszélyes agyrémei ellenében.”⁶³

A Kein Lichtstrahl elsődleges célja a többféle értelmezési módból fakadó megfélemlítés volt. A tudományos munkák ugyan látszólag a lehető legnagyobb szabadságot kapták a rendeletben a korábban célul kitűzött reformterveknek megfelelően, de valójában a magyar Kancellária által visszaszorított, a magyar rendi alkotmányra veszélyes tudományos munkák szabad terjesztésének, és a magyar közhangulat befolyásolásának céljából, tehát az abszolút kormányzás megvalósítása érdekében.

A könyvkiadás, a sajtó, a könyvkereskedelem, sőt a társadalmi nyilvánosság teljes ellenőrzésén és ellehetetlenítésén túl a bécsi titkosrendőrség és jól kiépített besúgói és provokatori hálózatának köszönhetően a teljes ellenőrzésre törekedett, annak a metternich-i törekvésnek megfelelően, amely a Szent Szövetség rendszerének megszilárdításában és a forradalmi és nemzeti mozgalmak elfojtásában találta meg célját.

⁵⁹ Kab. A. 2794/1808. és 2951/1808. Közli: Domanovszky 1944. I. k. 2. rész. 193. p.

⁶⁰ Ballagi 1888. 797–798. p.

⁶¹ Sashegyi 1938. 21. p.

⁶² I. Ferenc 1810. szeptember 14-én kiadott cenzúrendelete. „Kein Lichtstrahl”. Közli: Ballagi 1888. 800–806. p.

⁶³ I. Ferenc 1810. szeptember 14-én kiadott cenzúrendelete. „Kein Lichtstrahl”. Közli: Ballagi 1888. 800–806. p. (1. bekezdés).

A gyakorlat azonban még színesebb képet mutatott, hiszen a levéltári kutatások szerint a magyarországi cenzúra tényleges működése jelentősen eltért az osztrák gyakorlattól. A magyar cenzorok nem követték, sőt sokszor nem is ismerték pontosan a rendeleteket, jegyzőkönyveket és katalógusokat hanyagul vezettek, így elmondható, hogy rendszertelen, tájékozatlan, ezért önkényes és határozatlan cenzúra jellemezte Magyarországot.⁶⁴

A kialakult helyzettel egyrészt a szerzők, szerkesztők, kiadók, másrészt az udvar is joggal elégedetlen volt, és részükről az 1820-as évektől mind gyakrabban merült fel a hazai cenzúraszervezet újbóli megreformálásának igénye. A rendek pedig továbbra is elégedetlenek voltak az „alkotmányos rendezés” folyamatos késlekedése miatt, a szabályozás országgyűlési törvénybe iktatását tartva szükségesnek. Az ezután kibontakozó, a polgári átalakulás támogatását zászlajára tűző reformkori politikai sajtónyilvánosság pedig hosszú viták sorát indította el a cenzúra és sajtószabadság kontextusában. E tényezők együttesen vezettek a cenzúra szervezetének újbóli átalakítása, majd megszüntetése irányába.

(Megjelent: Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit (szerk.) (2016): A hatalom jelei, képei és terei. Egyetemi tankönyv. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 49–64. p.)

A MAGYAR ÉS A LENGYEL NEMZETI IDENTITÁS TEMATIKÁI A *JELENKOR* CÍMŰ REFORMKORI HÍRLAP BEL- ÉS KÜLPOLITIKAI HÍRANYAGÁBAN

Széchenyi István szerepe a lap indításában

Magyarországon az 1820-as évek végén Széchenyi István gróf színre lépésével megjelent egy új politikai program, ami a rendi sérelmi politika megyei szintű hatósugara helyett az országos nyilvánosság segítségével kívánta a polgári átalakulást szolgálni. Széchenyi főként angliai útja alkalmával tanulmányozta a nyilvánosság szerepét a modern politikai vitakultúra kialakulásában, és – a cenzúraviszonyok adta keretek között – egy modern politikai hírlap létrehozása körül bábáskodott. A mintegy két-éves engedélyeztetési huzavona után, 1832 januárjában megjelent a *Jelenkor*. *Politikai tekintetben a' két haza's külföld hírleveleiből* Helmeccy Mihály szerkesztésében (melléklapja a *Társalkodó*). A lap mögött Széchenyi állt, a hírlap szerkesztésében nem vett részt, de a *Társalkodó*ban publikált időnként. A *Jelenkor* tipográfiailag is jelképezi a magyar sajtótörténet új korszakának kezdetét: 1836-tól – Széchenyi által kiprovokálva – áttért a nagy, angol újságformátumra és a háromhasábos szedésre. A közönségigény és a politikai hírlap közti újfajta kapcsolatot jelzik mindaddig ismeretlen nagyságú példányszámai: 1835-ben 3000 fölött, 1837-ben pedig már több mint 4000-en fizettek rá elő. Mindez annak a fényében jelentős olvasói bázist, olvasóközönséget bizonyít, hogy jól tudjuk, a korban egy lap több olvasó kezébe is került, köszönhetően az olvasótársaságoknak és a kaszinók könyvtárainak, így a tényleges olvasótábor akár az előfizetői létszám többszöröse is lehet.¹

Széchenyinek a hírlapra történő befolyását igazolja a szerkesztő személyének kiválasztási folyamata is. A feladatra eredetileg az általa nagyra tartott Kisfaludy Károlyt

¹ Vö.: Kókay György (szerk.) (1979): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 372–380. p.; Buzinkay Géza (1993): *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest. 26–31. p.; Ferenczy József (1887): *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest. 3–24. p.; Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (2001): *A magyar sajtó története*. Sajtóház Kiadó, Budapest. 64–96. p.; Oplatka András (2005): *Széchenyi István*. Osiris Kiadó, Budapest. 211–212. p.; Fülöp Géza (2010): *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848)*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest. 92. p.; 94. p.; 106. p.; 109. p.; 120. p.; 122. p.; 124. p.; 140. p.; 156. p.; 172. p.

szemelte ki, akitől méltán várhatta, hogy az új irodalmi törekvések és a politikai reformok ügyét az új lapban egyesítse. Az udvar végül 1830. július 17-én hagyta jóvá a lapengedélyt, 1831. év eleji indulással. Kisfaludy azonban ezt nem érte meg, súlyos betegségben 1830. november 21-én elhunyt, így az engedélyezést, mivel az az ő személyéhez kötött volt, új emberrel kellett kezdeni.²

Széchenyi nem habozott sokat, szokásához híven gyorsan lépéseket tett. Napló-bejegyzése szerint már októberben számot vetett Kisfaludy halálának lehetőségével: „Inkább jó hírek, mint rosszak –. Kisfaludy Károly hamari vége nagyon bánt.”³ Három nappal Kisfaludy halála után már a szintén az *Auróra* köréhez tartozó Helmezy Mihályt javasolta utódnak a laphoz, amelyet ő eszközölt ki Kisfaludynak: „Hírét vettem Kisfaludy halálának –. Irigylem. Privilegiumát Helmezynek szánom. Így akarom; kíváncsi vagyok, sikerül-e kivívnom.”⁴

És ezt a szándékát keresztül is vitte, holott a kör tagjainak egy része inkább Vörösmartyban gondolkodott. Kisfaludy Károly barátai a lap szerkesztését Vörösmartyra, a technikai ügyek vitelét Helmezyre akarták bízni, de mivel kettőre nem lehetett az engedélyt kérni, úgy egyeztek meg, hogy Helmezy kérje a jogot jobb összeköttetései miatt.⁵

Elmondható tehát, hogy Széchenyi akarata érvényesült, aki komolyan lobbizott is jelöltje mellett. Naplóbejegyzései számot adnak arról, hogy a Kisfaludy halála után Bécsbe utazva december 2-án egyeztetett Helmezyvel,⁶ majd a nádornál is tárgyalta „újságja dolgában”.⁷

Az udvar végül 1831. március 11-én Helmezy Mihályra ruházta át a lapengedélyt, amiről ugyancsak néhány nap múlva, március 18-án értesült Széchenyi, rövid napló-bejegyzésben konstatálva munkálkodása eredményét.⁸ A *Jelenkor* első lapszáma végül 1832. január 4-én jelent meg, és a lap 1848-as megszűnéséig Helmezy szerkesztette.⁹

² Kókay 1979: 373. p.

³ Gróf Széchenyi István naplói IV. 1830. 10. 20. Eredeti: „Eher gute Nachrichten, wie böse –, Carl Kisfaludi's baldiges Ende kränkt mich sehr –.” Közli: Viszota, Gyula (szerk.) (2001), Gróf Széchenyi István minden írása. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. CD-ROM, Bp., Logod Bt.

⁴ Gróf Széchenyi István naplói IV. 1830. 11. 24. Eredeti: „Erhielt die Nachricht von Kisfaludy's Tod –. Ich beneide ihn. Helmezy soll sein Privilegium haben. Ich will's; bin Neugierig [!] ob ich's durch setzen kann.”

⁵ Kókay 1979. 373–374. p.; Ferenczy 1887. 2–10. p.

⁶ Gróf Széchenyi István naplói IV. 1830.12.02. Eredeti: „2ten Nach Wien gefahren. Der Weg gut. Die Postpferde elend – das Wetter sehr weich. (...) Ass bei der Schwan, – Helmezy war der erste Mensch, den ich sah.”

⁷ Gróf Széchenyi István naplói IV. 1830. 12. 29. Eredeti: „In der Früh wegen Helmezy's Zeitung beym Palatin. Er empfing mich kalt, – nicht wie jemanden, mit den [!] man in näheren Contact kommen möchte. –”

⁸ Gróf Széchenyi István naplói IV. 1831.03. 18. Eredeti: „Der heftigste Wind, dessen ich mich zu erinnern [!] weiss, Helmezy bekam sein Zeitungs Privilegium. [Bey] G[eorg] Károly gegessen.”

⁹ Kókay 1979. 374. p.; Ferenczy 1887. 10. p.

A Jelenkor a magyar nemzeti identitás és a polgári átalakulás szolgálatában az 1830-as években

A lapban már az indulás évében a nemzeti nyelv és kultúra, valamint a magyar tudomány (kiemelten a Magyar Tudós Társaság) került előtérbe. Az olvasó társaságokról, új kiadványokról, a nyelv terjedéséről, a nemzeti kultúra és tudomány intézményeiről (pl. magyar nyelvű színház, kaszinó) szóló tudósítások ugyanis alkalmasak a kívánt politikai cél, az egymással szemben álló politikai táborok egyesítésére. A *Jelenkor* 1832–1838. évi évfolyamainak tartalomelemzése során ezen állítások alátámasztására rendkívül sok hírhez kapcsolt kommentárt találtam,¹⁰ most azonban hely hiányában csak a legkifejezőbbeket idézem.

Ahogy Helmečy az 1832-es induló évfolyam 1. számában írta: „*Békeség kívül és belől, a' nemzeti erőnek minden oldalu, szabad, de józan kifejtése, egyesítése 's az ezen alapodó nemzeti nagyság és hathatás teszi most minden felvilágosultabb igazgatás maximáját.*”¹¹ „*Illy szép időponthoz olly közel s' nyelvünk országlása és törvényink ujra születése hajnalán, annyi nagy remény elébe menve, mit kívánjunk a' buzgón szeretett hazának... mint hogy e' bölcs és dicséretes uton... csüggedhetlen hazafisággal, férjfiás mérséklettel, gondos előrelátással haladjon elő minden tagja, 's közintézetink virágoztán, műveltségünk diszletén a' sziv, lélek, ész malasztiban 's minden lehető beldogság áldásiban részesüljön az egész nemzeti test.*”¹²

Hírt adott a lap a helyi olvasó társaságok megalakulásáról, például Zalaegerszegről,¹³ Eperjesről és Nagykátáról,¹⁴ az „*Ipoly-Ságról*”, ahol Felső-Túr közbirtokos uraságai alapítottak olvasó társaságot,¹⁵ Besztercebányáról¹⁶ és Szarvasról.¹⁷

Helmečy meg is indokolta, miért támogatja az olvasótársaságokat: „*A magyar olvasó társaságok szaporodása hazánkban (...) nagy örömet 's reményt gerjeszt ország-szerte minden hazafi kebelben, (...) hol idő jártával előhaladva mindannyi közhasznu nyilvános könyvtár állíttathatik fel 's így magányosakra nézve kiseded, de egyesülve nagy pénzáldozattal e' nemben annyi csudát mivelhetünk, a' mennyin most más nyugoti csinos nemzeteknél bámulunk.*”¹⁸

¹⁰ Döbör András (2018): *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840)*. Gondolat Kiadó, Budapest. 165–168. p.

¹¹ Helmečy Mihály (szerk.) (1832–1838): *Jelenkor. Politikai tekintetben a' két haza 's külföld hírleveleiből*. 1832. 1. p.

¹² *Jelenkor*, 1832. 2. p.

¹³ *Jelenkor*, 1832. 314. p.

¹⁴ *Jelenkor*, 1834. 18. p.

¹⁵ *Jelenkor*, 1834. 426. p.

¹⁶ *Jelenkor*, 1836. 281. p.

¹⁷ *Jelenkor*, 1836. 393. p.

¹⁸ *Jelenkor*, 1832. 25–26. p.

A *Jelenkor* teret adott az új irodalmi kiadványoknak, és főként a magyar nyelv terjedéséről, a magyarosodásról szóló híreknek: „A magyar nyelv előmenetére 1805 óta tett több ízbeli rendelésnek Nógrádban olly sikere lön, hogy az ezelőtt magyarul szinte tartózkodva ’s nagyobb részint hibásan beszélett tisztviselők ’s ügyvédek most hivatalos munkálódásik minden ágazatit... csupán magyarul viszik. Az előrendre így elért cél után az vala még köz ohajtás, hogy a’ magyar nyelv tudása a’ köznép közt is terjesztessék.”¹⁹

A Túróc megyéből érkezett tudósítás szerint annak „...szorgalmas lakosi is hazafi lélekkel felfogák már, hogy a’ magyar nyelv tudása... honunkban lakó minden polgárnak elmulthatatlanul szükséges... Egy intézet felállításáról gondoskodtak ők, hol az iskolai tanítók a’ magyar nyelvet tanulják.”²⁰ Kassán pedig a König János lelkész költségén szlovák anyanyelvű gyerekeknek indított külvárosi iskolában rendezett meghallgatáson „...valóban örvendeztető vala hallani, melly tisztán s rendesen ejtegették ezen kicsinyek a magyar igéket, mellyeket anyjok szájából soha nem hallottak.”²¹ Egymást követték a hasonló cikkek Balassagyarmatról,²² Nyíregyházáról,²³ a Temes vármegyei Kissodáról²⁴ és Rozsnyóról.²⁵

Amint az általam az 1832–1838-as évfolyamok belföldi híryanagán elvégzett módszeres, a teljes belpolitikai híryanagra kiterjedő kulcsszóvizsgálat is bemutatta,²⁶ az 1832-es induló évfolyamban egyből a nemzeti nyelv (30 hír) és a Tudós Társaság ügye (28) került egyértelmű túlsúlyba. Holott a *Jelenkor* már 1832-ben is figyelemmel kísérte és próbálta „népszerűsíteni” Széchenyi civilizátori programjának, kezdeményezéseit – lásd a Pestet Budával összekötő híddal kapcsolatba hozható híreket (12), a lóversenyekkel és gőzhajózással kapcsolatos tudósításokat (9-9). Míg olyan a korszak politikusait foglalkoztató témák, mint a nyilvánosság, sajtószabadság, a közteherviselés, az örökvaltság vagy az újoncmegajánlás stb. egyáltalán nem vagy alig szerepeltek a lapban.

Az 1833-as évfolyam kulcsszóvizsgálatánál szembeötlő e tendencia folytatása, noha a Tudós Társasággal foglalkozó cikkek száma átmenetileg kissé visszaesett (10), de kiugróan magas értéket mutat a magyar nyelv ügyével foglalkozó tudósítások száma (49), valamint megjelenik új témaként a magyar nyelvű színjátszás ügye (7) és a Nemzeti Múzeumról szóló hírek (4).

1833-ban többszörösére nőtt a kaszinók létrehozásáról és programjairól szóló tudósítások száma is az előző évihez képest (3-ról 14-re), és új témaként megjelent

¹⁹ *Jelenkor*, 1832. 65. p.

²⁰ *Jelenkor*, 1834. 106. p.

²¹ *Jelenkor*, 1836. 269. p.

²² *Jelenkor*, 1834. 370–371. p.

²³ *Jelenkor*, 1836. 221. p.

²⁴ *Jelenkor*, 1836. 281. p.

²⁵ *Jelenkor*, 1834. 385. p.

²⁶ Döbör 2018. 169–187. p.

az egészségüggyel, elsősorban kórházak, szegény és árvaházak, és egyéb szociális intézmények alapításáról, működéséről, a számukra felajánlott adományozásokról szóló híryanagy (10), valamint a Széchenyihez közel álló Állattenyésztési Társaság (5).

A kifejezetten politikai témákat továbbra is kerüli a lap, bár az országgyűlési tudósítások okán felmerül a közteherviseléssel kapcsolatos híryanagy (9), de a cenzúrának köszönhetően később ez is megszűnik.

Az 1834-es évfolyam kulcsszóvizsgálatánál megállapítható, hogy értelemszerűen leginkább a formális, sokszor csak a tárgyalások témáját ismertető országgyűlési tudósításokra fókuszált a lap, és ennek köszönhetően visszaesett a nyelv ügyével (13) és a Tudós Társasággal foglalkozó hírek száma (17), de megőrizte a téma a fontosságát a rangsorban, ha hozzáadjuk a magyar nyelvű színjátszással, a magyar színházzal foglalkozó cikkek számát (6). A politikai témák esetében pedig folytatódik a tendencia, hiányuk egyre szembeötlőbb, főként az országgyűlés fényében.

Az 1835-ös évfolyam kulcsszóvizsgálatánál megállapítható, hogy az a tendencia erősödik, miszerint az általánosságban a magyar nyelv ügyéhez sorolható találatok száma alacsony (10), de ugrásszerűen emelkedik a lapban intézményesülő akadémiai híryanagy (31) és a színjátszás, a színház ügye (13). A Széchenyihez kötődő ügyek kapcsán erősen emelkedő tendenciát mutatnak a kaszinókról szóló beszámolók (14), előző évihez képest négyszeres értéket mutat a hídépítés ügye (8), és a legmagasabb értéket éri el ez évben az Állattenyésztési Társaság híryanaga (10).

Az 1836-os évfolyam kulcsszóvizsgálatának érdekes eredménye a Tudós Társaság híreinek intézményesülése a *Jelenkorban* (52), és a gőzhajózással (30), lóversenyekkel (20) és kaszinókkal (15) kapcsolatos híryanagy további jelentős erősödése, sőt a korábbi eredmények figyelembevételével itt már ezen jól behatárolt Széchenyihez köthető témák markáns együttes jelenlétéről beszélhetünk a lapban. A témák intézményesülését mutatja, hogy a lóversennyel kapcsolatos hírek összekapcsolódnak az Állattenyésztési Társaságból Magyar Gazdasági Egyesületté alakult szervezet közgyűléseivel, állatvásáraitól és kiállításaitól, míg a gőzhajózás az Első Dunagőzhajózási Társaság üléseivel. A magyar nyelv ügyével, elsősorban az olvasótársaságokkal foglalkozó cikkek száma az előző évihez képest emelkedett, de a kezdeti évekhez képest továbbra is csökkenő tendenciát mutat (17).

Egyre inkább szaporodott a magyar színjátszással (14) és a Nemzeti Múzeummal foglalkozó híradások száma (9). Valamint új jelentős témaként megjelent az iskolák és a tanítók képzésének, azaz a közoktatásnak az ügye is, a korábbi évi 2-3 hírhez képest (12).

Az 1837-es évfolyam kulcsszóvizsgálatánál szembeötlő a megkezdett tendenciák folytatása. A rendi fórumokról szóló formális beszámolók számának újabb emelkedése, de a korábbi értékek el nem érése mellett (26) a magyar nyelv ügyével, elsősorban már a magyarosítással foglalkozó cikkek száma továbbra is csökkenő tendenciát mutat (11). Ezzel párhuzamosan emelkedik, kiemelkedő értéket ér el a magyar színjátszással (25) kapcsolatos cikkek száma. A közoktatás ügye a korábbihoz hasonló hangsúllyal

folytatódik (11), de felerősödik, és az egész évfolyamon tendenciózan végigvonul a magyar egészségüggyel, kiemelten a kórházakkal, szegényházakkal, szociális intézményekkel kapcsolatos adományozásokról szóló beszámolók (29). Erre az évre már elmondható, hogy a korábbi évek szintjére beálltak, mondhatni intézményesültek a Széchenyi István civilizátori tevékenységéhez, kezdeményezéséhez sorolt témákról való beszámolók; a gőzhajózás (33), a kaszinók (23), a lóversenyek (12), hídépítés (11) és természetesen a Tudós Társaság (44).

Az 1838-as évfolyam kulcsszóvizsgálatánál elmondható, hogy az előző év tendenciái érvényesülnek, lényegi változás, hogy a gőzhajózással kapcsolatos hírek a tárgyalt időszakban legmagasabb értéket értek el (37). Emellett a hídépítés ügyével foglalkozó tudósítások is beállították az induló évi legmagasabb értéket (12), azonban folytatódott az a tendencia, hogy a magyar nyelvvel és kultúrával kapcsolatos hírcsoporton belül élre tört és soha nem tapasztalt magas számot ért el a magyar nyelvű színjátszással kapcsolatos tudósítások száma (60). Soha nem látott szintre emelkedett a kórházakkal és a szociális intézményekkel (árva-, szegény-, dologház, vakok intézete, kisedd-óvó), és a segélyező egyesületekkel kapcsolatos beszámolók száma is (46).

Az adatokat elemezve érdekesség a konkrét politikai ügyektől történő egyre erőteljesebb távolmaradás, ami az országgyűlés előrehaladtával egyre szigorodó cenzúra és Széchenyi ez idő tájt jellemző szerepvállalásaival is magyarázható.

Széchenyi 1834–1836 között írja jelentős publikációit a mellékclapba, a *Társalkodóba* utazásai kapcsán a Duna szabályozásának kérdéséről, ezzel magyarázható talán a folyószabályozással kapcsolatos híryanagy visszaesése a hírlap ezen évfolyamaiban.

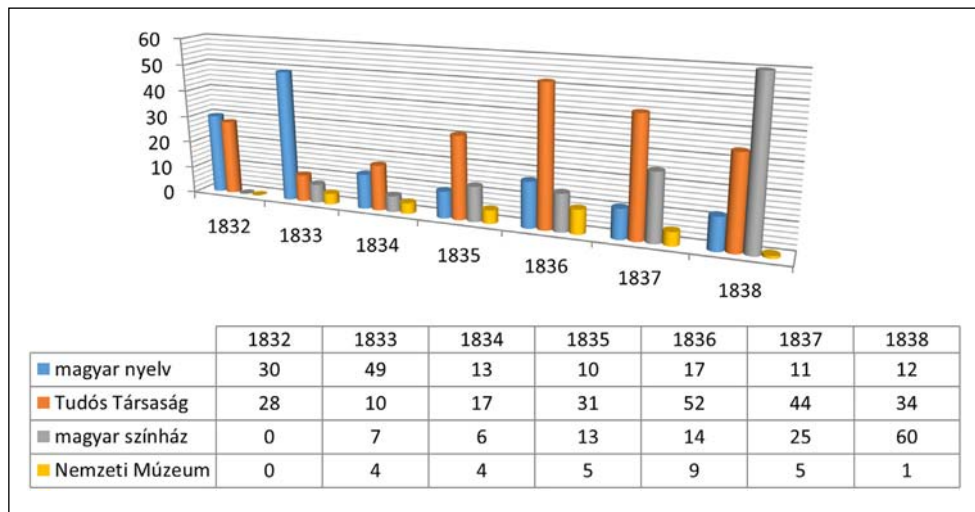
A példaként kiragadott idézetek és a kulcsszóvizsgálatok mentén elindulva számszerűen, statisztikailag is megvizsgálhatjuk, folytatódott, tendenciává vált-e a *Jelenkor* évfolyamaiban a nemzeti kultúra és a magyar nyelv ügyének szerepeltetése.

Összevetve a nemzeti kultúra és tudomány intézményeivel kapcsolatos tudósítások adatait szembevetve, hogy bár a magyar nyelv ügyéhez sorolt cikkek száma tendenciózan visszaesett, közben jelentősen emelkedett a Tudós Társasággal, valamint a magyar nyelvű színházzal és színjátszással kapcsolatos cikkek száma. Ez az adatsor alátámasztja a cikkek tartalomelemzésekor is felvetődő hipotézist, mely szerint ekkortól kezdődik a magyar kultúra intézményeinek, ezen belül is a Tudós Társaság kezdeményezéseinek támogatása és népszerűsítése a magyar nyelvhasználat ügyének fontosságát általánosságban sürgető írások helyett. (lásd 1. ábra).

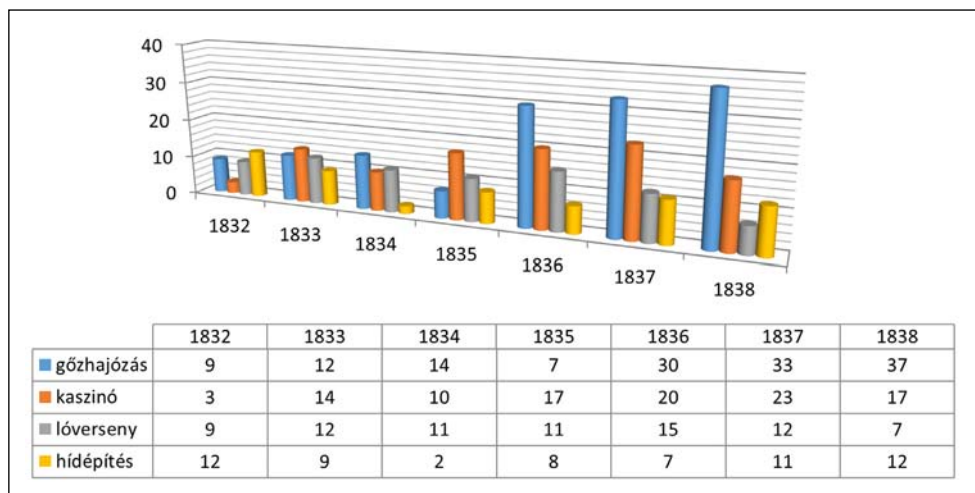
Megállapítottuk tehát, hogy a *Jelenkor* 1832–1838 közötti évfolyamainak belföldi híryanagyában statisztikailag a nemzeti nyelv, kultúra és tudomány ügyének ügye került egyértelműen túlsúlyba, azonban érdemes megvizsgálunk, hogy ehhez miként kapcsolódnak a Széchenyi civilizátori programjának kezdeményezéseit népszerűsíteni igyekvő hírek (2. ábra).

Ezek közül a kulcsszóvizsgálat eredményeként négy téma emelhető ki szignifikánsan: a Pest és Buda közötti állóhíd ügyével kapcsolatba hozható hírek, a lóversenyekkel, a gőzhajózással és a kaszinókkal kapcsolatos tudósítások. Amint az az ábra adataiból

is kiolvasható, az 1835-ös évre már elmondható, hogy a korábbi évek szintjére beálltak és intézményesültek a Széchenyi István civilizátori tevékenységéhez, kezdeményezéséhez sorolt témákról való beszámolók. Érdekesség, hogy azokban az években kezd szignifikánsan emelkedni a kaszinókról és lóversenyekről szóló tudósítások száma, amelyekben az országgyűlés szünetelése miatt a közélet ezen területekre fókuszált.

1. ábra: A nemzeti kultúra és tudomány intézményeivel kapcsolatos tudósítások összehasonlító adattáblázata a hírek számának függvényében

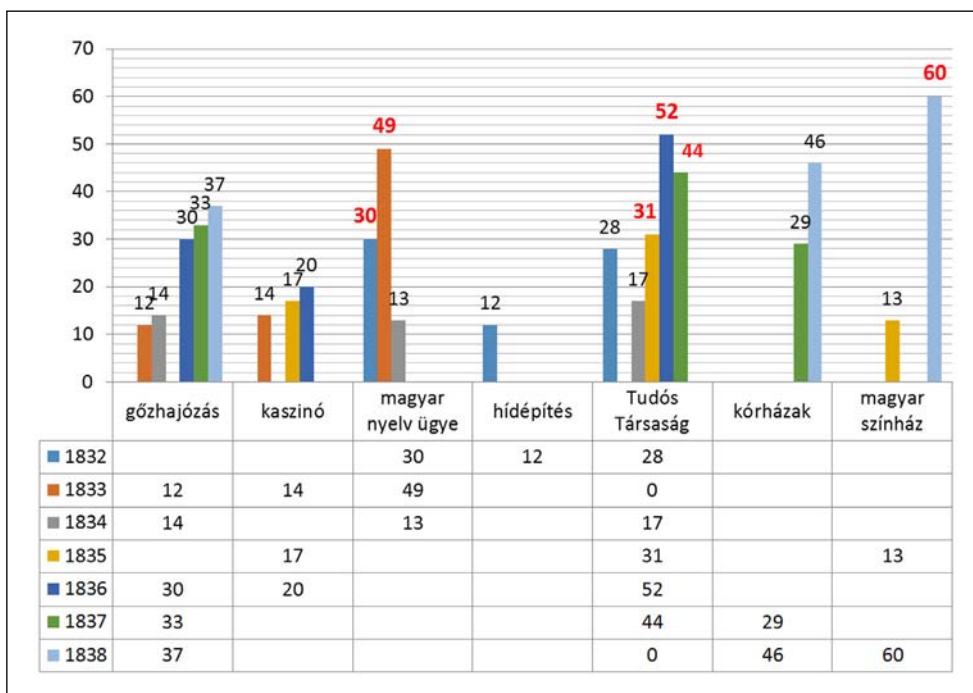

2. ábra: Széchenyi István civilizációs kezdeményezéseivel kapcsolatos tudósítások összehasonlító adattáblázata a hírek számának függvényében

Összesítve a kulcsszóvizsgálat részletes statisztikai adataiból levont következtetéseket, megválaszolható az a kérdés, hogy miként helyezhetőek el a *Jelenkor* belpolitikai híranyagának témahálójában a nemzeti nyelv és kultúra ügyével kapcsolatos hírek.

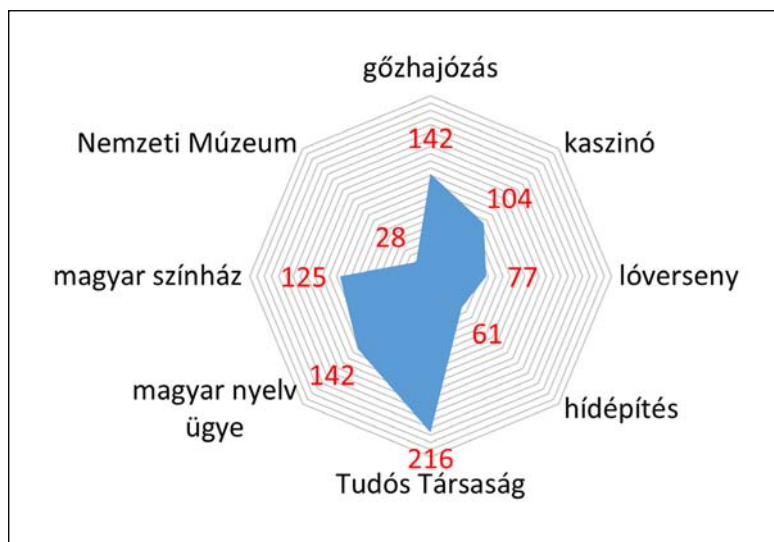
Mindezen megállapítások alátámasztására érdemes megvizsgálni a 3. ábrán készített elemzést, mely évfolyamonkénti lebontásban mutatja az évben első három helyezett leggyakoribb téma statisztikai adatait, pirossal jelölve az adott évben legmagasabb értéket elérő témát.

Jól látható ebben a statisztikai szűrésben is, hogy míg a folyószabályozással és a lóversenyekkel kapcsolatos hírek egyszer sem, a Pest és Buda közötti állóhíd ügyében született cikkek mindössze egy esetben (1832-ben) kerültek az adott évben három legnépszerűbb téma közé, addig a kaszinóval kapcsolatban született cikkek száma háromszor, a gőzhajózással kapcsolatosak pedig ötször, de ezek sem érték el egyik évben sem a nemzeti nyelv és kultúra ügyét támogató publikációk számát. Az adott év legnépszerűbb témája pedig egyértelműen minden évfolyamban a nemzeti kultúra és identitás intézményeihez sorolható téma lett, kétszer a magyar nyelv ügye, háromszor a Tudós Társaság, egyszer pedig a nemzeti nyelvű színjátszás ügye.

3. ábra: Adott évfolyamban a három legnépszerűbb téma statisztikai adatai a hírek számának függvényében

A kulcsszóvizsgálat eredményét összegezve, a *Jelenkor* témahálóját vizuálisan is megjelenítő radar grafikonon (4. ábra) látható súlypontokat figyelembe véve megállapíthatjuk tehát, hogy a lap szerkesztésekor teljesült Széchenyi ideája, miszerint a magyar nyelv és kultúra ügye lehet az a téma, az a közös nevező, az a nemzeti minimum, amiben haladók és maradiak is egyetértenek.

4. ábra: A *Jelenkor* 1832–1838. évfolyamai kiválasztott belpolitikai témáinak súlyozását bemutató radar grafikonja

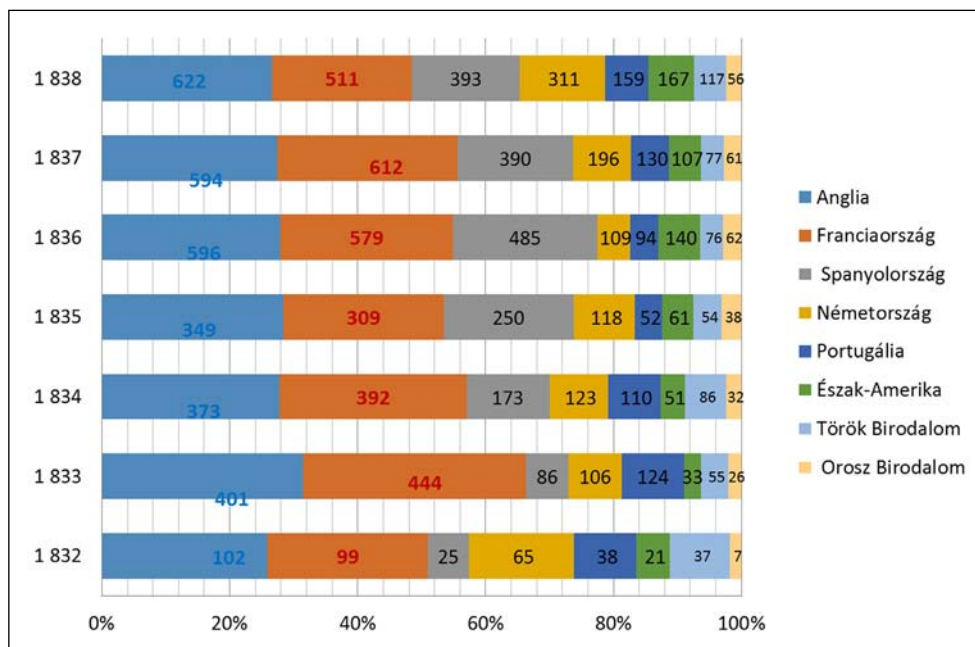
A külpolitikai híryanag statisztikai vizsgálata

A *Jelenkor* esetében érdemes kitekintenünk a külföldi hírekre, ugyanis a felvilágosodás kora magyar sajtójának hagyományai, miszerint a külföldi hírek az aktuális háborús eseményekkel, pl. a francia forradalommal, az amerikai függetlenségi háborúval, valamint a földrajzi és egyéb természettudományos felfedezésekkel foglalkoztak, tapasztalataim szerint változáson estek át. A *Jelenkor* az osztrák lapokat (pl. *Oesterreichischer Beobachter*) és a német *Augsburger Allgemeine Zeitung*ot szemlélte német és angol vonatkozásban, néhány francia újságot és a „moszkvai *Journalt*”.²⁷

A *Külpolitikai hírek statisztikái* című diagram (5. ábra) mutatja a vizsgálat számszerűsíthető eredményét, miszerint Széchenyi, és az ő nézeteit támogató lap vigyázó szemét immár Londonra vetette, a lapokból nem hiányozhatnak az Angliából érkező

²⁷ Kókay 1979. 377. p.

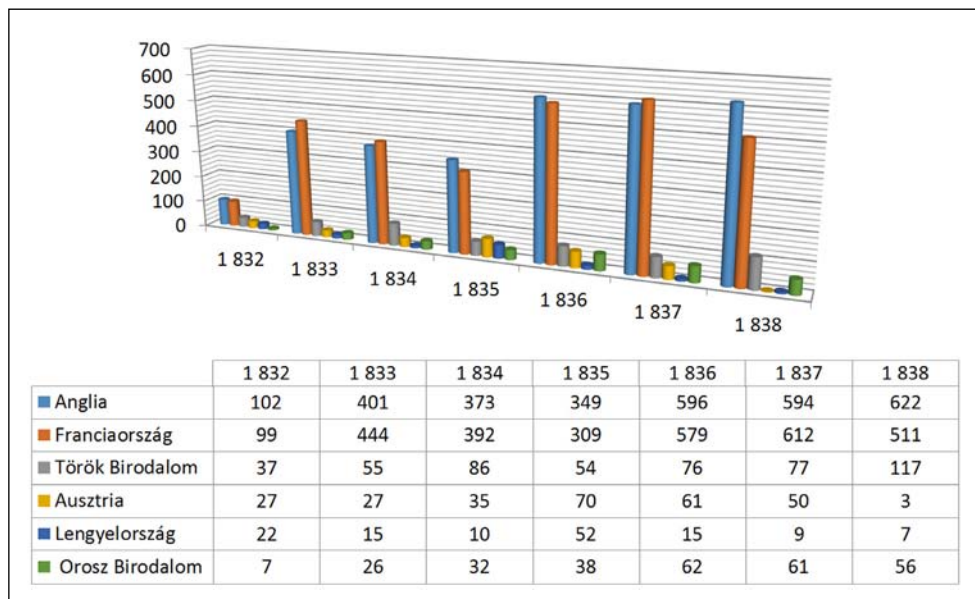
hírösszefoglalók, nem beszélve arról, hogy ezek terjedelme bőségebb a többiekénél. A második helyen álló Franciaország csak megerősíti azt a véleményt, ami a tudósításokba beleolvassa immáron nyilvánvalóvá válik, hogy a *Jelenkor* külföldi hírei a polgári átalakulásban, ipari fejlődésben és közgazdasági fejlődésben élen járó Nyugat-Európát, annak politikai és gazdasági kultúráját kívánta a magyar olvasóközönség elé tárni. Lehetőséget nyújtott arra, hogy közvetve a lap bizonyos politikai, szociológiai és kulturális tanulságokkal szolgáljon a hazai olvasóknak. Részletesen beszámolt az angol parlament vitáiról, vagy éppen a francia politikai küzdelmekről, pl. a szélsőbaloldali Cabet elfogatásáról, majd lapja (*Le Populaire*) elleni akcióról, elhatárolódva Saint-Simon „ábrándos felekezetétől”. A korabeli olvasó végeredményben azon is elgondolkozhatott, hogy ha külföldön vannak politikai eszmék, haladók és konzervatívok, akik egymással keményen küzdenek, és a pártok és eszmék folyvást forronganak, és hírlapoktól törekszenek maguknak szervezni, akkor a hasonló hazai jelenségek miért nem érvényesülhetnek a magyar politika és kultúra terén.²⁸ A *Jelenkor* külföldi híryanagjainak statisztikai adatai (pl. a spanyol, portugál, török hírek nagy száma) által felvetett kérdések megválaszolása további kutatást, a belföldi híryanaghoz hasonlóan tartalom-elemzést és kulcsszóvizsgálatot igényelnek, ami még a jövő feladata.

5. ábra: Külpolitikai hírek statisztikai adatai a külföldi hírek számának függvényében

²⁸ Kókay 1979. 377. p.

Érdekes a statisztikailag kiemelkedő angliai és franciaországi hírek anyagát összevetni a korabeli Magyarországgal szomszédos országokból származó híryanaggal (6. ábra), így még szembeötlőbb az a folyamat, hogy a lap a belpolitikai hírek mellett egyértelműen a politikai, társadalmi és gazdasági kultúrája tekintetében Széchenyi által példaképnek tekintett polgári parlamentáris rendszerek felé tekintett.

6. ábra: Nemzetközi híryanag évfolyamokra lebontott válogatott statisztikai adatai a külföldi hírek számának függvényében

Lengyelország és a lengyel felkelés tematikájának megjelenése a *Jelenkor* külpolitikai híryanagában

Ahogy az fentebb bemutattuk, statisztikailag megállapítható, hogy a *Jelenkor* külpolitikai célkeresztjében a tárgyalt időszakban, azaz az 1830-as években a szomszédos országok, birodalmak vonatkozásában is a legkisebb figyelmet Lengyelország kapott. Ennek a statisztikai adatnak lehet magyarázata az előző fejezetben leírt tény, hogy Helmeccy elsősorban nyugat-európai és természetesen bécsi lapokból válogatta híreit, ahol a lengyel kérdés, vagy az Európában és a tengerentúlon mindenhol megjelenő lengyel emigránsok ügye csak a híryanag elenyésző részét tette ki.

Az általam elvégzett, az 1832-es évfolyam teljes külpolitikai híryanagára vonatkozó részletes tartalomvizsgálata azonban árnyalja ezt a képet. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy Helmeccy sok esetben az angol, francia, vagy német, sőt egyes esetekben az orosz

hírek között helyezte el a lengyelekre vonatkozó híreket, tehát nem a Lengyelország rovatban, amelyből így számszakilag sokkal kevesebb hír, információ nyerhető ki, mint ha a többi híranyagot is módszeresen átfésüljük.

Érdeemes tehát megvizsgálni, hogy nem a közvetlen lengyelországi levelezőktől, hírforrásoktól, hanem a nyugat-európai kerülőutakon érkezett híranyag alapján milyen információk jelentek meg Helmečzy válogatásában a *Jelenkorban*.

Amint azt a következő idézetekkel alá is támasztom, a *Jelenkor* 1832-ben kitüntetett figyelemmel kísért a lengyel felkelés utózóngéit, különös tekintettel az orosz cári udvar „alkotmányos rendezési kísérleteire”, valamint a „revolúció” hőseivel szemben alkalmazott megtorlásokra, és az Európa országait elárasztó lengyel menekültek sorsára. A Lengyelországgal kapcsolatos hírek, jöjjenek azok akár eredeti forrásokból, akár nyugat-európai újságok tudósításain keresztül, szinte kizárólag ezen kérdésekkel foglalkoznak 1832-ben.

Az átvett külföldi híranyagok, elsősorban az angol újságok tudósításai pedig szinte kizárólag a lengyelek felé irányuló pozitív szimpátiát mutatja be, elítélve az 1815-ös bécsi konferencia „constitutióit” és a lengyeleknek I. Sándor cár által adott ígéreteket és „alkotmányt” megszegő agresszort, az Orosz Birodalmat.

Londoni tudósításban közli a *Jelenkor*, hogy „*ott az orosz czár manifestuma, melly Lengyelországot az orosz birodalommal egybeforrasztja 's előbbi alkotmányától megfosztja, nagy megütközést okozott, annyival is inkább, mivel az angol és francia ministerium erősítése után az ottani (londoni) közönség azt hitte, hogy Lengyelországnak előbb nyert institutióji, Oroszországtól külön állása 's ez által saját nemzetisége tovább is fenmaradand.*”²⁹

Az angol parlamentben dülő belpolitikai vitákról tudósító hírek között pedig figyelemmel követhetjük az angol kormányt ostorozó felszólalásokat, amelyek gyakori témája Lengyelország státusza, illetve az angol külpolitika ezzel kapcsolatos álláspontja. „*Az angol újságok felette szabadon 's elkeseredve szólnak az orosz czárnak Lengyelország nemzetiségét elenyésztetni törekvő manifestuma ellen 's ennek megengedéséért mind a' francia mind saját angol népüket 's kormányukat szemrehányásokkal terhelik. Milly gyalázat – így szól a' nemes lelkű Courier – milly örökös gyalázat éri kormányunkat 's az egész angol népet azért, mivel elmulaszták idején korán az arra ügyelést, hogy a' vitéz, szerencsétlen Lengyeleknek ezer esztendő nemzetiségük továbbra is biztossittassék! (...) Mennyei felség! Annyira jutottunk e tehát, hogy egy félvad nemzet uralkodója a' britt név becsületén és méltóságán kaczagjon? Üres szópompa, hiú ígéretek e tehát mind az, mit a' britt nemzet közbenjárása egy nagylelkű népnek ügyében nyerhete?*”³⁰

A franciaországi tudósításokban is elsősorban belpolitikai viták kapcsán kerül szóba a lengyelek ügye. A *Jelenkor* az Allgemeine Zeitung párizsi tudósítására hivatkozva számol be egy radikális, köztársaságpárti egyesület párizsi rendezvényéről; „*...a' nép baráti nevű (politikai) egyesület ülést tartott a' Grenell st. Honoré utzában (...) több*

²⁹ Jelenkor, 1832. 262. p.

³⁰ Jelenkor, 1832. 274. p.

heves szónok (...) fejtegeték republicanus és zendítő (revolutionalis) politikájokat, melly oda célzott, hogy a' mostani francia kormány a' szent szövetséghez szegődvén, az országnak tett ígéretit meg nem tartotta, az adót felemelte, a' követeket megvesztegető, Lengyel és Olaszországot feláldozta, 's hogy az országot, mint hajdan XVI. Lajos, el akarja árulni. (...) Egyetlen menekvése az országnak a' köztársaság kikiáltatása. Azután Német-Olasz- és Lengyel- országot egy független egésszé fogják tenni, 's így a' belföld szabadságát a' külföld szabadságát által biztosítani. (...) Volt itt a' nemzeti őrségnek néhány pattantyúsa 's voltigeurje, a' rendes katonaságból szinte néhányan, sok Lengyel s néhány Német 's a' t.³¹

Ugyancsak franciaországi tudósításában ismerteti felismerhető rokonszenvvel Helmezczy a párizsi lengyel egyesület cári ukáz elleni drámai hangvételű tiltakozását. „Némán néz Európa egy boldogtalan nemzetten elkövetett erőszakoskodásra, 's egykedvűleg látszik elvárni az éjszaki autokrata lépéseit. Ah bár ne válnék e' hallgatás, melly által ő mind vakmerőbb bitorlásokra kap vérszemet, e' világrész szabadsága 's civilisatiója sírjává! de bízunk, elérkezik egykor azon pillanat, midőn a' Lengyelek, most ugyan a' despotismus járma alatt görbedve, újra felemelkednek 's újra kivívják nemzeti büszke állásokat, melly méltóságát érzi, isméri rendithetlen igazait. Most ugyan egész Lengyelország gyászfátyol alatt liheg: mert kedve telik a' vasökölnök kínzani azt, mit földre tiprott; fáradhatlan bősziúltséggel ragadoz még mindig új áldozatokat a' nemzetségek kebléből ki, 's egymásra bilincszve hurczolja Sibiria vadoniba, Sibiria tömlöczibe 's bányaiüregibe; gyermekeket tép ki anyai karok közül, hogy rabigára nevelhesse; ott, hol kevéssel ezelőtt szertehangzék a' szabadság Örömszózata, 's versenyt zengtek a' nemzeti dalok, most sírcsend uralkodik, merő fájdalomi sóhajtástól 's az áldozatok bilincs-zörejitől félbe félbesza- kasztva. Nem meri senki a' rabszolgaságra kényszerített földön szavát ezek ellen emelni. Kötelessége tehát nemzeti egyesületünknek, (...) minden erőszak ellen ezennel nyilván protestálni...³² E bejegyzés ismertetése után az egyébként tárgyilagos hírszerkesztő Helmezczy kommentárral foglal állást a párizsi lengyel egyesület kiáltványa mellett: „Melly szivreható fájdalmas elkeseredésre fakad külföldön is nemzete nemzetiségének sírhalma felett a' hazafi kebel!”³³

Helmezczy közvetlen lengyelországi tudósításait is ellátta kommentárokkal, például egy az országba folyamatosan áramló orosz katonai erősítésről szóló hírt úgy interpretálva: „Lengyelországba folyvást érkeznek az orosz csapatok és hadi szerek. (...) Lengyelország el lesz borítva seregekkel. Mire céloznak ezek? kit érdekel a' roppant készület? nem tudjuk. – Lengyelországot bizonyosan nem; mert azon tüzes hazaszeretet nyugtalan lelke, melly Oroszországgal háborút 's a' lengyel hazára határtalan nyomorúságot hozott, most a' külföldön tévedez. A' fegyverviselteknél nagy lánggal égett az, de nem annyira a' nemzetben; 's most ez az utolsó történetek és a' nem táguló sanyargatás által úgy el van erőtlenedve, bátortalanodva, hogy újabb erőködést reményleni tőle képtelenség volna;

³¹ Jelenkor, 1832. 118. p.

³² Jelenkor, 1832. 311–312. p.

³³ Jelenkor, 1832. 312. p.

itt nem fog többé a' szabadság szép ága virúlni!–Mondják, a' Császár nem sokára Varsóba jövend. De minek? Nyugodalmat hoz e vagy vigasztalást? – A' halál nyugodalmát már elértük; 's azok, a' mik történnek, nem igen ígérnek vigasztalást.³⁴

Miként ebben a bejegyzésben is utalás történik rá, a lengyelekkel kapcsolatos híranyag másik csoportjába a nyugat-európai országokba emigrált lengyel katonákkal, katonatisztekkel és menekültekkel kapcsolatos hírek sorolhatóak, amelyek közül nagyon sok nem a lengyelországi híranyag részeként jelenik meg a lapban, hanem az adott országra vonatkozó tudósítások, vagy az Elegy hírek része.

A lengyel menekültekkel kapcsolatos hírek közül kiemelkednek azok, melyek anyagi vagy elvi támogatásukkal kapcsolatosak: „Párisban egy lotteria készül, mellynek jövedelme a' szegény kibujdosott Lengyeleknek van szánva, és nyereségül: festések, rajzolatok 's más művészeti tárgyak, mint szinte asszonyi kézművek. A' legelső művészek (...) becsesítik ezt ajándékaikkal. 27ten a' szépnemből, 's ezek közt több pairné és követné vállalák fel e' lotteria elintéztetését...³⁵ „Skrzynecki generalissimus Linzben él, Dwernicki Lembergben. Egyedül Galicziában 1,100 lengyel tiszt tartózkodik a' rokon és vendégszeretés jótételmenyeiben részesülve, mellyet itt a' menekedők vitézsége és szerencsétlen sorsa még szívesebbé 's adakozóbbá tesz.³⁶

Franciaországi tudósításokban olvashatjuk azt is, hogy egyes lengyel katonák felajánlották katonai szolgálataikat az őket befogadó országnak: „Mint Besansonból jelentik, az ottani kormányzó general parancsolatot kapott: azon Lengyelek névlajstromát készítné el, kik francia hadi szolgálatba kívánkoznak. Százas csapatokra fognak majd felosztatni 's Toulonba küldetni, honnan Algírba evezendnek 's itt fegyvert 's rendeltetést kapnak.³⁷ Ahogyan arról a lap tudósít, a lengyelek egy részének vannak feltételeik a katonai szolgálattal kapcsolatban, mégpedig „hogy semmi feltétel alatt nem állandnak francia szolgálatba, mig a' kormány bizonyosakká nem teendi őket, hogy Arab 's Beduinok ellen nem fordítatnak; mivel céljok csak honjokat irányozza, és szívok egyedül hazájokért ver.³⁸

Természetesen olyan a lengyel menekültekre jellemző problémák is megemlítesre kerülnek, mint a félbeszakadt egyetemi tanulmányok ügye: „A' kibujdosott lengyel fiatal-ságnak megengedő a' ministerium az universitas leczkéit jární, 's így tanulásokat folytatni.³⁹

A lengyel menekültekkel kapcsolatos problémaként főleg a franciaországi tudósításokban sokszor előfordul a gyakori párbajozás: „Parisban, az oda menekedett Lengyelek közt majd naponként történik párviadal jobbadán csekély okbul; Skalski, -Gielgud gyilkosa, már 6tot végzett ez uton ki, legközelebb pedig Schlegel ezredes esett el,

³⁴ Jelenkor, 1832. 39. p.

³⁵ Jelenkor, 1832. 40. p.

³⁶ Jelenkor, 1832. 144. p.

³⁷ Jelenkor, 1832. 165. p.

³⁸ Jelenkor, 1832. 175. p.

³⁹ Jelenkor, 1832. 520. p.

ugyan az, ki Wysockival egykor a' revolutiot olly bajnokul kezdé.²⁴⁰ A párbajokról szóló tudósítások néha a humort sem nélkülözik: „Sept. 3kán Frankfurtban egy különös esetke adta magát elő; tüzesen vitatta t. i. egyik vendéglőben egy ifjú franczia, hogy Parisban atyja az első polgár, 's mivel szomszédja, egy másik ifjú, ezt hinni nem akarta, sőt ellenkezőleg királyjokat állítaná első polgárnak, amattól párviadalra hivatott, de secundánsa nem lévén egy épen előtte való nap érkezett 's ugyan azon vendéglőben szállott lengyel őrnagyhoz folyamodott, híjában mentegető ez magát hogy sebekben sínylődik, hogy vendég, 's mint ollyannak illyes, bajban keverednie nem illenék, a' fiú mindinkább sürgette, sőt az esenkedést elunva őtet is párviadalra hívta, erre felbosszonkodott a' szerény bajnok, 's fogván az egres eszűt, miután jól elverte, a' jelenvoltak élénk hahotái közben, a' vendéglőből úgy ki lóditá, hogy lába még küszöböt sem érne, s ezzel a' viadalnak vége lőn.²⁴¹

Végül a híryanag harmadik nagy csoportját a felkelés leverését követő megtorlásról és bosszúról szóló tudósítások alkotják. Egy poznani tudósítás számol be arról, hogy „az ottani vásár- piacson hivatalokat elhagyott 's a' lengyel felkölteknel szolgálatba állott porosz-lengyelországi tisztek nevei akasztófára függesztettek fel, legfelül Uminskié; 's ámbár az akasztófa épen szemközt áll egy őrhellyel, mindazáltal egy reggel mégis koszorúzva találatott ez, a' lakosok pedig valahányszor elmennek mellette, kalapot emelintenek az érdemneves gyalázatfának.²⁴²

A varsói lapok beszámolnak a varsói egyetem és a kalisi kadétiskola bezárásáról is, illetve arról, hogy az egyetemen „Tanítóknak csak minden lázadási gyanútól mentek fognak választatni. A' voltak mindazáltal egész fizetésüket nem vesztik el. Későbbi tudósítások szerint már minden orosz lábbon áll Vilnában is. A' kalisi kadétiskola eltöröltetett.²⁴³ „Az oroszoknak számos rendelkezései a' nevedő lengyel sarjadékat tárgyazzák, 's nem csak az elesett tisztek árváji szaporítják az orosz nevelő intézeteket, hanem az ezekre nem szorult birlokosb lengyel fiúk is oda parancsoltatnak kesergő anyjok öléből.²⁴⁴

A lengyel nemzeti tudomány és identitás rombolásának szándékaként számol be a Jelenkor arról, hogy „az orosz czárnak Lengyelország iránt hozott nemzetiség-enyésztő határozati szerfeletti pontossággal teljesítetnek, ugyan is a' »tudományok baráti« nevű társaságnak varsói fényes könyvtára, minden iránta terjesztett kérelem ellenére is (...) vizsgálat alá vettetik, 's mi Pétervárában használható, vagy Varsóban nemzeti műveltséget eszközölhető, tehát úgy szólván mind, az előbbi városba költözik, hogy még eszköz se maradhasson...²⁴⁵

⁴⁰ Jelenkor, 1832. 520. p.

⁴¹ Jelenkor, 1832. 616. p.

⁴² Jelenkor, 1832. 80. p.

⁴³ Jelenkor, 1832. 95. p.

⁴⁴ Jelenkor, 1832. 127. p.

⁴⁵ Jelenkor, 1832. 581. p.

A lengyel nemzeti identitás letörésére szolgálnak a tudósítások szerint a nemzeti nyelvű oktatás felszámolására induló kísérletek, ennek érzékeltetésére pedig szó szerint idézi a lengyelországi, pontosan nem megnevezett hírforrását: „*a'fentebb iskolák eltörülte, 's nemzetiből diák nyelvre változta után, miből a' lengyelség utóbb újra világosb eszméltre törekhessék; úgy, de nem is lesz, kinek törekednie, a' nevendék lengyelségnek legközelebb adott pétervári irányzatok szerint, hogy t. i. az, idegen 's hús levegőben hazája iránt minélelőbb eljegyüljön, felejtse nyelvét, vallását, 's válják muszka igássá...*”⁴⁶

A példaként idézett híryanagy tartalomelemzése jól mutatja egyrészt a *Jelenkor* irányultságát a lengyelek felé forduló szimpátia kérdésében, másrészt rávilágít arra, hogy jóval nagyobb a Lengyelországra vonatkozó híryanagy, mint azt a statisztikai elemzés mutatta, igaz, e hírek a nyugat-európai országok belpolitikai történéseinek kontextusában jelennek meg. Azonban tény az, hogy az olvasók áttételesen e módon értesülhettek a lengyel felkelés következményeiről, és a lengyel ügy európai helyzetéről. Külön érdekesség ehhez kapcsolódóan az, hogy míg nyugat-európai forrásait pontosan megjelöli Helmečy, addig a lengyel hírforrásai kapcsán sokszor elmulasztja azt, vagy általánosságban adja meg azokat, pl. „*varsói lapok írják*”, „*Lengyelországból írják*” stb.

A magyarországi sajtócenzúra helyzetére vonatkozóan rendkívül beszédes az az adat, hogy az 1832-es évfolyam belpolitikai híryanagában egyetlen utalást találtam a lengyelországi helyzetre, tehát elmondható, hogy a lengyel események hazai fogadtatásáról és hatásáról nem írhatott a *Jelenkor*. Az ominózus hír arról tudósít, hogy Palocsán egy farkas egy parasztlányt megtámadott: „*Úgy látszik, hogy a' farkasok, tavaly a' lengyel vérmezőkön megszokván az emberhúst, nagy számmal tolakodtak ezen vidékekre.*”⁴⁷

A *Jelenkor* politikai szerepének és jelentőségének értékelése

Sajtótörténeti szakirodalmunk a korábbi irodalomtörténeti feldolgozások alapján sommásan jellemezte a *Jelenkort*, mint olyan lapot, amely nem tudott új típusú politikai lappá válni, olyanná, amely képes lett volna politikai funkciót kifejezteni véleményformáló publicisztikai műfajok kidolgozásával, ugyanakkor a liberalizmus eszméinek terjesztésével hatni tudott a közvéleményre, és általában Széchenyi vállalkozásait és ezen keresztül politikai törekvéseit támogatta.⁴⁸

Ezen megállapítások nagy részével, a híryanagy tartalmi és statisztikai elemzése után egyetérthetünk, azonban érdemes kissé árnyalni a kialakult képet. A sajtócenzúra irányításában a 30-as évek végén beállt gyökeres változások előszele ekkor még nem volt érezhető, és nem elsősorban Helmečy szándékain vagy képességein múlt, hogy a *Jelenkor* nem válhatott valódi, modern politikai lappá.

Egyrészt a lap technikai kivitele újdonságot jelentett a magyar sajtó történetében, az új, angol típusú, nagy újságformátum és a háromhasábos tördelés, amit Helmečy

⁴⁶ *Jelenkor*, 1832. 581. p.

⁴⁷ *Jelenkor*, 1832. 265. p.

⁴⁸ Kókay 1979. 377. p.

Széchenyi javaslatára 1836 elején vezetett be, komoly hatással volt a többi lap fejlődésére is. A lap valóban csupán rövid hírekben, leginkább címszavakban, a tárgyalandó témák megjelölésével tudósított az országgyűlésről vagy a megyegyűlésekről. A hírek többségében sokszor pedáns részletességgel számolnak be azonban kinevezésekről, halálesetekről, hivatali és egyházi beiktatásokról, természeti csapásokról, tűzvészekről, valamint helyi levelek leközlésében helyi közéleti ügyekről, kezdeményezésekről, a piaci árakról és egyéb gazdasági értesülésekről is, és abszolút kisebbségben csupán az általam statisztikailag is feldolgozott témákban (magyar nyelvű kultúra, tudomány ügye, Széchenyi kezdeményezései, vagy éppen a lengyel felkelés ügye).

Azonban ismerve a modern tömegmédiá híreinek, híradóinak közéletet tematizáló hatását, véleményem szerint az effajta hírszolgáltatás egyrészt fontos információkat adott a megyei politika hatóköréből kiszabadulni kívánó közvéleménynek és az országos szintre kilépni kívánó politikusoknak. Másrészt rendkívül fontos volt a helyi ügyek, helyi kezdeményezések bemutatása, akár az olvasótársaságok, akár az iskolák, akár a magyarosítás, akár a kaszinók stb. ügyében, hiszen lehetőséget adott arra, hogy az országos ügyekhez, példákhoz helyi ügyek és példák kapcsolódjanak, országos bázisokat helyi bázisok erősítsenek, és példát adjanak. Harmadrészt egyúttal országos nyilvánosságot tudott biztosítani azon – elsősorban Széchenyihez köthető – példamutató törekvéseknek, vállalkozásoknak, amelyek a polgári átalakulás csíráit hordozták. Negyedrészt a nemzetközi híryanag kevésbé keltette fel a cenzúra figyelmét, és ez olyan a magyar belpolitikában tabunak számító témák megismertetésére is lehetőséget adott, mint azt például a lengyel nemzeti függetlenség és nemzeti egység ügye kapcsán láthattunk.

Tudományos és művészeti melléklapja, a *Társalkodó* szórakoztató, ismeretterjesztő, gazdasági cikkei, versei és színikritikái, és burkoltan politikai kérdésekkel foglalkozó tanulmányai, pl. Széchenyi cikksorozata a gőzhajózásról és a színházról sem önmagukban érdekesek, hanem ehhez a híryanaghoz kapcsolódva alkotnak komplex egységet.

Meg kell említenünk azt is, hogy a lap, korábban ismeretlen számú hírekre éhes előfizetőt vonzott (1837-ben már több mint 4000-et), másrészt talán először a magyar sajtó történetében sikeres sajtóvállalkozásként működött 1848-as megszűnéséig.

Összességében az általam feltárt híryanag tartalmi vizsgálata, a hírek témahálóban való elhelyezése és tematizációjának statisztikai vizsgálata alapján megállapítható, hogy a *Jelenkor* sokat tett a külföldi polgári, parlamentáris rendszerek politikai és közéleti kultúrájára mint modellre tekintő, nemzetközi kitekintéssel rendelkező, ugyanakkor a nemzeti kultúrát támogató és nemzeti identitással felvértezett közvélemény megteremtéséért, valamint az 1830-as évek közbeszédjének tematizálásáért. Ezen tematizált és a korában legmodernebbnek számító tömegkommunikációs eszköz, a nyomtatott politikai hírlap befogadására alkalmassá tett közvélemény kialakulása pedig az egységes politikai tábor megteremtését vonta maga után, amely támogatni volt képes egyrészt Széchenyi István civilizációs és politikai kezdeményezéseit, valamint harcba szállhatott a magyar nemzet politikai jogainak kivívásáért és a polgári nemzetté válásért.

HELMECZY MIHÁLY, A *Jelenkor* LAPSZERKESZTŐJE KÖZÉLETI ÉS SZAKMAI HÁTTERÉNEK VIZSGÁLATA A KORABELI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Széchenyi István szerepe a *Jelenkor* indulásában és Helmeucz Mihály szerkesztővé választásában

A *Jelenkor* című reformkori politikai hírlap megindításában vállalt szerepe Széchenyi Istvánnak a reformkorra vonatkozó sajtótörténeti szakirodalomnak köszönhetően jó ideje ismert. Magyarországon az 1820-as évek végén Széchenyi István gróf színrelépésével megjelent egy új politikai program, ami a rendi sérelmi politika megyei szintű hatósugara helyett az országos nyilvánosság segítségével kívánta a haza polgári átalakulását és fejlődését szolgálni. Széchenyi főként angliai útja alkalmával tanulmányozta a politikai klubok és a sajtó, tehát a nyilvánosság szerepét a modern politikai vitakultúra kialakulásában, és a Nemzeti Kaszinó megalapítása után – a cenzúráviszonyok adta keretek között – modern politikai hírlap létrehozása körül bábáskodott. A mintegy két éves engedélyeztetési huzavona után, 1832 januárjában megjelent a *Jelenkor*. *Politikai tekintetben a' két haza 's külföld hírleveleiből* Helmeucz Mihály szerkesztésében és melléklapja, a *Társalkodó*, kezdetben Bajza József, majd Szenvey József szerkesztésében. Széchenyi bár a lap mögött állt, de személyesen nem vett részt a szerkesztésben, és csak a *Társalkodóban* publikált időnként. A *Jelenkor* tipográfiaiailag is jelképezi a magyar sajtótörténet új korszakának kezdetét: a hagyományos negyedréti formában, kéthasábos szedéssel indult, 1836-tól azonban – Széchenyi által kiprovokálva – áttért a nagy, angol újságformátumra és a háromhasábos szedésre. A közönségigény és a politikai hírlap közti újfajta kapcsolatot jelzik mindaddig ismeretlen nagyságú példányszámai: 1835-ben 3000 fölött, 1837-ben pedig már több mint 4000-en fizettek rá elő. Mindez annak a fényében jelentős olvasói bázist, olvasóközönséget bizonyít, hogy jól tudjuk, a korban egy lap több olvasó kezébe is került, köszönhetően az olvasótársaságoknak és a kaszinók könyvtárainak, így a tényleges olvasótábor akár az előfizetői létszám többszöröse is lehet.¹

¹ Vö.: Kókay György (szerk.) (1979): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 372–380. p.; Buzinkay Géza (1993): *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest. 26–31. p.; Ferenczy József (1887): *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest. 3–24. p.; Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (2001): *A magyar sajtó története*. Sajtóház Kiadó, Budapest. 64–96. p.; Oplatka

A lap indításáért tett erőfeszítések mellett azonban tisztázandó kérdés, hogy vajon hogyan és miként került kiválasztásra a lap szerkesztőjének személye, illetve ebben milyen szerepe volt Széchenyinek, aki már a *Hitel* 1830. évi évi megjelenése előtt akciót indított a reformkor új politikai sajtójának megteremtésére az új politikai hírlap, a *Jelenkor* alapításával. Széchenyi naplóbejegyzéseinek hála a folyamat pontosan nyomon követhető és rekonstruálható.

Mint ismeretes, erre a feladatra először az általa nagyra tartott Kisfaludy Károlyt szemelte ki, akitől méltán várhatta, hogy az új irodalmi törekvések és a politikai reformok ügyét az új lapban egyesítse. A lap indításért Kisfaludy 1829-ben folyamodott, 1830-ban Pest vármegye közgyűlésének és a Helytartótanácsnak a támogatását is megszerezte, sőt a Magyar Udvari Kancellária is az engedély megadását javasolta az uralkodónak 1830. május 25-én, azzal a megkötéssel, hogy a külföldi politikai hírek között a szerkesztő ne közölhessen mást, mint ami a bécsi lapokban már megjelent.²

Széchenyi naplójában az 1830. május 27-ei bejegyzésében kommentálta a fejleményeket, utalva Revicky kancellárra való neheztelésére és a bürokrácia szerinte lassan működő gépezetére: „Szegedy azt a hírt hozta, hogy Kisfaludy újságját – R[eviczky] a kabinetnek továbbította. Ő sem más, mint ügyes komédiás, gyakorlott szemfényvesztő. Egészen lesújtott e dolog. Rosszul mennek az ügyeink, vagy egyáltalán nem mennek.”³ Június 20-ai naplóbejegyzéséből pedig világosan körvonalazódik a konfliktus oka, beszámol ugyanis arról, hogy a lap engedélye miatt „jelenetet” rendezett Reviczkyvel való beszélgetésekor. Széchenyi szerint ugyanis korábban a kancellár megígérte neki, hogy Kisfaludy kérvényét nem küldi tovább a kabinetnek, hanem saját hatáskörben engedélyt ad, ezt mégis megtette, és mikor Széchenyi ezen ígéretével szembesítette, akkor számonkérését a kancellár zokon vette. „A vége az lett, hogy egészen kibékültünk, és őszintén megvallotta, hogy a Luna⁴ miatt fejmosást kapott etc. – és nem tehette meg.”⁵

András (2005): *Széchenyi István*. Osiris Kiadó, Budapest. 211–212. p.; Fülöp Géza (2010): *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848)*. Hatágu Síp Alapítvány. Budapest, 92. p.; 94. p.; 106. p.; 109. p.; 120. p.; 122. p.; 124. p.; 140. p.; 156. p.; 172. p.

² Kókay 1979. 373. p.

³ Gróf Széchenyi István naplói IV. 1830. 05. 27. Eredeti: „27ten kam W[entzel] Liecht[enstein], Löwenberg ect. Szegedy brachte die Nachricht, dass die Zeitung Kisfaludy's – von R[evitzky] in das Cabinet gegeben wurde. Er ist auch nichts anders, als ein geschickter Comediant, ein gewandter Taschenspieler. Mich machte diese Sache ganz traurig. Nos affaires vont mal, ou ne vont pas de tout.” Közli: Viszota, Gyula (szerk.) (2001): *Gróf Széchenyi István minden írása. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836*. CD-ROM. Logod Bt., Budapest.

⁴ Horvátországban kiadott hírlap.

⁵ Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830. 06. 20. Eredeti: „Wegen Kisfaludy hatte ich eine Szene mit Rev[itizky]. Sie haben mir vesprochen das Gesuch Kisfaludys nicht in das Cabinet zu senden... Sie thaten es... was eine sehr üble Sensation – Diese letzten Worte fasste er auf – – und kam in eine Art Wuth –. Die mir nicht trauen, sind schlechte Menschen – ich handle und thue vieles, was Ihr Euch nicht zu denken wagt ect. – Nun entbrannte in mir das Blut – – Wollen Sie mich ausmachen – Sie imponiren mir gar nicht, – und icha) wage sehr viel zu denken – –. Ich kam nie zum Kanzler ect. – ect. ect. Das Ende war, dass wir uns ganz versöhnten, – und er mir offenerzig eingestanden hat, dass er wegen der Luna ein Lavatorium bekam ect. – und es nicht thun konnte.”

Az udvar végül 1830. július 17-én hagyta jóvá a lapengedélyt, 1831. év eleji indulással. Kisfaludy azonban ezt nem érte meg, súlyos betegségben 1830. november 21-én elhunyt, így az engedélyezést, mivel az az ő személyéhez kötött volt, új emberrel kellett kezdeni.⁶

Széchenyi nem habozott sokat, szokásához híven gyorsan lépéseket tett. Napló-bejegyzése szerint már októberben számot vetett Kisfaludy halálának lehetőségével: „*Inkább jó hírek, mint rosszak –. Kisfaludy Károly hamari vége nagyon bánt.*”⁷ Három nappal Kisfaludy halála után már a szintén az Auróra köréhez tartozó Helmezy Mihályt javasolta utódnak a laphoz, amelyet ő eszközölt ki Kisfaludynak: „*Hírét vettem Kisfaludy halálának –. Irigylem. Privilegiumát Helmezynek szánom. Így akarom; kíváncsi vagyok, sikerül-e kivívnom.*”⁸

És ezt a szándékát keresztül is vitte, holott a kör tagjainak egy része inkább Vörösmarty Mihályban gondolkodott. Kisfaludy Károly barátai a lap szerkesztését Vörösmartyra, a technikai ügyek vitelét Helmezyre akarták bízni, de mivel kettőre nem lehetett az engedélyt kérni, úgy egyeztek meg, hogy Helmezy kérje a jogot jobb összeköttetései miatt.⁹

Elmondható tehát hogy Széchenyi akarata érvényesült, aki komolyan lobbizott is jelöltje mellett. Naplóbejegyzései számot adnak arról, hogy a Kisfaludy halála után Bécsbe utazva december 2-án egyeztetett Helmezyvel,¹⁰ majd a nádornál is tárgyalta „*újságja dolgában*”.¹¹

Az udvar végül 1831. március 11-én Helmezy Mihályra ruházta át a lapengedélyt, amiről ugyancsak néhány nap múlva, március 18-án értesült Széchenyi, rövid napló-bejegyzésben konstatálva munkálkodása eredményét.¹² A Jelenkor első lapszáma végül 1832. január 4-én jelent meg, és a lap 1848-as megszűnéséig Helmezy szerkesztette.¹³

⁶ Kókay 1979. 373. p.

⁷ Gróf Széchenyi István napló IV. 1830. 10. 20. Eredeti: „*Eher gute Nachrichten, wie böse –, Carl Kisfaludi's baldiges Ende kränkt mich sehr.*”

⁸ Gróf Széchenyi István napló IV. 1830. 11. 24. Eredeti: „*Erhielt die Nachricht von Kisfaludy's Tod –. Ich beneide ihn. Helmezy soll sein Privilegium haben. Ich will's; bin Neugierig [!] ob ich's durch setzen kann.*”

⁹ Kókay 1979. 373–374. p.; Ferenczy 1887. 2–10. p.

¹⁰ Gróf Széchenyi István napló IV. 1830. 12. 02. Eredeti: „*2ten Nach Wien gefahren. Der Weg gut. Die Postpferde elend – das Wetter sehr weich. (...) Ass bei der Schwan, – Helmezy war der erste Mensch, den ich sah.*”

¹¹ Gróf Széchenyi István napló IV. 1830. 12. 29. Eredeti: „*In der Früh wegen Helmezy's Zeitung beym Palatin. Er empfing mich kalt, – nicht wie jemanden, mit den [!] man in näheren Contact kommen möchte.* –”

¹² Gróf Széchenyi István napló IV. 1831. 03. 18. Eredeti: „*Der heftigste Wind, dessen ich mich zu erinnern [!] weiss, Helmezy bekam sein Zeitungs Privilegium. [Bey] G[eorg] Károly gegessen.*”

¹³ Kókay 1979. 374. p.; Ferenczy 1887. 10. p.

Helmeccy Mihály személye, személyisége, kapcsolatrendszere a pesti író-újságíró társadalomban

A Széchenyi által feltehetően nem ok nélkül, határozottan választott, és a lapot 16 éven keresztül sikeresen működtető szerkesztő és kiadó, Helmeccy Mihály személye azonban méltatlanul háttérbe szorult az irodalomtörténeti-sajtótörténeti feldolgozásokban. Holott előéletének, személyiségének és a korabeli értelmiségi körökben betöltött státuszának, társadalmi-szakmai szerepének alapos ismerete szükséges a lap sikerének vizsgálatában, illetve magyarázatot adhat arra, miért az ő kinevezését támogatta a gróf Vörösmartyval szemben. Mivel e dolgozatnak nem feladata Helmeccy életútjának részletes bemutatása, ezért csak a témánk szempontjából jelentős momentumok felvillantására vállalkozom ehelyütt.

Helmeccy Mihály 1788. szeptember 27-én született Királyhelmecczen, katolikus német polgárcsalád gyermekeként, eredetileg Bierbrauer Mihály néven, melyet később sárospataki gimnáziumi tanulmányai idején Serfőzőre magyarosít, e néven szerepelt a piarista rendbe való belépésekor 1804–1809 között, amikor Tatán, majd Veszprémben tanítószkodott, és e néven költözött Pestre és kezdte meg egyetemi tanulmányait, ahol Horvát István előadásait hallgatta, és amely végül a bölcsész mellett a jogi doktorátus megszerzésével végződött.¹⁴

Nevét 1811-ben Kazinczy Ferenc javaslatára, a vele való levélváltás után változtatta Helmeccyre: „*Én ezt az Ifjat soha nem láttam, sem levelekből vagy hírekből nem ismertem. Atyai neve Serfőző, de én kértem, hogy ezt a' nem poeticus nevet lökje-el 's magát Helmecczről, hol született - Zemplénynek helységre 's Rákóczy' birtok - nevezze - Helmecczinek, 's ő kapva-kapott a' tanácson. Pesten van, 's Siskovics nevezetű Úrfinak házi Tanítója.*”¹⁵

Kazinczyval való kapcsolata a névadáson túl alapjaiban változtatta meg életét a fel-törekvő költőnek, miután kiadja és elküldi neki *Széphalom urához*¹⁶ című versét.

Kazinczy Kiss Jánosnak írott levelében bírálja a kiadvány minőségét és az eltúlzott magasztalást: „*Huszonégy órával ezelőtt hogy onnan hazulról eljöttem, vevék Pest-ről egy kis nyalábot, 's abban az ide zárt nyomtatványoknak néhány exemplárjait. Helmecczi látatta velem az Ódát, de csak levélben, kézírásban, 's arról, hogy az ki is fog nyomtattatni, álmodni sem tudtam. Ha ettől tarthattam vala, kértim fogtam volna hogy holmit rajta változtasson (ilyen volt volna a: csaknem nevetséges cím is), 's hogy azokat a' gyilkoló magasztalásokat törölje-ki. - Hogy némelly emberek meg nem tudják fogni, hogy az ilyen magasztalás épen úgy pirít, mint a' hogy a' mérsékletesebb dicséres édesen hízelkedve csikland! - De olvassd magad, 's látni 's érzeni fogod, melly helyekre célzok.*”

¹⁴ Plot Hildegard (1943): *Helmeccy Mihály*. Budapest. 5–6. p.

¹⁵ Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak 1811. szeptember 6. Közli: Váczy János (szerk.) (1899): *Kazinczy Ferenc levelezése*. IX. kötet. MTA, Budapest. 172–173. p.

¹⁶ Helmeccy Mihály (1811): „*Széphalom urához, midőn Mark, Emil, Ferencz nevű első fimagzata születnék*”. Pest.

Egyet kérek Tőled és Rumitól: az Istenért ne recenseáltassék ez az Oda! Helmeccy nincs isteni adomány nélkül, de a' munkán kilátni hogy Kezdőnek munkája.¹⁷

Döbrentei Gábornak írt levelében is hírt ad Helmeccy ódájával kapcsolatos fenn tartásainak: „Legelébb is azt kell említenem, hogy 24 órával elindulásom előtt Pestről egy vastag levelet kapék, mellyben nekem Helmeccy Mihály azon alcaica Óda nyomtatványait küldi, mellyel Fiamat köszönté-meg. Ez Siskovics nevű Úrfinak nevelője a: Pesti Universitásnál. Sajnálom hogy nem tudtam előre hogy nyomtatni akarja; kértem volna, hogy szertelen magasztalásaival ne tegyen nevetségessé a' világ előtt. Szörnyű kín, édes barátom, a' Célébritás! (...) Ki lévén az Óda nyomtatva, nem tehettem egyebet, mint hogy Helmecczinek barátságát megköszönjem.”¹⁸

Kölcseynek írt levelében azonban meg is védi az ifjú poétát: „Ide zárom a' Helmeccy Ódáját. A' czímlap agyon vert. mikor megláttam. Magasztalásai piritanak. De Helmeccziből nagy Poétánk válhatik.”¹⁹

Míndezek után mégis meggyőzi Berzsenyit, hogy az Helmecczyt bízza meg verseskötetének kiadási munkálataival.²⁰ Helmeccy alkalmasságát bizonyította, és megváltoztatta Kazinczy róla kialakított képet azzal, hogy a régóta húzódó kiadásra gyorsan előteremtette a költségeket a pesti és székesfehérvári növendékpapok körében gyűjtött adományokból: „Dátum nélkül érkező leveleddel együtt vevém a' Helmecczy levelét, mellyben jelenti, hogy 14 nevendék Pap 740 ftot tett össze a' Te Verseidnek kinyomtatására. (...) Képedet a' könyv élébe Siskovics József Ur, Helmecczinek tanítványa, fogja metszteni rézbe. - Édes barátom, érted mint örvendek mind néked, mind a' Hazának, hogy Verseid valaha kibocsátathatnak.”²¹ „14 kispap a' Pesti Seminariumban a' Berzsenyi verseinek kinyomtatására 740 ftot ada a' Helmecczy kezébe. Ez a' Helmecczy kevés idő múlva egyike lesz legmunkásabb, leghasznosabb, legcsinosbb íróinknak. Helmecczinek tanítványa pedig Siskovics József Úrfi, ki mint Helmecczy is, Philos. Doctorságot adata magának, Berzsenyinek képét fogja vésetni rézbe a' könyv élébe. Ez a' Helmecczy gondolatja, és csak azért fogta-fel ezt a' gondolatot, hogy Siskovics, ki gazdag, mert eggyetlen eggy fű, a' M. Literatura szeretetére 's gyámolítására kénszerítessék. Siskovics arra örömmel hajlik.”²²

Kazinczy értékelte és szükségesnek tartotta Helmecczy poétai tehetségét és gondos grammatikus voltát is, és e szavakkal ajánlotta Berzsenyinek: „Ha szabad kérni valamit, bízd Helmecczire azon gondokat, hogy a' Betűrakó' hibáit ő corrigálgassa. Poétái Munkákat Poétának kell corrigálni (die Correctur besorgen), 's Helmecczy gondos Philologus is.”²³

¹⁷ Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak 1811. szeptember 6. Közli: Váczy 1899. IX. kötet, 172–173. p.

¹⁸ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1811. december 24. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.

¹⁹ Kazinczy Ferenc levele Kölcsey Ferencnek 1812. január 5. Közli: Váczy 1899. IX. kötet, 212. p.

²⁰ Plot 1943. 7. p.

²¹ Kazinczy Ferenc levele Berzsenyi Dánielnek 1812. április 2. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 135. sz.

²² Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1812. április 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.

²³ Kazinczy Ferenc levele Berzsenyi Dánielnek 1812. április 2. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 135. sz.

Berzsényi munkáinak kiadását és egyéb ügyeinek intézését így szívesen és bizalommal bízta Helmeczyre: „*Kedves Barátom! Ime küldök 25 forintokat azzal a bizodalmas kéréssel, hogy méltóztassál nékem verseimből néhány exemplárokat küldeni a’ szebb példányokból. Sokan kérnek tőlem, ’s szégyenlem, hogy senkinek sem adhatok. (...) Szükségtelen vala előttem számadásod. Aki a szépet olly forrón érzi mint Te, nem várok én attól alacsonyságot. Te engem örökös szeretetre, tiszteletre és háladásra köteleztél. (...) s tudd, hogy én soha meg nem fogok feledkezni érdemeidről.*”²⁴

Egy évvel később pedig megosztja Helmeczyvel irodalmi pletykáit is, mégpedig azon sejtését, hogy „*Kisfaludi a Mondolatnak szerzője. Egy Vasvármegyei rokonom és barátom azt mondja, minek előtte ez a könyv ki jött volna, már azt Kisfaludi és annak sógora előre mondták és emlegették. (...) E szerént tehát már kétséget nem szenved a dolog.*”²⁵

Berzsényi verseinek kiadása után csakhamar a pesti irodalmi körök elismert alakja lett, tettekrezsége, rugalmassága, és nem utolsó sorban a „széphalmi vezér” újdonsült barátsága megnyitotta előtte az ajtókat: „*Helmeceből meglássátok mi lesz nem sokára. Én előre látom dicsőségét, ’s őtet nagyon szeretem. Kevés írónk kezdte így a’ pályát.*”²⁶

Kisfaludy Sándor is igyekezett tiszteletéről és barátságáról biztosítani Kazinczy új felfedezettjét: „*Sokan vagyunk magyarok, de igen kevesen vagyunk igaz hazafiak. Téged a magyar litteratúráért égő buzgóságodért ezen kevesek közé számlálván, szívemből kívánom, hogy sokáig és boldogul élly!*”²⁷

Ekkor vált azon írók partnerévé, akik Pesten akarták kiadatni műveiket, és ennek révén építette ki kapcsolatait a nyomdászokkal – elsősorban Trattnerrel. Virág Benedek, Kis János kötetekinek nyomdai munkálatait is ő irányította.

Kis Jánossal már egészen korán, 1812-ben kapcsolatba került Kazinczy javaslatára, műveinek kinyomtatása kapcsán: „*Kedves drága Barátom! Tetőled, akinek nagyramutató verses poétai ’sengéit Kazintzymhez való hajlandóságát ’s Berzsényimmal tett nemes barátságát előre esmértem, anyagi megszóllítás lett volna akarmelly baratsagos levél is: elgondolhatod, melly örömmel fogadhattam ezt most, midőn hozzám való szívességednek olly váratlan szép bizonyosságát foglalja magában. – Verseimnek, ámbár azok nagy részén tsak ifjúi gyenge próbák, még is szeretném Trattnernál leendő nyomtatásokat, (...) de akarmint lesz a’ kimenetel, a’ te fáradságod, ’s szívességed mindenkor elfelejtethetlen lesz előttem.*”²⁸

Virág Benedek például 1816-ban kérte fel Helmeczyt munkáinak kinyomtatásának korrektori és szerkesztői feladataira: „*Kedves Öcsém, Ha dolgaid engedik, látogass meg.*

²⁴ Berzsényi Dániel levele Helmeczy Mihálynak 1813. augusztus 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

²⁵ Berzsényi Dániel levele Helmeczy Mihálynak 1814. május 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

²⁶ Kazinczy Ferenc levele Kulcsár Istvánnak 1812. április 12. Közli: Váczy 1899. IX. kötet, 405. p.

²⁷ Kisfaludy Sándor levele Helmeczy Mihálynak 1813. augusztus 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

²⁸ Kis János levele Helmeczy Mihályhoz 1812. július 18. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

M. Századaink már félig elkészültek. (...) Légy segítő Correctorom mart Az, ki eddig a nyomtatásra ügyelt, maholnap el fog utazni. A' Mutató tábla készítésében is nagy segítségemre lehetnél. E' fáradtságot kérem tőled a hazánkért.²⁹

Tőle kért iránymutatást Döbrentei Gábor is nyomtatási és kiadási kérdésekben, ráadásul ő volt sok kötetnek ügyes és megbízható korrektora is.

Döbrentei még 1813-ban vette fel vele a kapcsolatot ugyancsak Kazinczy bízatosára: „Nemzeti Literatúránk mellett való példás buzgóságodért már rég tisztellek. Kazinczy megismerkedtetted veled, 's lelkem feléd hajlott. (...) most Téged kérlek, fogadd-el barátságos megszólításomat. Fogadd el ezen idezárt Híradást is! Lelkedhez nem kell szó, hogy munkákkal segíts, hiszem gyarapítani fogod az igyekezetet. (...) Élj boldogul, és számlálj ezután, barátaid sorába. Ezt megérdemelni igyekezni fogok.³⁰

Egy évvel később írt levelei pedig már szoros szerkesztői együttműködésük-ről tanuskodnak: „Addig is kérlek tedd-meg barátodnak kéréseit. Buzgóságodba vetett bizodalom nem hagyja gyanítanom azt, hogy alkalmatlankodnám. 1. Barcsay életében Goldsmith helyett Gay kell. 2. A' legutolsó árkus maradjon nyomtatlanul, míg én Pestre érkezem, mert a végére egy kis jelentést akarok tenni. 3. Trattner barátunkat szívesen tisztellem. Mond meg neki, hogy Méltós. Krasznai Cserey Farkas Úr is nála akarja nyomtatattani Atyjának ezen munkáját.³¹ „És te édes Helmeczym hallgatsz? Írj kérlek, tudósíts a' Muzéumról, elég lesz é az a' munka, mellyet kiküldöttem, vagy még kell hozzá. Megkértem Trattnerünket, hogy a' nyomtatással siessen. meg, hogy Batthyáni képe a' lehető csinossággal nyomattassék-le. Rádbizásaim vagynak újra édes Barátom, kérlek igazítsd-el. 1. Add által ezen czédulát, (Kovachiché) oda, hova száll, 's az exemplárokat szállítsd bé. 2. Kiliant ölelem. Ne nehezteljen, hogy az adósságot neki még ki nem küldöttem. Vártam-bé Zsibóról, B. Wesselényi Miklóst, 'mert neki is nagy része van a fizetésben.³²

Kazinczy felkérte az általa szerkesztett Báróczy kötet nyomdai ügyeinek intézőjévé, sőt saját munkáinak gyűjteményes kiadását és fordításait is Helmeczyre bízta.³³

Kazinczy vele intézte pesti ügyeit az egyre inkább elfoglalt Vitkovics vagy Szemere helyett: „Vitkovicsnak és Szemerének hallgatások engemet halálig kínoz. Szemere öt holnap olta nem írt. V. talán Pesten kívül jár. Kérlek, írd-meg nekem, Helmeczi melly úczában és melly szám alatt tart szállást, hogy néki írhasak.³⁴

A pesti szívességek intézőjeként kapcsolatot épített ki Kölcsey Ferencsel, Szemere Pállal, sőt Wesselényi Miklós báróval is.

²⁹ Virág Benedek levele Helmeczy Mihálynak 1816. június 30. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

³⁰ Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1813. július 1. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

³¹ Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1814. július 9. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

³² Döbrentei Gábor levele Helmeczy Mihálynak 1815. január 11. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

³³ Plot 1943. 10–16. p.

³⁴ Kazinczy Ferenc levele Sztrókey Antalnak 1812. március 27. Közli: Váczy 1899. IX. kötet, 366–368. p.

Szemere Pál már 1812-ben kiépíti kapcsolatát Helmeccyvel, és a szivességek mellett művei nyomtatásának ügyeit is rábízta: „Imhol mennek a Dalok. Fogja pártjokat, édes barátom. A' költséget, 5 fr. küldöm, csak a' gondoskodást instálom. (...) Hogy van Pest? Örvendeztessen meg egy levélkével.”³⁵

Kölcsey Ferenc 1814-ben Pécelen tartózkodva panaszzkodott két levelében is Helmeccy-nek Pesttől való távolságára, elszigeteltségére, „(...) én itt, a' Pesthez közel fekvő faluban, mély tudatlanságban ülök, mind a politicára, mind a Litteratúrára nézve”,³⁶ és könyvek beszerzését kérte: „Únalom és Reflexió gondolatokat hoztak fejembe, melyek talán különben nem fogtak volna jöni 's ezek miatt némely könyvekre van szükségem. (...) Megengedsz a' Szabadságért, melyet magamnak vevék, de illő, hogy a' városi Litterator a' falusinak adjon valamit a' maga bőségéből.”³⁷ „Vitkovicsnak úgy tetszik mindenik van, de nem tudom, ha ő megjött-é már, 's újra Tégedet kérlek-meg, hogy könyvei kötüül azokat vedd ki, és Erős Úrnak adasd által, hogy vehessük. (...) Terhedre vagyok kéréseimmel, de meg fogsz engedni. Csókolunk mindketten, Pali és én. Élj szerencsésen.”³⁸

Wesselényi Miklós báróval is már 1814-től datálódznak levélváltásai: „Első levelednek, mint távol létünkben is barátsági szövetségünk jelének vevése, nagy öröömre szolgált, sok szép órákat, sok lelki öröömöket ígérek én magamnak ezen egyesülésünkötől. (...) Pesti barátainkat tisztellem. Tudosits a Kazintzy munkái felől, 's egyéb Litteraturankat illető dolgokrol.”³⁹

Első személyes találkozásukra is nemsokára sor került, amint erre fél év múlva írt levelében utal a báró: „Hogy vagytok Pesten? Be jó órákat töltöttünk ott együtt, be boldog voltam akkor. (...) Mikor külgym fel Ossziánomért a pénzt és mikor és mitsoda alkalmatossággal külditek le. Kérlek Barátom, hogy tsináltass egy szép aranyos rámát 's abba küld le, mert itt tsináltatni nem lehet.”⁴⁰ „Téged is hívnálak a' mi Hegyeink meg látogatására, de te oly anyira Pesti ember vagy hogy nem is merlek késértetni.”⁴¹

Az 1820-as években pedig Kisfaludy Károly köréhez csatlakozott, amelyet többek között Toldy Ferenc, Bajza József és Vörösmarty Mihály neve fémjelzett. Ekkoriban vált Széchenyi hívévé.⁴²

³⁵ Szemere Pál levele Helmeccy Mihályhoz 1812. január 10. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

³⁶ Kölcsey Ferenc levele Helmeccy Mihályhoz 1814. július 23. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

³⁷ Kölcsey Ferenc levele Helmeccy Mihályhoz 1814. július 23. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

³⁸ Kölcsey Ferenc levele Helmeccy Mihályhoz 1814. augusztus 1. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

³⁹ Wesselényi Miklós levele Helmeccy Mihályhoz 1814. december 12. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

⁴⁰ Wesselényi Miklós levele Helmeccy Mihályhoz 1815. július 24. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

⁴¹ Wesselényi Miklós levele Helmeccy Mihályhoz 1815. augusztus 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz.

⁴² Plot 1943. 10–16. p.

De Kazinczy barátságát mindvégig bírta, későbbi munkásságával is a nyelvújítás és a magyar nemzeti nyelv és eszme harcosa maradt. „Édes barátom, Holnap lesz esztendeje hogy a' mi jó napjaink Törtelen kezdődtek, 's hálátalan volnék a' Gondviselés 's a' mi Törteli vendéglátó barátunk eránt, ha e' napok emlékezetét meg nem újítanánk magunkban. 'S mennyivel nem nevelte ott élt örömeink számát az, hogy én Tégedet ott leltelek! 'S mik voltak a' mi éldelleink ott ahhoz képest a' mit Pestnek lármáji közt, 's az új meg új barát által fel fel kapva, élheténk! A' te barátságod nekem nem csak sok és nagy hasznokat, hanem igen sok és igen nagy gyönyört is ada, 's mi öszve vagyunk forrva örökre 's elszakaszthatatlanul.”⁴³

A jó kapcsolatokat teremtő kiadói tevékenység mellett saját maga is költeményeket szerzett,⁴⁴ fordított,⁴⁵ és saját műveit is kiadta, amelyekért nyelvújítási kísérleteinek túlzásai miatt sokszor komoly támadások érték, mind a nyelvújítók, mind az ellenzők oldaláról.

A támadások azonban Helmezyt sem ingattá meg a nyelvújítási harcban, Kölcsey szerint „a nem rettegő neologismus pártján” csak négyen voltak: Kazinczy, Szemere, Helmezy és ő maga: „Uram Bátyámnak egész leveléből nyilván kijő, hogy az egész Litteratúrában a nem rettegő neologismus részén mi négyen, Uram Bátyám, Pali, Helmezy és én egyedül raaradánk. Azonban szabad legyen kimondanom, hogy egyedül ez a rész mégis legerősb, mert egyedül épült philologiai princípiumokon a többek közül.”⁴⁶

A támadások keresztüztébe akkor került Helmezy, amikor Berzsenyi verseinek második kiadásához annak tudta nélkül hozzátoldotta saját tanulmányát a nyelvújítási harcról.⁴⁷ Az *Értekezés az úgy nevezett újításokról a nyelvben* című munkájának minden támadások ellenére a nyelvújítás történetében nagy jelentősége van, hiszen alapos rendszerezése lett a neológia összes addig hangoztatott érveinek, példákkal illusztrált osztályozása módszereinek, és bizonyítása az újítás folyamatos meglétének.⁴⁸

E művében számba vette az újítás eredményeit és a külföldi példákat, valamint támadta a hazai iskolákat, ahol nyolc évig tanulnak a diákok latinul, közben a „polgárt

⁴³ Kazinczy Ferenc levele Helmezy Mihályhoz 1816. május 16. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

⁴⁴ Legismertebb költeményei e korból: „Nemzetes Czibulka Anna asszonysághoz, a' pesti német színjátászó társaság első, és nagyjelességű énekesnéjéhez, midőn a nagytekintetű magyar közönséget nemzeti nyelvünkön éneklésével örvendeztetné. A' Dunamelletti régi játékszínben, márcz. 25-ikén, MDCCCXII.”; „Felsőbüki Nagy Klára kisasszony és boldogasszonyfai Ignády Antal Somogy' főbírája 's egykori Diaetai Követjének menyekzőjök alkalmára 1816. febr. 26.”

⁴⁵ Eckartshausen Károly kedvelt imakönyvét *Az Isten legtisztább szeretet az én imádságom 's elmélkedésem* címmel fordította le és adta ki 1813-ban Eggenberger könyvtár, a második javított kiadását pedig 1821-ben Müller János könyvtár költségen.

⁴⁶ Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferencnek 1815. július 5. Közli: Váczy János (szerk.) (1903): *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIII. kötet. Budapest, MTA. 9. p.

⁴⁷ Helmezy Mihály (1816): *Értekezés az úgy nevezett újításokról a nyelvben*. Pest.

⁴⁸ Horváth János (1955): *Kisfaludy Károly és íróbarátai*. Budapest, 120. p.; Horváth János (1936): *Kisfaludy Károly évtizede*. Budapest, 23–24. p.

és hazafit illető tudományokban csak igen csekély 's felületes útmutatást nyernek", pedig „való nemzeti érzést 's hazafiságot csak nemzeti nyelvű nevelés 's oktatás szülhet.”⁴⁹

Kazinczy tanulmányát is megvédte, és folytatásra bízta barátját: „Most érkezik Berzsenyid, 's azonnal neki állék Értekezésednek. - Leverted a' Hydra' fejét, mint győzedelmes Bajnok; de ne hidd, hogy új fejei ne serkedjenek. Bizonyosan fognak; nem mindennek való tudomány ez. Némelly szem nem láthatja a' világot, mert nyilván van ugyan, de rajta vastag homály ül. - Azt kérded, hogy róla mit ítélek, tudnillik Értekezésedről; 's íme már feleltem. Soha még úgy jobban védve nem volt. (...) Epistoláddal is igen igen meg vagyok elégedve. Szép és magas; csak hogy komolyabb mint Menyasszonynak kell. Olly formán jössz-ki benne, mint Szemerénk a' Vidához írtban; 's te, mintha philos. poetai Predikáziót tartanál. Több könnyűséget kerestem benne. Szólj Szemerével. (...) Élj szerencsésen.”⁵⁰

Két nappal később pedig Döbrenteinek is leírja Helmeccy tanulmányáról ezen véleményét: „Engem is körülífoga minden baj; én szenvedek, Sophiem szenved, anyja talán halálos ágyában fekszik. Lelkemet egyedül a' dolgozás vidítja-fel, és némelly olvasás. 'S ilyen vala mingyárt Helmecczinknek Értekezése a' Nyelvbéli Újítások felől, melyet önmagától, de Vályi Nagy Ferencznek küldve, tegnap előtt vettem. Leverte a' Hydra' fejét. De új fejek fognak ismét nőni. Nem mindennek való tudomány az.”⁵¹

Helmeccy e tanulmánya a nyelvújítás irodalmában mindkét párt oldalán újra és újra feltűnt a későbbiekben, és az ifjabb nemzedék Toldy Ferenc szerint ebből merítette meggyőződését. E munkának nem tiszte elemezni nyelvújító munkásságát, alkotott maradandó és elavult szavakat egyaránt (elem, lény, kényelem, szeszély, ábránd, ünnepélyes, idom, előd, dühöncz, védencz, elméncz, bösz),⁵² és élénk vitákat folytatott a nyelvtani helyesség és az írói műgond tárgyában is, ami számunkra elsődleges, hogy nagy kapcsolatrendszere révén társadalmi úton is hatott. Társasági ember volt; Kulcsárnál és Trattnernél állandó vendég és vitapartner, Kisfaludy Károlyt ő irányította Kazinczy felé, Széchenyi is az ő tanácsait követte és a vele való társalkodásból sokat tanult. Wesselényi pedig így szólt, ha pongyola fogalmazást hallott: „Mit szólna ehhez Helmeccy?”⁵³

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött Helmeccy hagyatékban összesen 151 (146 Helmeccynek címzett, 5 Helmeccy által Kazinczyhoz írt) levelet találtam,⁵⁴

⁴⁹ Plot 1943. 21. p.

⁵⁰ Kazinczy Ferenc levele Helmeccy Mihályhoz 1816. október 18. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

⁵¹ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1816. október 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.

⁵² Lásd: Simai Ödön (1909): *Adalék Helmeccy Mihály nyelvújításaihoz*. In: Magyar Nyelv, 1909. 120–124. p.

⁵³ Plot 1943. 23. p.

⁵⁴ MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

az ugyanitt őrzött Széchenyi hagyatékban 4 levelet,⁵⁵ tartalmi feldolgozásukon túl ezek statisztikai feldolgozása is szükséges ahhoz, hogy kimutassuk a szerkesztő társadalmi beágyazottságát, a közéleti-művészeti elit kialakuló érintkezési és kapcsolati hálójában elfoglalt helyét, ha indítandó lapját a társadalmi struktúrák és hálózatok együttese termékeként és összetett társadalmi gyakorlat tárgyaként kívánjuk megrajzolni.

Helmeccy fennmaradt levelezése, mely halála után, az özvegye által az Akadémia részére átadott, önmagában is érdekes és elemzendő. Tulajdonosa felvilágosult, szabad-elvű politikai és világnézeti szemléletéről árulkodó könyvhagyaték⁵⁶ együtt került a Kézirattárba, kiválóan alkalmas pusztán statisztikai adatokkal is alátámasztani a fentebb leírtakat, azaz Kazinczy körének jelentős jelenlétét és barátságát (lásd táblázat).

A *Jelenkor* és *Társalkodó* szerkesztői-kiadói megbízatásának közvetlen előzményének tekinthetjük, hogy Helmeccy a Kisfaludy-féle *Auróra* munkatársa lett, amelyben 1822-től kezdve újra megjelennek művei⁵⁷ és fordításai,⁵⁸ amelyeket Toldy Ferenc később a nyelvújítás terén a legértékesebb munkáinak tartott: „...első volt, ki érezte, mit bírand meg a nyelv az idegen remekék átültetésében...”⁵⁹

Az *Auróra*, mint irodalmi almanach indítása a kor jelentős irodalmi-kulturális eseménye, Kisfaludy Károly szerkesztette kiadványban a kor jeles írói-költői mind megtalálhatóak, és a kor egyetlen számottevő szépirodalmi orgánumává, és egyúttal az új, nemzeti romantikus irány hirdetőjévé válik. Az indulás után hamarosan megalakul a lap vezérkara Kisfaludy Károly legmeghittebb barátaiból, főként fiatal tehetségekből, például az indulás évében mindössze tizenhét éves Toldy Ferencből, tizennyolc éves Bajza Józsefből, huszonkettő éves Vörösmarty Mihályból. E fiatal irodalmárokból álló kör tagjaként annak „korelnökének” tekinthető az ekkor harminc éves, ekkor már kiadói tapasztalatokkal is rendelkező Helmeccy Mihály.⁶⁰

Noha az irodalomtörténeti és sajtótörténeti szakirodalom nem tulajdonít meghatározó szerepet az *Auróra* körben az irodalmárként másodvonalbelinek rangsorolt

⁵⁵ Széchenyi István levele Helmeccy Mihálynak 1833. március 28. MTA Kézirattár Széchenyi István pozsonyi leveleskönyve 1833–1835. K 201/98; Széchenyi István levele Helmeccy Mihálynak 1834. augusztus 26. MTA Kézirattár Széchenyi István leveleinek másolati könyve 1828–1835. K 210/1/89; Széchenyi István *Társalkodó-beli* kitörölt cikk helyeinek pótlása 1835 MTA Kézirattár Széchenyi István leveleinek másolati könyve 1828–1835. K 210/1/132; Ideiglenes szerződés Széchenyi István és Helmeccy Mihály között a Jelenkorra MTA Kézirattár Széchenyi István vegyes feljegyzései, műveinek kiadásával kapcsolatos iratok 182?–1848. K 291ff. 303–306.

⁵⁶ Jegyzéke azon könyveknek, melyeket az akad. könyvtár Helmeccy asszonyság ajánlatából átvett. 1853. július 18. MTA Kézirattár Történel. 2r. 83. sz. II.

⁵⁷ Újra megjelenik Cibulka Annához írott verse, átdolgozva *Auróra énekére* (1822); *Harczózat*. 1809 (1823); *Philadelphia* (1824); *A vándor idegen* (1828).

⁵⁸ Schiller: *Az Ideálok* (1823); *A Patak melletti Ifjú* (1823); Matthisson: *Dal 'a Távolból* (1823); Tasso: *Szofrónia és Olind* (1822); *Dias irae* (1828).

⁵⁹ Toldy Ferenc (1853): *Emlékbeszéd Helmeccy Mihály felett*. In: Akadémiai Értesítő. Budapest.

⁶⁰ Szinnyei Ferenc (1927): *Kisfaludy Károly*. Budapest. 23. p.

Levél	Darab
Kazinczy Ferenc Helmeczy Mihályhoz	101
Berzsenyi Dániel Helmeczy Mihályhoz	11
Helmeczy Mihály Kazinczy Ferenchez	5
Krájnik Imre Helmeczy Mihályhoz	4
Széchenyi István Helmeczy Mihályhoz	4
Döbrentei Gábor Helmeczy Mihályhoz	3
Szentmiklóssy Alajos Helmeczy Mihályhoz	3
Szemere Pál Helmeczy Mihályhoz	3
Wesselényi Miklós Helmeczy Mihályhoz	3
Ajtay Sámuel	2
Barkóczy László Helmeczy Mihályhoz	2
Édes Gergely Helmeczy Mihályhoz	2
Horvát József Elek Helmeczy Mihályhoz	2
Kölcsey Ferenc Helmeczy Mihályhoz	2
Virág Benedek Helmeczy Mihályhoz	2
Cserei Miklós Helmeczy Mihályhoz	1
Horvát István Helmeczy Mihályhoz	1
Gömbös Antal Helmeczy Mihályhoz	1
Kis János Helmeczy Mihályhoz	1
Kisfaludy Sándor Helmeczy Mihályhoz	1
Tatay János Helmeczy Mihályhoz	1

Helmeczy levelezésének adatai az MTA Kézirattárában

Helmeczynek, de szerepére vonatkozóan érdekes forrás Toldy (Schedel) Ferenc, az Akadémia első vezetőjének 1832-ből származó visszaemlékezése, amit Helmeczy és Kisfaludy első találkozásáról. Toldy szerint ugyanis az útját és hangját kereső Kisfaludyt „Helmeczy költé-fel álmaiból, ’s ennek köszönhetjük nagy részben azon szerencsés változást, melly Kisfaludy’ írói életében kétség kívül a’ legfontosabb.”⁶¹ Az irodalmi körben egymással először találkozó művészek beszélgetésbe elegyedtek, és a szó hamar Kisfaludy munkásságára terelődött, és Helmeczy komoly és nem kíméletes kritikát fogalmazott meg: „Az úr nem bánik a’ nyelvvel úgy mint írónak bánni illik, versei rosszak; drámái tehetséget mutatnak ugyan, de melly studium nélkül soha nem fog azzá kifejenli, a’ mivé kellene.”⁶² Kisfaludynak eleinte nem tetszettek Helmeczy ítéletei, azonban egyre inkább megfogadva tanácsait, átvizsgálta és javította műveit, és „kezdé becsülni azt, ki hibáira figyelmezteté, mint kik mindent javallának; érzé hogy ezek elkényezteték, midőn amattól őszinte ítéletet várhat – és győzött végül büszkeségén, ’s felkereste Helmeczyt, ki tulajdonképpen bevezette literatúránkba. Mind ezeket magától tudom elhunyt barátomtól.”⁶³

Az *Auróra* körhöz tartozó Helmeczy a formálódó irodalmi-közéleti elithez, illetve az 1830-as évektől Széchenyihez mind szorosabban fűződő kapcsolatát kiválóan illusztrálják és bizonyítják Széchenyi ide vonatkozó naplóbejegyzései.

1830. január 25-én beszámolt naplójának a Zichy Károly feleségénél, szerelménél, Crescence-nál tartott vacsoráról, ahol a *Hitel* megjelenésével kapcsolatos, még titkos információkat osztott meg számszerint huszonhárom közeli ismerősével, melyek között Helmeczy neve is felbukkan: „Eötvösnek is beszámoltam immár titkomról a *Hitel* dolgában – hogy megelőzzem Cr[escence]-t, az édesanyának is (...) Tasner, Andrássy, Károlyi, Károlyi 2 embere, könyvkötő, cenzor, Sándor, Mednyánszky, Kisfaludy, Helmeczy, Forgó, Balogh, Döbrentei, Vörösmarty, Bajza, Bugát szintén be vannak avatva (...) Liebenberg, Péterfy, a vadászom (...) Cr[escence] is tud róla, ám őt nem számítom – minthogy ő nem árulhat el. (...) 23 ember tud hát a titokról, és még nem tudódott ki!”⁶⁴

⁶¹ Toldy Ferenc (1832): *Kisfaludy Károly élete*. Buda. 30. p.

⁶² Toldy 1832. 30. p.

⁶³ Toldy 1832. 31. p.

⁶⁴ Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830.01.25. Eredeti: „25ten Diner bei C[arl] Z[ichy]. – Ich kam der Erste an. Mein Herz und meine Seele fühlten verkohlt! Mein Inneres zitterte nicht mehr, es war wie kalter Stein. – Leise hoffte, wagte ich zu hoffen. »Sie* endlich wieder zu sehen«. Es blieb beim hoffen. Ich kam neben der Mutter zu sitzen. – Sie war gut mit mir. An Öttvös erzählte ich nun auch mein Geheimniss wegen den *Hitel*, – um Cr[escence] deshalb dann zu preveniren, so auch die Mutter, – das sind – – – – – 2 (...) Tasner, Andrássy, Károlyi, 2 seiner Leute, Buchbinder, Censor, Sándor, Mednyanszky, Kisfaludy, Helmetzy, Forgó, Balog, Döbrönte, Vörösmarty, Bajza, Bugát sind auch im Geheimniss – – – – – 17 (...) Liebenberg, Péterfy, Mein Jäger – – – – – 4 (...) 23 (...) Cr[escence] weiss es auch, die rechne ich aber nicht – denn die kann mich nicht verrathen. 23 Menschen wissen also ob des Geheimnisses, und noch ist es nicht verrathen!”

Levéltári kutatásaim szerint ezen túl Helmeczy, Lunkányi, Döbrentei és Dreschner részt vett mind a *Hitel*, mind a *Stadium* nyelvi javításában, melyek a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában megtalálhatóak.⁶⁵

Levelezésében fennmaradt Wesselényi Miklóshoz 1829 decemberében Pesten írott levele, melyben a lovakról értekezve felmerül a mindkettejük által ismert nyelvújító: „*Kedves Barátom, Esterházy Mihály Nov. 29-iki levelét ma vettem. Idomításban levő lovaidd jól vannak. Idomito, – Trainer etc. nem rossz szó... idomtalan ellenkezője. – Helmetzy Találmánya.*”⁶⁶

1830. április 2-án ismét árulkodó bejegyzést tett naplójában azon elmélkedve, hogy a közvélemény hite szerint működése során kiknek a befolyása alatt állt, és ezen személyek közötti felsorolásban szerepel Helmeczy is, ráadásul időrendben utoljára, jelenidőben: „*Az emberek azt hiszik, mindig mások befolyása alatt állok. Elsőnek Nagy Pali lovagolt volna meg; aztán Wesselényinek lettem nyerge – később Döbrentei volt reám nagy befolyással – most pedig Helmeczy, Kisfaludy etc. uralkodik rajtam etc. A parasztjaim azt hiszik, én egyáltalán nem is gondolkodom, hanem a jószágigazgató –. A lovászom, Molnár azt képzelem mindjárt, hogy a kocsisom is kormányoz! – etc.*”⁶⁷

A 30-as évek során Széchenyi számos naplóbejegyzésében említi azon legfontosabb munkatársai körét, akik kezdeményezéseinek megvalósításában fontos szerepet játszottak, akik asztaltársaságát alkották,⁶⁸ és akiknek a véleményére adott,⁶⁹ ezen bejegyzések változó szereplői között az állandó biztos pontok egyike Helmeczy Mihály.

1833-ban pedig, mikor, mivel nem volt megelégedve az akadémiai tagok munkájával a Tudománytárban megjelentetendő dolgozatok kapcsán, és ezért át kívánta

⁶⁵ Széchenyi István *Hitel* 1830. Részben autogr., részletek, töredékek, jegyzetek, ill. Lunkányi, Döbrentei és Helmeczy javításai MTA Kézirattár Széchenyi hagyaték K 257/1–2. Poss. Sz.M. 846.; Széchenyi István *Stadium* 1831–1836 Helmeczy és Dreschner javításai MTA Kézirattár Széchenyi hagyaték K 261/1–4. Poss. Sz.M. 847.

⁶⁶ Széchenyi István levele Wesselényi Miklóshoz 1829. december 5. Közli: Bártfai Szabó László (1943): *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860.* Budapest. 96. p.

⁶⁷ Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830.04.02. Eredeti: „*Die Leute glauben, ich liesse mich von andern immer influenciren. Erstens ritt mich Nagy Pali; sodann sattelte mich Wesselényi – später bekam Döbrentei auf mich einen grossen Einfluss – jetzt ist Helmetzy, Kisfaludy ect, die mich beher[r]schen ect. Meine Bauern glauben, ich denke gar nicht, aber der Director –, Mein Reit Knecht Molnár denkt sogar, mein Kutscher regiere mich! – ect.*”

⁶⁸ Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1835. 04. 12. Eredeti: „*Gehe mit Helmeczy ect. ect. ect. nach Lörintzy – Esse dort.*”; 1835. 07. 23. Eredeti: „*Diner bei mir, der letztere, Valero, Takácsy, Havas, Tasner, Lonyai, Vörösmarty, Fay, Nose, Helmeczy, Nagy liess mir im le[t]zten Augenblick absagen. Er ist ein Narr, macht mir viel Galle.*”; 1836. 02. 11. Eredeti: „*Kopfweh. Essen bei uns Schedius, Heinrich, Helmecczy, Pregard, Tasner. Cr[escence] ist unwohl. Wir gehen nicht auf den Ball von Wenkheim; ich pflege sie.*”; 1839. 01. 02. Eredeti: „*2ten Meine Gesundheit bedeutend besser. Wahlbürg[er] Sitzung – Deák bei Helmetzy. Tini Gr[assalkovich] bei uns.*”

⁶⁹ Pl. Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1831.10.17. Eredeti: „*Döbrentei – Helmetzy – Tekusch – Huszár erfüllten meine Ohren mit hiobsposten –, Es wurde mir so oft eiskalt um das Herz! – Ausdauer!*”

dolgoztatni a Magyar Tudós Társaság alapszabályait, megreformálva azt, a legszűkebb és legbizalmasabb emberek részvételével tartott ülésen is ott volt a helye a lapszerkesztőknek: „Reformációs ülés az Akadémián. Fáy András, Vörösmarty, Schedel, Bajza, Helmeczy, én. Délután rendes heti ülés az Akadémián.”⁷⁰

A lap indulásakor a cenzúrával is súrlódásba került, és Széchenyi ezzel a témával kapcsolatos naplóbejegyzései is megerősítik szerepét a lap indításában. Széchenyi naplójában már 1832. február 22-én olvasható, hogy a szerkesztő figyelmeztetést, „fejmosást” kapott a cenzúrától.⁷¹

Február 25-én pedig azt jegyzi le naplójában, hogy Komáromi Péter helytartó-tanácsos cenzori minőségében a liberális szövegrészek nagy részét kihúzza, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek már megint Széchenyi elvei.⁷²

A magyar rendek fogadtatása is felemás, erről tanúskodik naplójának 1832. február 10-i bejegyzése: „Ó istenem, még ez is! Zichy Károly: Hét vármegye írt a nádornak, be kellene tiltani a Jelenkort.”⁷³

S noha a korábbi sajtótörténeti feldolgozások alapján tudjuk, hogy Széchenyi nem vett részt a lap szerkesztésében, azért maradtak fent források arra vonatkozóan, hogy a számára fontos témák publicitása miatt támogatta a lap elindítását a közvetlen munkatársai közé tartozó Helmeczy támogatásával, és nem riadt vissza attól, hogy belefolyjon a szerkesztésbe.

Egy 1834. május 6-án Bécsben kelt, Tasner Antalhoz írt levelében, például beszámol az aznap tartott simmeringi lóversenyről, amely „a királyi billikom felett forgott, melyet a kegyes fejedelem annak bebizonyítására ajándékozott a bécsi (vagyis inkább simmeringi) verseny-társaságnak, hogy igen kedveli oly hazafiaknak fáradozását, kiknek munkássága közhasznú célok elérését tűzte ki magának”, és amely versenyen a várakozásokkal ellentétben magyar győzelem született, ugyanis „egy somogyi magyar fiu gróf Festetich Miklós 3 esztendő s kancza csikáján (...) jóval megelőzte a többi 7 versenytársait, melyek mind tanult angol jockeyk által pályáztatának”. A sikeren felbuzdulva pedig kéri Tasnert, hogy tudósítását Helmeczy szerkessze be a *Jelenkorba!*: „A kis publicitás csak nem árt mindég! Ülők, beszélgetők teoriákkal bajlódók közt se gróf Festetich, se magyar lovasa bizonyosan nem nyeré el vala a dijat, de a factum győzött, s több mászal azt is megmutatá, hogy valamint sok van hazánkban még a bitorlott reputatio

⁷⁰ Gróf Széchenyi István napló. IV. 1833.06.10. Eredeti: „10ten Reformations Sitzung in der Academie. Fáy András, Vörösmarty, Schedel, Bajza, Helmeczy, ich. Nachmittag gewöhnliche Wochen Sitzung in der Academie.”

⁷¹ Gróf Széchenyi István napló. IV. 1832. 02. 25. Eredeti: „Helmeczy bekam ein Lavatorium.”

⁷² Gróf Széchenyi István napló. IV. 1832. 02. 25. Eredeti: „25ten Freudenleer lebe ich weiter –. [Komáromi] streicht den (!) alten Helmetzy eine Menge – und ruft bei jeder liberalen Stelle aus – Adhuc principia Comitiss Széchenyi.”

⁷³ Gróf Széchenyi István napló. IV. 1832. 02. 10. Eredeti: „O mon Dieu, das auch noch! – C. Z.: Sieben Comitaten haben an Palatin geschrieben, 'es sollte der Jelenkor verboten werden.”

terhe alatt, úgy másrésztől lappang itt-ott ügyesség, talentum, érdem, hol sokszor legkevesebbé kerestetnék, s melynek kifejlésére nem kell egyéb, mint igazi tentamen s egy kis napvilág. Barátom, ha ilyes valami egy kis rendbe szedve, díszesb alakba öntve, illő módon előterjesztve Helmezynek által a község elibe tétetnék, nem volna tán kár. Sietve eszközölje ezt. Én mindég azt reméltem, 12-kén a gözhajóval Pesten megjelenek; de nem bizonyos, mert alig végezhetem addig itt Pozsony és Czenk közti dolgaimat.

Széchenyi. Bécs, május 6-án, későn estve.

Az értetődik, hogy nevémet, mint e híreket közlőét, Helmezy nem fogja kitenni.⁷⁴

Jellemző Széchenyi és Helmezy kapcsolatára, valamint a Jelenkor szerepére, hogy amikor a lap 1838. március 21-i számában bő leírást adott a pest-budai árvízi eseményekről, de Széchenyi nevét nem említette, az sértetten kifakadt: „Helmezy. Újságjában sokan említettnek dicsérőleg – engem nem említene, – ez is sért. De ez csak a rosszabbik természetem.”⁷⁵

Összegzés

A fellelt és bemutatott források fényében megállapítható, hogy a Jelenkor küldetésének Széchenyi István gróf a színrelépésével megjelent új politikai program országos nyilvánosságának biztosítása tekinthető, a lap ennek megfelelően Magyarország polgári átalakulását és fejlődését kívánta szolgálni, a Széchenyi által eltervezett módon. A Jelenkor megjelentetésével valóban Széchenyi elveinek, politikai programjának és civilizátori kezdeményezéseinek támogatása lehetett a cél, és ehhez megfelelő, személyében megbízható és lojális, Széchenyi és a formálódó reformkori politikai ellenzékhez, ugyanakkor a mindinkább Pesten koncentrálódó véleményfomáló, irodalmi körökhöz erősen kapcsolódó szerkesztő, valamint a lap kiadását menedzselni is képes kiadó személye volt fontos. Ezt a személyt ismerte fel és találta meg Helmezyben Széchenyi, és az eredményekre tekintettel ebben sem tévedett.

(Megjelent: Közép-Európai Közlemények, 2019, 12. évf., 1. sz., 199–219. p.)

⁷⁴ Széchenyi István levele Tasner Antalhoz 1834. május 6. Közli: Majláth Béla (1889): *Gróf Széchenyi István levelei*. I. Budapest. 239. sz.

⁷⁵ Gróf Széchenyi István napló. IV. 1830–1836. 1838.03.21. Eredeti: „Helmezy. In seiner Zeitung werden viele gelobt – ich bin nicht genannt, – das kränkt mich auch. Es ist aber nur die schlechtere Natur in mir.”

TÖMEGKULTÚRA ÉS „PULITZERI FORDULAT” A DÉLVIDÉKI MAGYAR SAJTÓBAN

Az üzleti alapú tömegsajtó kialakulása és elterjedése a Délvidéken a tizenkilencedik–huszadik század fordulóján

A Tisza Kálmán bukását követő években jelentősen csökkent a Budapest-központúság a magyar lapkiadásban, csökkent a főváros túlsúlya, és a sajtóélet egészének közvetlen átpolitizáltsága megszűnt, az üzleti szempontok váltak mindinkább a meghatározóvá. Megjelent a sajtótörténeti szakirodalomban csak „pulitzeri fordulattal” leírt tömegsajtó, majd a bulvársajtó, aminek köszönhetően a klasszikus politikai hírek háttérbe szorultak, a botrányok és bűnügyek váltak vezető témává, a lapok üzleti szempontúak, a tájékoztatás mellett mindinkább a figyelemfelkeltésre és szenzációra alapozóak lettek. Háttérbe került a korábbi nevelő-oktató funkció, és elsődlegessé vált a híradás, és a hírek nem csupán hasznosnak, de szenzációsak is kellett bizonyulnia. Hazánkban is meghonosodott a század végére a modern újságstruktúra, az üzleti sikert hajszólo modern lapkiadás és laptulajdonlás, megjelentek a sikeres sajtóvállalkozók. A nagypolgári réteg kialakulása alapvető hatással volt a sajtóra, de már nem elsősorban olvasóközönségként, hanem a sajtóvállalkozásra mint iparágra tekintő vállalkozóként. Létrejötték a modern szervezeti és technikai keretek, melyek az új távközlési és közlekedési eszközök használatával kapcsolódtak a globális sajtórendszerhez, a világot átszövő hírhálózatához.¹

Az üzleti alapú tömegsajtó elterjedésének elsőrendű feltétele és anyagi háttere a század végén már nem elsősorban az előfizetés vagy a lap eladásából származó bevétel volt, hanem a hirdetések minél nagyobb száma. Magyarországon a hirdetési piac kialakulása és térnyerése szempontjából nagy hatása volt az 1900. évi X. törvénycikknek, ami megszüntette a még a neoabszolutizmus korában, 1850-ben császári rendelettel bevezetett hirdetési bélyegadót.²

Ennek köszönhetően a századfordulótól kezdve rohamos volt a magyar sajtóban a hirdetések mennyiségi növekedése, általában a terjedelem negyedét, harmadát,

¹ Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (2001): *A magyar sajtó története*. Sajtóház Kiadó, Budapest. 152–155. p.; 157–162. p.

² 1900. évi X. törvénycikk. (Közl.: CompLex Kiadó Kft. *1000 év törvényei internetes adatbázis*. www.1000ev.hu).

kirívó esetekben a felét is elérte a hirdetések száma: pl. 1907. Karácsonyán *Az Újság* c. lap 160 oldalából 65, a *Pester Lloyd* 108 oldalából 64, sőt még a politikai katolicizmus képviselő *Alkotmány* című lap 34 oldalából is 10 oldalt tettek ki a hirdetések.³

Tehát míg kezdetben a lapot indító és tulajdonló nagypolgár-vállalkozó egyéb vállalkozásainak hirdetési, netán a kormányzati vagy helyi hatóságok közleményei, hirdetményei adtak elsősorban támaszt a lapnak, addig a századfordulótól mindinkább előtérbe kerültek és meghatározóvá váltak az üzleti alapú hirdetések, természetesen egyértelműen a példányszám növekedésével párhuzamosan, amit azonban üzleti titokként kezeltek, így ennek az adatnak a rekonstruálása sok esetben a mai napig nehézségekbe ütközik.

A Tisza Kálmán bukása utáni liberális kormányok (Szapáry Gyula, Wekerle Sándor, Bánffy Dezső, Széll Kálmán, Khuen-Héderváry Károly, Tisza István) 1890-től 1905-ig, az egyesült ellenzék választási győzelméig tartó időszakában alapítódott a legtöbb lap a Délvidéken, szám szerint 83. A fentebb vázolt tendenciáknak megfelelően biztos anyagi lábakon álltak, ezért hosszabb ideig fennmaradtak a kormánypárt támogatását, a szubvenciókat élvező kormánypárti szabadelvű lapok, úgymint a pancsovai *Határőr*, az újvidéki *Bácsmegeye*, a verbászi *Délvidék* vagy a szabadkai *Bácsmegeyei Napló*. A politikai véleményesajtót képviselték természetesen ellenzéki lapok is, pl. a *Zentai Néplap*, az *Újvidéki Hírlap*, a *Zombori Hírlap* vagy a nagybecskereki *Torontáli Ellenzék*, ezek fennmaradása azonban sokkal esetlegesebb volt. A pártsajtót képviselő lapok témái továbbra is a korszak országos belpolitikáját uraló kérdések és viták körül forogtak, úgymint a magyarosítás, a pártok közötti személyeskedések, a kivándorlás vagy a munkanélküliség, és egyéb a korszakra jellemző társadalmi-politikai problémák.⁴

A lapalapítások nagy száma érzékelteti az új sajtótörténeti korszak hatását a Délvidéken, ugyanis a pártsajtó mellett mind nagyobb számban jelennek meg a helyi, vármegyei, vagy pusztán városi olvasóközönséget megszólító, független, vegyes tartalmú lapok, elsősorban hetilapok és már nem csak a nagyobb városokban, de a mind inkább polgárosuló kisebb településeken is akad egy tőkével rendelkező vállalkozó, aki üzleti haszonszerzés reményében lapalapításra adja a fejét. És e lapok elsősorban nem a pártok, hanem az őket alapító magánszemélyek politikai világnézetét és helyi közéleti-üzleti szándékait támogatták. Ennek köszönhetően jelenik meg a sajtó olyan új településeken, mint pl. Módos, Vajszka, Sajkásgyörgye, Kula, Törökkanizsa vagy Szenttamás. És talán ezzel a háttérrel magyarázható az is, hogy e lapok közül sokan csak egy-két évet érnek meg.⁵

Az e korszakban indított lapok településenkénti megoszlása: Nagyikinda (6), Zenta (10), Ada (8), Palánka (2), Újvidék (3), Pancsova (4), Topolya (3), Szabadka (14),

³ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 155–157. p.

⁴ Simonyi Mária (2003): *A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén*. Logos, Tóthfalu. 21–22. p.

⁵ Simonyi 2003. 21–22. p.

Versec (1), Zombor (5), Nagybecskerek (4), Apatin (5), Óbecse (9), Kula (1), Verbász (1), Szenttamás (1), Módos (1), Törökkanizsa (1), Vajszka (1), Hódság (2), Sajkásgyörgye (1).⁶

1905-re gyökeresen megváltozott a politikai helyzet Magyarországon, Tisza István kormánya, és ezzel a négy évtizede uralkodó Szabadelvű Párt, a választásokon megbukott. Az uralkodó azonban nem a függetlenségi alapokon álló egyesült ellenzék kezébe adta a hatalmat, hanem hivatalnokkormányt nevezett ki Fejérváry Géza tábornagy vezetésével. Az új kormány ellen az egyesült ellenzék előbb nemzeti ellenállást szervezett, majd 1906-ban paktumot kötött az uralkodóval, gyakorlatilag lemondva függetlenségi követeléseiről, elfogadva a dualista rendszer fenntartását, ugyanakkor eltítkolva választói elől a fordulatot. A Wekerle Sándor vezette koalíciós kormány igyekezett türelmetlenebb nemzetiségi politikával, illetve szociálpolitikai kedvezményekkel és az adórendszer reformjával elterelni a figyelmet a közjogi ellenzéki álláspont feladásáról. Végül a koalíciós kormány 1910-ben megbukott, miután a közvélemény kiábrándult a közjogi ellenzékiéségből.⁷

Az 1905 és 1910 közötti időszakban a politikai változásoknak köszönhetően természetesen ismét fellendült a lapalapítás a Délvidéken, e rövid időszakban 33 új magyar nyelvű újságot alapítottak: Óbecse (2), Pancsova (2), Zenta (2), Zombor (2), Palánka (2), Újvidék (6), Szabadka (5), Nagybecskerek (2), Törökbecse (1), Kula (1), Fehértemplom (1), Versec (1), Titel (1), Nagyikinda (2), Magyarkanizsa (1), Apatin (1), Kevevára (1).⁸

A pártpolitikai sajtóorgánumok között persze domináltak a függetlenségi párti lapok, hiszen ezeket a kormány a fent említett kommunikációs célokból szubvenciókkal támogatta, vagy a párt pénzelte, pl. *Zentai Függetlenség*, az újvidéki *Határőr*, a szabadkai *Függetlenség*, a nagybecskereki *Délvidéki Újság*, a *Versec és Vidéke* vagy a zombori *Bácsmezei Függetlenség*. Liberális szabadelvű lap alapítására ebben az időszakban értelemszerűen nem sűrűn került sor, először 1909-ben, az egyesült ellenzék uralmának végnapjaiban jelentkezett az *Újvidéki Napló*. Az ebben az időben alapított helyi jellegű, vegyes tartalmú, független politikai hírlapok alapítása, amelyek az új kormányzati irányvonalat támogatták ugyan, de elsősorban a helyi közösség tájékoztatására fókuszáltak, inkább kisebb településeken jellemző, és fennmaradásuk vállalkozó tulajdonosuk (főként nyomdászok, nyomdatulajdonosok) ügyességén és a helyi közösség gazdasági erején múlt. E lapok közül kiemelhető a palánkai *Bácskai Hírek*, a *Fehértemplom és Vidéke*, a titeli *Csajkás* vagy a délvidéki magyar nyelvű sajtó térképére a Magyarkanizsát felhelyező *Kanizsai Újság*.⁹

Az 1910-től egészen az első világháború végéig a hatalomba visszatérő szabadelvűek határozták meg a politikai helyzetet Magyarországon, 1910-ben a király újra Khuen-Héderváry Károlyt bízta meg kormányalakítással, Tisza István pedig újjászervezte

⁶ Simonyi 2003. 416–417. p.

⁷ Romsics Ignác (főszerk.) (2010): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 751–752. p.

⁸ Simonyi 2003. 416–417. p.

⁹ Simonyi 2003. 23–25. p.

a régi kormánypártot, amely Nemzeti Munkapárt néven fölényesen megnyerte a választásokat. 1912-ben Lukács László, majd 1913-tól Tisza István töltötte be a miniszterelnöki pozíciót, és a korszak fő kérdésévé ismét a dualista berendezkedés megőrzése vált, az Osztrák–Magyar Monarchiát széteséssel fenyegető trialista, vagy föderalista tendenciákkal szemben, de már a közeledő nagy európai háborúra való felkészülés jegyében.¹⁰

A világháborúra való készülődés érintette természetesen a sajtót is, Tisza István, miután több alkalommal is hangoztatta a sajtó „megrendszabályozásának” szükségességét, illetve az 1848-as sajtótörvényen alapuló törvényi szabályozás modernizálásának szándékát, már 1913-ban a parlament elé terjesztette az új, végül hosszas politikai- és sajtóviták után az 1848-as áprilisi törvények évfordulóján, 1914. április 11-én elfogadott 1914. évi XIV. törvénycikket. Az új sajtótörvény alapjaiban liberális elveket követte, egységes szerkezetbe foglalta a korábbi kiegészítő rendelkezéseket, a kor igényeinek megfelelően definiálta újra a sajtó fogalmát, de tartalmazott megszorításokat a negyvennyolcas alapokhoz képest. Sokat vitatott pontja volt a törvénynek a fennálló államrend támadásának tilalma, a valótlan tények közlését követő helyreigazítási kötelezettség szabályozása, valamint a közérkölcsiséget veszélyeztető hirdetések közzétételének tilalma. Pozitív hatás mutatkozott a magyar sajtóban a törvény életbe lépése után, annak hatására a törvényi és társadalmi korlátok tudatosodása terén. Azonban az új sajtórendszer nem sokáig működött, a háború kitörésével ugyanis életbe lépett az 1912. évi LXIII. törvénycikk „A háború esetén szóló kivételes intézkedésekről”, benne a háborús cenzúra bevezetéséről. A háború, a cenzúra és a gazdasági változások pedig a történelmi Magyarország széteséséhez hasonló pusztítást vittek végbe a magyar sajtóban is. A magyar sajtó összezsugorodott, 1911–1920 között 62,3%-kal csökkent a politikai napi- és hetilapok száma, és a megmaradt lapok is kiszolgáltattak a pártpolitikának, hiszen a gazdaság visszaesésével mindinkább eltűntek a lapokat nyereségesé tevő hirdetőik is.¹¹

Az 1910 után időszakban összesen 28 új lap indítására került sor a Délvidéken: Pancsova (2), Újvidék (4), Szabadka (6), Zsablya (1), Nagyikinda (3), Magyarkanizsa (1), Kula (1), Nagybecskerek (1), Zenta (1), Óbecse (3), Törökbecse (1), Verbász (1), Péterréve (1), Hódság (1) és Csurog (1).¹²

A most már a Nemzeti Munkapárt befolyása alatt álló kormánypárti pártlapok újra a liberális eszmék terjesztésére vállalkoztak, természetesen komoly állami szubvenciókkal, ezek közül is kiemelkedő az *Újvidéki Hírlap*, illetve a *Felsőtorontáli Közlöny*, amelyek lefedték a történelmi Délvidék déli és délkeleti területét. A kormánypolitika hívének tekinthető, de független helyi lapok közül mind léttartamát, mind jelentőségét tekintve kiemelkedik az inkább szociáldemokrata beállítódást mutató *Szabadkai Hétfői Újság*, valamint a különösebb politikai aspirációval nem rendelkező kulai *Bács-Bodrog*, az *Óbecsei Újság* és a *Kanizsai Ellenőr*. E lapok elsősorban a fronttudósításainak és

¹⁰ Romsics 2010. 752–753. p.

¹¹ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 188–189. p.

¹² Simonyi 2003. 416–417. p.

azzal kapcsolatos szenzációs hangvételi cikkeiknek és kommentárjaiknak köszönhető népszerűségüket, ezáltal fennmaradásukat. A lapok többsége ugyanis a háború és a gazdasági nehézségek miatt egyre rendszertelenebbül jelent meg, és egyre több meg is szűnt. Új lap indítására 1912-ben hat alkalommal, 1913-ban pedig két alkalommal kerül sor, 1914-től a háború végéig új lapot már nem indítottak a Délvidéken.¹³

Összefoglalva az elmondottakat megállapítható, hogy a délvidéki magyar nyelvű politikai sajtó, ha néha megkésve is, de követte az országos tendenciákat, a lapok túlnyomó része vagy hivatalosan is az aktuális kormányt támogató pártlapként, vagy független, helyi lapként lojalitást tanúsított a kormányzat politikája iránt, hiszen az olvasótáborban mindig többségben voltak az aktuális kormánytöbbséget támogatók. Az ellenzéki-függetlenségi lapok elsősorban csak abban az öt évben számíthattak állami szubvenciókra, amikor az egyesült ellenzék volt uralmon. Fontos leszögezni azt is, hogy a határmenti, etnikailag jóval vegyesebb területeken megjelentetett lapok is inkább számíthattak állami támogatásra a magyarosítási szándék, a magyar nyelv és kultúra terjesztése okán, mint a határtól távolabb, színmagyar vagy többségi magyar etnikumú települések lapjai, és ez is rányomta bélyegét a lapalapítások számára és idejére. E területeken lévő településeken akkor tudott megjelenni a magyar nyelvű hírlap, ha a helyi közösség, és a város polgári fejlettsége elérte azt a színvonalat, amely kitermelte a lapalapítás két alapvető kellékét; a megfelelő számú, írni-olvasni tudó, közügyek iránt érdeklődő polgárosodott olvasót, illetve a kellő tőkével rendelkező nagypolgár-vállalkozókat, akik egyéb üzleti tevékenységei mellett, vagy éppen azok megerősítésére képessé vált sajtóvállalkozás indítására. A délvidéki lapindítások számbeli, időbeli és területi egyenetlenségének okait e tényezők összességében kell tehát keresnünk és elemeznünk.

A magyarkanizsai sajtó, mint az üzleti alapú, bulvársajtó példája

A délvidéki Magyarkanizsa történetét feldolgozó monográfiában¹⁴ megjelent, Döbör András és Pető Bálint által közösen publikált sajtótörténeti feldolgozásban¹⁵ részletesen elemeztük és bemutattuk az 1909 és 1915 között megjelenő *Kanizsai Újság*, valamint az 1911 és 1918 között megjelenő *Kanizsai Ellenőr* című városi hírlapok helyi szerepének vizsgálatát, megállapítva, hogy Magyarkanizsa sajtóélete jelentős késéssel jutott abba a fázisba, hogy saját kiadású, a városban szerkesztett, nyomtatott és kiadott hírlappal rendelkezzen.

Ennek egyik jelentős oka abban keresendő, hogy a környező, polgári fejlődésben, urbanizációban előrébb járó, nagyobb gazdasági potenciállal és demográfiai súllyal

¹³ Simonyi 2003. 26–27. p.

¹⁴ Fejős Sándor (szerk.) (2018): *Magyarkanizsa monográfiája (1848–1945)*. Cikos Stampa, Szabadka.

¹⁵ Döbör András – Pető Bálint (2018): *A magyarkanizsai sajtó kezdetei (1909–1918)*. In: Fejős 2018. 352–398. p.

rendelkező, politikai értelemben is inkább centrálisnak tekinthető települések, mint Szabadka, vagy Zenta korábban megteremtették a helyi, regionális szerepet is betöltő sajtóorgánumaikat a 19. század végéig, még döntően pártfinanszírozással. A független, olvasók és a helyi közösség gazdasági ereje által eltartott lapok korának megjelenése adott lehetőséget Magyarokanizsának a lapindításra, a pártfinanszírozás nem. A „pulitzeri fordulatnak” megfelelő, modern, üzleti szempontú, tájékoztatásra, figyelemfelkeltésre és szenzációra alapozó tömegsajtó modellje jobban megfelelt Magyarokanizsa lehetőségeinek.¹⁶

A magyarokanizsai nyomtatott sajtó megjelenése szorosan összefügg a település közigazgatási besorolásának megváltozásával: a belügyminiszter 10018. számú, 1908. március 12-én kelt rendelete Magyarokanizsát a következő évtől kezdve a rendezett tanácsú városok sorába emelte, s ezzel szinte egy időben vehették kézbe az újdonsült kisváros lakói első saját sajtóterméküket, a *Kanizsai Újságot*.¹⁷

A mind inkább polgárosuló, városi rangra emelkedő településen végül akadt egy olyan tőkével rendelkező helyi vállalkozó (majd 1913-tól városatya) Bruck Pál személyében, aki üzleti haszonszerzés reményében lapalapításra adta a fejét 1908-ban. Ebből következik, hogy az elsőként meginduló *Kanizsai Újság* elsősorban nem az országos politikai pártok, hanem az őt alapító és finanszírozó tulajdonos politikai világnézetét és helyi közéleti-üzleti szándékait támogatta. Ugyanez a háttér jellemzi az 1911-ben meginduló második magyarokanizsai hírlapot, a *Kanizsai Ellenőrt* is, amely szinte kezdettől fogva egy a városban jelentős kulturális-közéleti szerepet játszó civil szervezet, a Magyarokanizsai Ifjúsági Közművelődési Egyesület lapjaként, a szerkesztőbizottságot alkotó civil tulajdonosok, majd később a Bruck Pál helyi konkurenciájának tekinthető nyomdász-vállalkozó, Léderer Manó résztulajdonlásával jelent meg.¹⁸

Míg a pártsajtót képviselő lapok témái országos, regionális és helyi szinten továbbra is a korszak országos belpolitikáját uraló kérdések és viták, a korszakra jellemző társadalmi-politikai problémák körül forogtak (pl. magyarosítás, pártok közötti személyeskedések, kivándorlás vagy a munkanélküliség), a két magyarokanizsai hírlapban a klasszikus politikai hírek háttérbe szorultak, helyette a helyi közélet és gazdaság hírei, eseményei, és természetesen a bulvár (botrányok és bűnügyek) váltak vezető témává.¹⁹

¹⁶ Döbör–Pető 2018. 395–396. p.

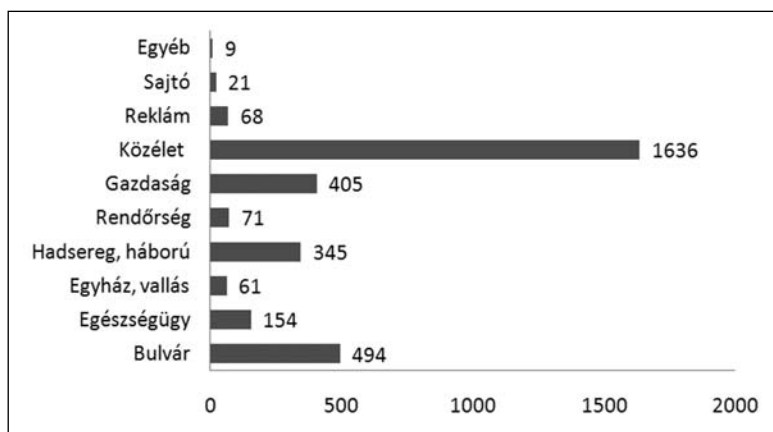
¹⁷ Fejős Sándor (2018): *Magyarokanizsa története 1895–1914*. In: Fejős 2018. 129. p.; Baráth Katalin (2006): *Revolver és vasvilla – Kisvárosi médiaritúsok (Magyarokanizsa, 1909–1914)*. In: Médiakutató, 2006. tavasz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_03_osz/03_kisvarosi_mediaritusok.

¹⁸ Döbör–Pető 2018. 396. p.

¹⁹ Döbör–Pető 2018. 396–397. p.

A Kanizsai Újság közéleti és bulvárhíreinek statisztikai elemzése

Elsőként a *Kanizsai Újság* hírianyagát érdemes elemezni. A lap teljes fennállása alatt megjelent teljes hírianyag téma szerinti megoszlását vizsgálva, mint az alábbi grafikon jól mutatja, a 3264 db hír kicsivel több, mint felét a *Közélet* hírei teszik ki.

1. diagram: Hírek témakörök szerinti megoszlása (*Kanizsai Újság*)

A közéleti hírianyagot vizsgálva találunk civil társasági beszámolókat (egyesületi rendezvényekről, bálokról, estélyekről, egyesületi támogatásokról), oktatási híreket (iskolai tisztségviselői, tanári kinevezések, rendezvények stb.), a városi, megyei közgyűléshez és egyéb hivatalos intézményekhez kapcsolódó információkat. Beszámol az új tisztségviselőket (tanítók, lelkészek, rendőrök, bírók, orvosok stb.) kinevezéséről, a különböző egyesületek rendezvényeiről, születésekről, halálozásokról, házasságkötésekről – nemegyszer még eljegyzésekről is –, sőt még annak is hírértéket tulajdonít, ha egy büntetését letöltött kanizsai polgárt szabadlábra helyeztek. Pl.:

„Feltételes szabadságolás. Nagy Gergely János ki 2 évi börtönre volt elítélve feltételesen szabadságoltatott.”²⁰

„Feltételes szabadságolás. Csikós Mihály suhancz aki másfél év előtt egy legény társát leszurta, hátralevő büntetésének elengedése mellett a hét elején föltételes szabadságra haza érkezett.”²¹

A közéleti hírekben természetesen szerepet kaptak a város modernizációját szolgáló fejlesztések, tervek bemutatása, pl. a városháza előtti tér aszfaltozásáról,²²

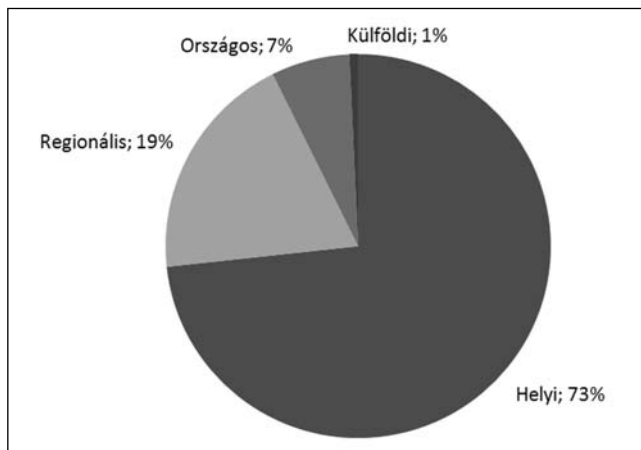
²⁰ Kanizsai Újság, 1909. április 18., II/16. 3.

²¹ Kanizsai Újság, 1909. szeptember 5., II/36. 3.

²² Kanizsai Újság, 1913. július 17., VI/30. 3.

a Csodakúthoz vezető út, és annak környékének rendberakásáról,²³ a rendőrségi lóistálló elhelyezéséről²⁴ vagy a telefon bevezetéséről Magyarkanizsára.²⁵

Érdekes statisztikai adatról árulkodik a *Közéleti hírek terület szerinti megoszlása* című grafikon, amennyiben jól érzékelteti, hogy csak a közéleti híreket tekintve a helyi ügyekre való fókuszálás 12%-kal magasabb az átlag híryanag vonatkozó értékénél. Ez az adat is jól jellemzi a szerkesztő szándékát, a helyi közéletre, közügyekre való fókuszálást.

2. diagram: Közéleti hírek terület szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)

Természetesen a már említett Pulitzeri fordulatnak megfelelően korántsem meglepő, hogy a hírek számát tekintve második helyen a közéleti hírek közé rendszertelenül beékelődő rövid bulvárhírek állnak (494 db). Ebbe a csoportba soroltuk a bűnügyeket, a különféle balesetekről és katasztrófákról szóló beszámolókat és a halálesetekről, temetésekről szóló tudósításokat, valamint az egyéb „színes” bulvárhíreket (pl. egy úri-lány szerelmi kalandja a hétvégi futballmeccsen,²⁶ aranyifjak verekedése Martonoson,²⁷ Szárits János repülőgépeinek lezuhanása Szabadkán²⁸). Korántsem tekinthető véletlennek, hogy a szerkesztők a korabeli országos sajtófogyasztási szokásokat figyelembe véve átlagosnak mondható olvasóközönséget leginkább lekötő bűnügyekre fókuszáltak.

²³ Kanizsai Újság, 1913. augusztus 17., VI/33. 3.

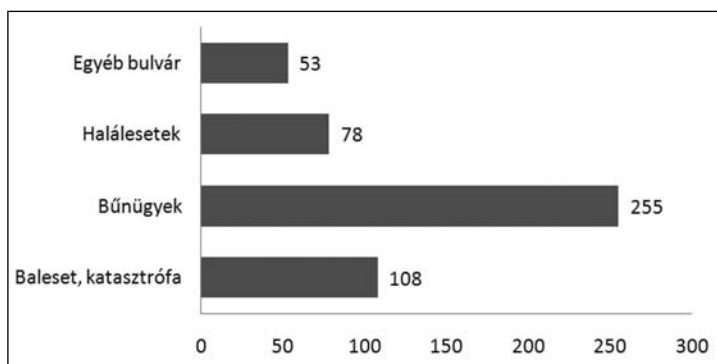
²⁴ Kanizsai Újság, 1913. augusztus 21., VI/38. 2.

²⁵ Kanizsai Újság, 1913. október 26., VI/43. 2.; Kanizsai Újság, 1913. november 16., VI/46. 2.; Kanizsai Újság, 1914. március 15., VII/11. 2.

²⁶ Kanizsai Újság, 1914. április 19., VII/16. 2.

²⁷ Kanizsai Újság, 1914. május 10., VII/19. 2.

²⁸ Kanizsai Újság, 1910. szeptember 11., III/37. 2.

3. diagram: Bulvárhírek téma szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)

Külön figyelmet érdemelnek a különböző erőszakos cselekményekről, tragédiákról szóló tudósítások, amelyek nagyszámban előfordultak a település életében, s amelyekről a *Kanizsai Újság* részletesen, „bulvárszerűen” – néha humorosan, néha már szinte horrorisztikus részletességgel – be is számol.

„Enyveskezű rabló. Bakality Mladen borbélysegéd f hó 24-én a szerb bálban nagyban udvarolt Kordován Jelena hajadonnak, Az udvarlás hevében ellopott a leány nyakában csüngő aranyokból egyet. A hajadon észrevette a lopást, de a tolvaj mindaddig tagadott, míg a kapitányi hivatalba nem vitték. Itt aztán töredelmesen bevalotta tettét és alóadta az aranyat. A rendőrség a tolvaj udvarlót illetőségi helyére akarta tolonczoltatni, de a legény meglépett az öt kísérő rendőr előtt! Ugy elmenekült hogy még most sem sikerült nyomára akadni.”²⁹

„A kedélyes család. Özvegy Keszthelyi Andorné 76 éves öregasszony feljelentést tett a bajai csendőrségen, veje Cseszler Dávid ellen, aki őt össze vissza verte. A feljelentésnek igen érdekes háttére van. Cseszler Sükösdön járt, s amikor haza érkezett Bajára, nem találta otthon a feleségét. Keresésére indult megtalálta az asszonyt az anyósa társaságában, amint az egyik korcsmában tökéletesen elázva kurjongattak. Cseszler erre annyira elkeseredett, hogy a jokedvü anyóást hajánál fogva kiránczigálta és össze-vissza rugdosta. Az anyos sérülései könnyebb természetűek.”³⁰

„Bata tagadja azt, hogy előre megfontolt szándékkal követte el a gyilkosságot s azt állítja, hogy a nejevel való összeszollalkozás közben neje őt egy ollóval megtámadta mire ő az asztalon fekvő kést felkapván, azzal öt-hat izben neje felé szúrt s midőn a kisugárzó vért látta...”³¹

²⁹ Kanizsai Újság, 1909. január 31., II/5. 2.

³⁰ Kanizsai Újság, 1909. november 14., II/46. 3.

³¹ Kanizsai Újság, 1909. május 16., II/20. 3.

„Véres baleset történt a napokban Bácsföldváron. Pávlov Sándor és Kis Klára mészárosok teljes kocsirakomány meszet hoztak Nádajáról. Utközben a lovak megbokrosodtak. Az erős zökkenéstől mindkét mészáros a lovak közé esett. A kocsi átment rajtuk. Kis Klárának a térdét törte el Pavlovnak pedig a combján okozott zúzódást. Az előbbinek lábát amputálni kellett; az utóbbi sérülése aránylag jelentéktelen.”³²

Mindez érthető, hiszen a városi státus elnyerése ellenére még jelentős mértékben falusias, viszonylag zárt közösség információéhségét ki kellett elégíteni, a „pletykálkodást” értelemszerűen a nyomtatott sajtó hasábjaira is át kellett vezetni – mindez pedig feltehetően növelte az újság eladási volumenét is. „Egyes, többnyire szélesebb, a leginkább a megyei nyilvánosság elé kerülő esetek ugyanis – kinőve a »Hírek« rovat kereteit – elkülönítve rögtön a tárcát követték. Mintha az emlegetett pulitzeri fordulathoz felfokozott ütemben érkezett volna meg a Kanizsai Újság – avagy az üzleti érzékkel bizonyára kellő mértékben megáldott nagykereskedő-szerkesztő meglátta a példányszámnövelés egy lehetséges útját. E változással egyidejűleg a cikkek címadási stratégiája is módosult, »szenzációsabbá« vált. A tömör és érdektelen »Tűz«, »Baleset«, »Bicska« stb. témamegjelöléseket felváltotta a hiperbolikus, a történet jelentőségét túldimenzionáló beharangozó, mint például a már idézett »Revolver és vasvilla. Merénylő cigány«, azaz az olyan címadás, amely az olvasói figyelmet a megfelelő kulcsszóval szándékozik kiváltani, és nemritkán enigmatikusra kurtított tömondatokkal operál.”³³

A hírek között sok késelést, rablást, lopást, részegen elkövetett garázdaságot, verekedést, balesetet, tüzesetet, gyilkosságot, különböző családi tragédiákat találhatunk, s elég gyakoriak az öngyilkosságok is.

Kilép a helyi lakosság közéleti tájékoztatásának keretei közül az a sorozat, amely az Egyesült Államok alkotmányából és történetéből közöl szemelvényeket,³⁴ de olvashatunk cikket a magyar szabadkőművességről és Kossuthnak a szervezetben elfoglalt szerepéről,³⁵ egy szegedi fiatalember kalandjairól a francia idegenlégióban,³⁶ vagy akár beszámolót Ferenc Ferdinánd trónörökös színajai utazásáról.³⁷

Külön említést érdemel *A pusztuló Bácska* című cikk, amelyben az Amerikába történő tömeges kivándorlásról, illetve az erre való csábításnak bűncselekménnyé váló minősítéséről értekezik a szerző.³⁸

Ügyes szerkesztői húzásként – s igen feltűnően manipulatív módon – közvetlenül a cikk után egy tragédiáról szóló beszámolót, mintegy „elrettentő példát” találunk *Zentai*

³² Kanizsai Újság, 1913. augusztus 24., VI/34. 3.

³³ Baráth 2006.

³⁴ Kanizsai Újság, 1909. szeptember 5., II/36. 3.; Kanizsai Újság, 1909. október 3., II/40. 3.; Kanizsai Újság, 1909. november 8., II/45. 3.

³⁵ Kanizsai Újság, 1909. november 28., II/48. 1–3.

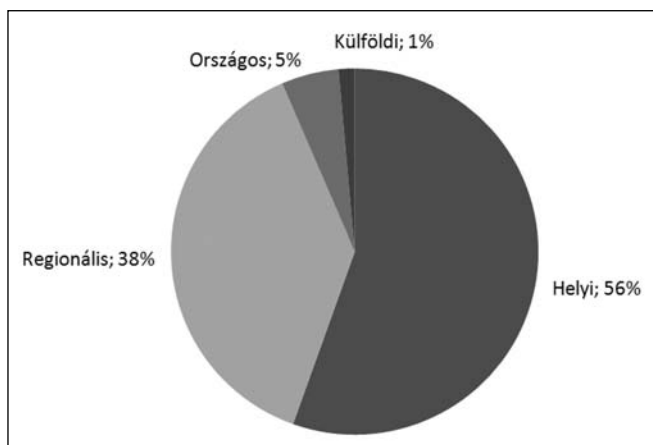
³⁶ Kanizsai Újság, 1909. június 27., II/26. 2.

³⁷ Kanizsai Újság, 1909. július 25., II/30. 1–2.

³⁸ Kanizsai Újság, 1909. szeptember 26. II/39. 2.

fiú szerencsétlensége Amerikában címmel. Az írásból megtudjuk, hogy Kocsis Lajos zentai kivándorló fiatalembert „a csikágói expressz vonat” halálra gázolta, holttestét darabokban szedték össze.³⁹

Amint azt korábban a közéleti híreknél, úgy a bulvárhíreknél is megvizsgáltuk azok területi megoszlását, ennek adatait mutatja a bulvárhírek terület szerinti megoszlását mutató diagram. Meglepő, hogy itt a közéleti hírekkel ellentétben az átlagnál alacsonyabb a helyi, városi híranyag aránya és jóval magasabb a regionális híranyag. Ez a statisztikai adat jól mutatja a szerkesztő azon szándékát, hogy a „helyben kéznél lévőnél” is több balesettel, katasztrófával és gyilkossággal szórakoztassa az olvasókat, ezzel is jobban eladhatóvá téve a lapot.

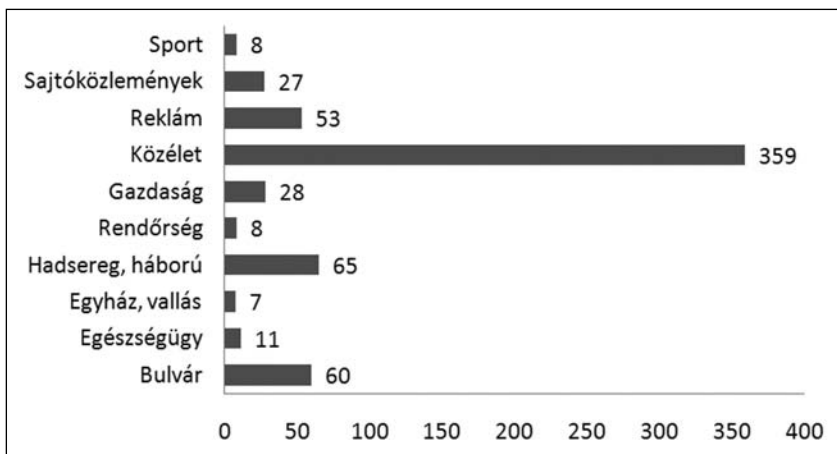

4. diagram: Bulvárhírek terület szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)

A Kanizsai Ellenőr közéleti és bulvárhíreinek statisztikai elemzése

A híranyag témakörök szerinti csoportosítását elvégezve a *Kanizsai Ellenőr* nagyon hasonló képet mutat, mint riválisa. Túlnyomó részt, majdnem a híranyag hatvan százalékát teszik ki a közéleti hírek (359 db) és laptársához hasonlóan ugyancsak kiemelkedő a bulvárhírek (60 db) száma. Érdekes eltérés, hogy a gazdasági hírek aránya jóval alacsonyabb (28 db), és a sajtóközlemények, valamint a fizetett hirdetmények aránya jóval magasabbnak mondható. Új polgári hírtípusként, igaz egyelőre kis mértékben (8 db) megjelennek a sporthírek is. A háborús hírek magas aránya az 1918-as évfolyam miatt emelkedik ki, amikor a lap meghatározó profilját tették ki a hadsereg, a katonákra és a háborús helyzetre vonatkozó rendelkezések, hirdetmények megjelenítése (65 db).

³⁹ Kanizsai Újság, 1909. szeptember 26. II/39., 2.

5. diagram: Hírek témakörök szerinti megoszlása (Kanizsai Ellenőr)

A bulvárhírek csoportja tekintetében is a halálesetek adnak magasabb értéket (az egyszerű elhalálozási hírek és köszönetnyilvánítások mellett megjelennek pl. az öngyilkosságokról szóló hírek⁴⁰). Jóval kevésbé találunk „szórakoztató, színes” bulvárhíreket (pl. nagy korkülönbségű személyek lakodalma,⁴¹ és meztelenre vetkőző botrányokozó a Feltámadás ünnepén⁴²), illetve bűneseteket bemutató tudósításokat (pl. egy lókupec kirablása,⁴³ egy járasszéki gyilkosság leírása⁴⁴), számszerűleg is, illetve arányait tekintve is, mint a konkurens lapnál (lásd 6. diagram). A gazdasági hírek száma pedig oly alacsonynak tekinthető, hogy összehasonlító elemzésükből nem lehet általános következtetéseket levonni.

Összességében megállapítható, hogy a híryanag a közéleti hírek és a bulvárhírek tekintetében bír relevanciával, a többi vagy jelentéktelen számú, vagy nem tárgya statisztikai elemzésünknek, mint pl. a szép számmal a híryanag közé illesztett fizetett hirdetések.

A *Közéleti hírek* terület szerinti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy a *Kanizsai Ellenőr* meghatározó híryanagát elemezzük, amely a hírek átlagos, magas értékét hozza a helyi hírek tekintetében, eltérés az országos hírek 5%-kal magasabb százalékpontja, illetve a regionális hírek elenyésző volta és a külföldi hírek teljes hiánya (lásd 7. diagram).

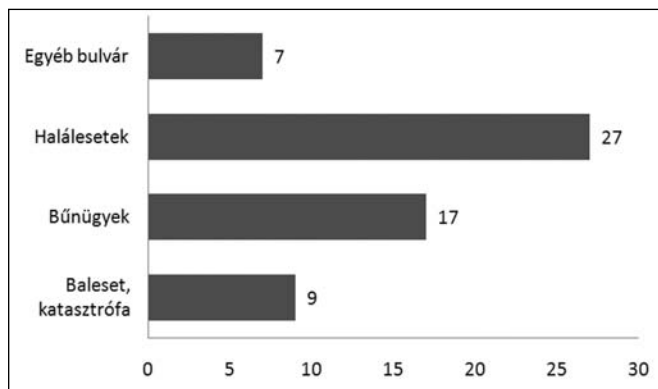
⁴⁰ Kanizsai Ellenőr, 1913. augusztus 10. III/31., 2.; Kanizsai Ellenőr, 1913. augusztus 31., III/31. 2.; Kanizsai Ellenőr, 1911. október 15., I/24. 5.

⁴¹ Kanizsai Ellenőr, 1912. szeptember 15., II/38. 2.

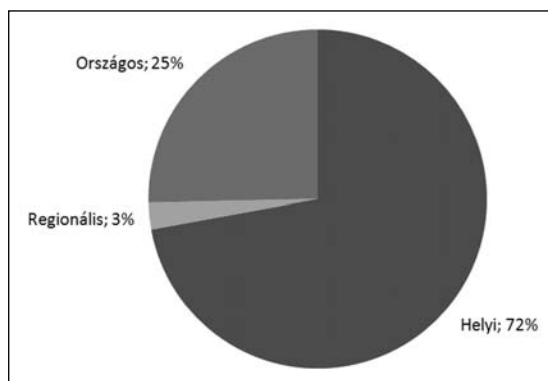
⁴² Kanizsai Ellenőr, 1914. április 19., IV/16. 2.

⁴³ Kanizsai Ellenőr, 1913. augusztus 10., III/31. 2.

⁴⁴ Kanizsai Ellenőr, 1914. július 19., IV/29. 2.

6. diagram: Bulvárhírek téma szerinti megoszlása (Kanizsai Ellenőr)

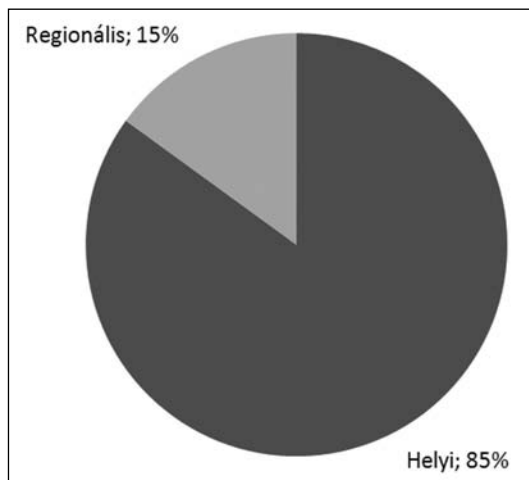
7. diagram: Közéleti hírek terület szerinti megoszlása (Kanizsai Ellenőr)

E ponton érdemes megemlíteni a lapot kiadó egyesület, a Magyarkanizsai Ifjúsági Közművelődési Egyesület nevét, mint a település egyik legtevékenyebb társadalmi-kulturális szervezetét, amelynek profiljába vágó, akár általa, akár más civil szervezetek által szervezett színi előadásokról, koncertekről, hangversenyekről, bálokról szóló tudósítások még nagyobb arányban megjelentek a lapban, a közgyűlési és a városi modernizációról beszámoló hírek mellett. Természetesen az egyesület saját szervezésű rendezvényeiről, programjairól is hírt adtak, pl. közgyűléseikről⁴⁵ vagy az egyesület lövész tanfolyamáról.⁴⁶

⁴⁵ Kanizsai Ellenőr, 1911. június 4., I/3. 3.; Kanizsai Ellenőr, 1912. március 10., II/11. 1.; Kanizsai Ellenőr, 1913. január 5., III/1. 1–2.

⁴⁶ Kanizsai Ellenőr, 1913. január 26., III/4. 1.; Kanizsai Ellenőr, 1913. február 9., III/6. 2.

A bulvárhírek területi megoszlása is jelentős eltérést mutat a laptárséhoz viszonyítva. Mint korábban utaltunk rá, a *Kanizsai Ellenőrben* a bulvárhírek tartalma is más volt, hiszen a halálesetekre helyezte inkább a hangsúlyt, de fontos az eltérés abban is, hogy a területi megoszlás tekintetében szinte kizárólagosan a helyi hírekre koncentráltak a szerkesztők, a helyi bulvárhírek aránya kiugróan magas, szignifikáns.

8. diagram: Bulvárhírek területi megoszlása (*Kanizsai Ellenőr*)

Kutatásunkban részletesen bemutattuk és elemeztük a különbségeket, azt a konklúziót vonva, hogy egyrészt *Kanizsai Újság* arányaiban és számszerűen is jelentősebb híryanagot vonultatott fel, mint a *Kanizsai Ellenőr*, amely a publicisztikának adott arányaiban nagyobb teret. Igaz, ez inkább vonatkozott a szerkesztők által szerzett cikkekre, míg a *Kanizsai Újság* jóval nagyobb teret adott az olvasók véleményének megjelenítésére.⁴⁷

Másrészt a híryanag tekintetében érdekes különbségnek mutatkozott az, hogy a *Kanizsai Ellenőr* arányaiban erősebben fókuszált a helyi hírekre, különösen a bulvárhírek tekintetében, amely szinte kizárólag a városi eseményeket emelte fókuszába, míg a *Kanizsai Újság* esetében ez az átlagnál nagyobb helyi koncentráció inkább jellemezte a közéleti híryanagot, mint a bulvárhíreket. Érdekes különbségnek mutatkozott a híryanag vizsgálata során az is, hogy a *Kanizsai Ellenőr* mennyivel kevésbé érdeklődött a helyi gazdaság (pénzügyek, kereskedelem, ipar, mezőgazdaság) iránt, mint a *Kanizsai Újság*.⁴⁸

⁴⁷ Döbör–Pető 2018. 397. p.

⁴⁸ Döbör–Pető 2018. 397. p.

A Kanizsai Újság és a Kanizsai Ellenőr gazdasági háttere

Miután sort kerítettünk a függetlenséget biztosító bevételek növekedését szolgáló bulvár tartalmak elemzésére, érdemes a lapok mögött körvonalazódó gazdasági hátteret is elemezni, amelynek alapját a lapokban megjelent reklámok és egyéb közlemények összegyűjtése, rendszerezése és elemzése adta.

Ahogy az a lenti, Pető Bálint kutatásai alapján összeállított, 1. táblázatból⁴⁹ is kiténik, a *Kanizsai Újság* újság fő hirdetője maga a tulajdonos, Bruck P. Pál volt, mint már említettük; az 1909-es esztendőben nagyrészt saját vállalkozásait reklámozta saját lapjában: a nyomdaipari tevékenysége mellett forgalmazott különféle mezőgazdasági gépeket (ekét, cséplő-, vető-, arató- és ültetőgépet), különféle háztartási és lakberendezési eszközöket (kályhát, varrógépet, mosógépet, gázlámpát), emellett árult kokszot, szenet, könyvet, tanszereket, rajzeszközöket, kerékpáralkatrészt, sőt esetenként ingatlanokat, akácfa oszlopokat vagy akár édes tormát is értékesített.

Míndez később, a lap népszerűsége növekedésének köszönhetően jelentős mértékben megváltozott: a hirdetőik száma fokozatosan nőtt, az 1912-es évfolyam lapszámaiban már a harmadik oldal nagyobb hányadát is hirdetések töltik ki, sőt Bruck nem egy esetben a címlap egy részét szintén reklámfelületként adta el.⁵⁰ Ebből adódóan – bár a fentebb említett okok miatt konkrét számadatokat nem ismerünk – a hirdetésekből befolyó összeg minden bizonnyal a kezdeti reklámbevétel többszörösére emelkedett.⁵¹

A *Kanizsai Ellenőrt* – ellentétben a *Kanizsai Újsággal* – elsősorban a helyi vállalkozások részesítették előnyben: mint az az alábbi Pető Bálint által készített összegző, 2. táblázatból⁵² is kiténik, a legnagyobb számban hirdetőik között mindössze két nem magyarkanizsai céget találunk.

Kiugróan magas Léderer Manó – valamint későbbi vállalkozása, a *Léderer és Varga* – hirdetéseinek száma, ami érthető, hiszen a lap nyomdászáról, illetve társtulajdonosáról van szó, aki – Bruck P. Pálhoz hasonlóan – rendszeresen kihasználta a számára ingyenes reklámfelületet. Léderer a nyomdaipari szolgáltatásokon kívül könyveket, tanszereket, különféle papírárakat kínált az újság hasábjain, sőt dohánykereskedelemmel is foglalkozott. Érdemes megjegyeznünk, hogy az 1918-as újraindulást követően a hirdetések száma jelentősen lecsökkent: ennek oka minden bizonnyal a többéves szüneteltetés, valamint a világháború negatív gazdasági hatásaiban keresendő.⁵³

Megállapíthatóvá vált, hogy a lapok elsősorban a helyi közösség tájékoztatására és szórakoztatására fókuszáltak, és fennmaradásuk a vállalkozó tulajdonosok ügyességét,

⁴⁹ Döbör–Pető 2018. 382. p.

⁵⁰ Lásd például: *Kanizsai Újság*, 1912. augusztus 25., V/34. 1.

⁵¹ Döbör–Pető 2018. 383. p.

⁵² Döbör–Pető 2018. 392. p.

⁵³ Döbör–Pető 2018. 391. p.

Hirdető	Hirdető székhelye	Hirdetett árucikk vagy szolgáltatás	Hirdetések (db)
Bruck P. Pál / Bruck és Társa	Magyarkanizsa	nyomdaipari szolgáltatások, mezőgazdasági gépek, háztartási eszközök, tanszerek, ingatlan, szén, élelmiszer	567
Lucza József	Szeged	vegytisztítás	181
Hangszer-király	Budapest	hangszerek, hanglemezek	136
Medgyesi István téglá- és cserépgyáros	Magyarkanizsa	tégla, cserép	96
Bogoszávlyev és Bellér	Magyarkanizsa	liszt, termény	94
Magyarkanizsai Első Gőzfűrészt és Gőzmalom Rt.	Magyarkanizsa	fűrészáru, liszt, tűzifa	92
Lichtig Jenő angol úriszabó	Magyarkanizsa	ruhakészítés	87
Hecht Bankház Rt.	Budapest	vidéki ügynökök keresése sorsjegyek értékesítéséhez	72
Beszédes György	Magyarkanizsa	faanyag, építési anyagok	53
Modern Lakberendezési Vállalat	Budapest	bútorhitel	52
Dr. Glückstál Zoltán gyógyszerész	Zenta	gyógyszappan	46
Szöllös Samu	Szeged	óra- és ékszerjavítás	46
Torday Gy. gyógyszerész	Budapest	gyógytea	42
Gregus Illés lakatos	Magyarkanizsa	épület- és géplakatos munkák	41
Kovald Péter és Fia	Budapest	ruhatisztítás és -festés	40
Fogl József Lajos műgépész	Budapest	kötőgépek	40
Szamet Farkas	Zenta	pálinka	38
Ignác és Társa	Budapest	a drezdai motorgyár termékei	37
Nagy Gábor	Kóly	szülőoltványok	37
Mehr Sámuel okl. műszabász tanító	Budapest	műszabász-oktatás	37
Flesch E. Korona gyógyszerész	Győr	gyógyszerek	36
Kara Simonné Bicskei Julianna	Magyarkanizsa	szatócsüzlet	35
Styria Kötőgépgyár	Graz	kötőgépek	34
Wilhelm Frensz gyógyszerész	Naunkirchen	gyógytea	34
Neumann Gyula cipész	Magyarkanizsa	cipő	31
Takács Oszkár	Budapest	a passai gépgyár termékei	28
Cserépgyár Rt.	Kismánya	Kombinett-játék	24
Ehrenfeld Hermann	Magyarkanizsa	óra, ékszer	24
Beer Emil gyógyszerész	Magyarkanizsa	gyógyszer	23
Varga Máté asztalos	Magyarkanizsa	bútorkészítés	22

1. táblázat: A Kanizsai Újságban legtöbbet hirdető kereskedelmi vállalkozások

Hirdető	Hirdető székhelye	Hirdetett árucikk vagy szolgáltatás	Hirdetések (db)
Léderer Manó / Léderer és Varga	Magyarkanizsa	nyomdai szolgáltatás, könyv, tanszer, papíráru, dohány	319
Dominusz Henrik	Magyarkanizsa	óra-, ékszer-értékesítés és javítás	129
Dobos József	Magyarkanizsa	divatáru	113
Kálnai Simon	Magyarkanizsa	vasáru	113
Bata Károly	Magyarkanizsa	vasáru	107
Hesser Jenő	Magyarkanizsa	divatáru	104
Törteli János és fia	Magyarkanizsa	faáru, gabona, műtrágya	96
Uránia	Magyarkanizsa	mozgóképszínház	92
Beer Emil	Magyarkanizsa	kozmetikai termékek, gyógyszer	89
Törtely testvérek	Magyarkanizsa	divatáru, faáru, ponyva, gabonaszák	78
Bogozávlyev és Bellér / Bogozávlyev Lázár György	Magyarkanizsa	malomüzemi szolgáltatás, liszt és termény	67
Kovald Péter és fia	Budapest	vegytisztítás, kelme- és szörmefestés	62
Ádám Sámuel	Magyarkanizsa	divatáru, malátasör	50
Magyarkanizsa Első Gőzfűrészt és Gőzmalom Rt.	Magyarkanizsa	malomipari szolgáltatás, faáru	49
Vágó Pál	Magyarkanizsa	géplakatos	45
Vass István	Magyarkanizsa	cipész	43
Almássy Antal	Magyarkanizsa	szigetelés, kőszén, kőműves	42
Lendvai Alfréd	Magyarkanizsa	vasáru, fűszer	38
Neumann Gyula	Magyarkanizsa	cipész tanfolyam, cipő felsőrész	38
Gregus Gyula	Magyarkanizsa	temetkezés	37
Fehér János	Magyarkanizsa	malomipari szolgáltatás, liszt, termény, kenyér	36
Bata Péter Pál	Magyarkanizsa	divatáru	35
Szántó Ferenc	Magyarkanizsa	cserépkályha-készítés	34
Wachsmann és Bergl	Magyarkanizsa	cukorka, bazáráru, déligyümölcs	33
Cérna János	Magyarkanizsa	sütőde	31
Beszédes György	Magyarkanizsa	faanyag	28
Donauer Jenő	Magyarkanizsa	használatcikk	28
Apró Antal	Magyarkanizsa	liszt, zsírszóda, petróleum, gyümölcs	27
Holczer Emil Zoltán	Budapest	kőlnivíz	26
Orosz István	Magyarkanizsa	ingatlan, pálinka, varrógép	25

2. táblázat: A Kanizsai Ellenőrben legtöbbet hirdető kereskedelmi vállalkozások

és a lapot vásárló, illetve hirdetéseivel fenntartó helyi közösség (közte pl. a *Kanizsai Ellenőr* esetében a fizetett hirdetésmények egész sorát megrendelő városvezetés) gazdasági erejét dicséri.

E különbségek ellenére azonban mindkét bemutatott lap vonatkozásában nyugodtan kijelenthető, hogy az 1908 és 1918 között Magyarokanizsán meghonosodott, üzleti alapon álló független, részben közéleti-, részben bulvársajtó egyrészt a rendezett tanácsú városok sorába emelt Magyarokanizsa felerősödött politikai, gazdasági és társadalmi modernizációjának vetülete volt, másrészt ennek a folyamatnak, különösen a polgári viszonyok kialakulására, a város modernizációjára és közéletére ható vonatkozásaiban alkotó szerepet is játszott.

(Megjelent: Miklós, Péter (szerk.) (2019): Nemzetiségek, vallások, kultúrák a Dél-Alföldön. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged. 129–150. p.)

A MAGYARKANIZSAI SAJTÓ KEZDETEI (1909–1918)

(DÖBÖR ANDRÁS – PETŐ BÁLINT)

Módszertani bevezetés

Munkánkban Magyarkanizsa dualizmuskori sajtótörténetének, kiemelten az 1909 és 1915 között megjelenő *Kanizsai Újság* és az 1911 és 1918 között megjelenő *Kanizsai Ellenőr* című dualizmuskori városi hírlapok helyi kulturális, társadalmi és politikai szerepének vizsgálatát mutatjuk be a sajtótörténet új, társadalomtörténeti szempontú, analitikus kutatási irányának megfelelően, amely képessé válhat hozzáadott értékkel szolgálni a hagyományos, a tartalmat ismertető, a kulturális-társadalmi kontextust mellőző sajtótörténeti felfogáshoz képest. Ez a módszer új szempontok, elemzési módok, valamint források kutatásba történő bevonását jelenti. Az új megközelítés egyik lehetősége, ahogyan azt Gyáni Gábor egy nemrég megjelent tanulmányában kifejtette, a társadalmi kontextus vizsgálata, a sajtótermék előállításának és készítésének gazdaság- és társadalomtörténete, az újságírók társadalomtörténete, valamint a sajtó és a politikai kultúra belső összefüggésének kutatása.¹

Gyáni szerint az 1990-es és 2000-es évek vállalkozás- és polgárságtörténeti kutatásai² néhány kisebb próbálkozástól³ eltekintve nem érintették a sajtóvállalkozásokat és a sajtóvállalkozókat, sem a modern sajtóüzem, mint vállalkozási forma kialakulásának történetét. Holott fontos feladat lenne a polgárosodás korát vizsgálva figyelembe venni a sajtót, mint kapitalista vállalkozási formát és teret kellene szentelni a sajtóvállalkozásban érdekelt személyek körének, valamint a professzionalizáció folyamatának, amely a marginalizálódott értelmiségiektől és kevés tőkével rendelkező nyomdásztól vagy könyvkereskedőktől indulva, a szellemi-kulturális elithez tartozó szerkesztőkön és az egyre komolyabb piaci pozíciókat szerző kiadókon keresztül a modern tőkés sajtóvállalkozásokig tart.⁴

¹ Gyáni Gábor (2006): *Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából*. Médiakutató, 2006 tavasz. 57–58. p.

² Lásd pl. Kövér György (2002): *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest; Sebők Marcell (szerk.) (2004): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. HVG Kiadói Rt., Budapest.

³ Lipták Dorottya: *Vállalkozás és kultúra. Esettanulmány a vállalkozói elit társadalomtörténeti vizsgálatához Prágában és Budapesten*. In: Lipták Dorottya – Ring Éva (szerk.) (1996): *Tradicciók és modernitás. Közép- és kelet-európai perspektívák*. Gazdaság- és társadalomtörténeti füzetek IV. Közép és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ, Budapest. 216–248. p.

⁴ Gyáni 2006. 58–59. p.

A hagyományos történetírás nem érintette e kérdés társadalomtörténeti vizsgálatát, pedig viszonylag szűk mintán kellene a vizsgálódást elvégezni, és ehhez rendelkezésre állnak a szükséges biográfiai adatok. Az újságíró-„társadalom” történet-szociológiai elemzése a fentebb taglalt újságírói szerepfelfogás változásának hátterében megbújó társadalmi mozgatórugókra is fényt deríthetne, „*együttal tisztábban láthatnánk magunk előtt a politikai önállóság, valamint a politikai kiszolgáltatottság ideálja és valósága közötti állandó dilemma valós súlyát, az arra esetenként adott válaszok eredőit*”.⁵

Ennél a témánál megkerülhetetlen a sajtótermék politikai közvélemény-formálásban betöltött súlya és szerepe, ennek elemzéséhez azonban sok adattal kell rendelkezni (kik, mennyien, hogyan és milyen környezetben olvasták), ezért szükségesnek tartom ezen adatok újszerű értelmezését is és azon helytörténeti kutatások eredményeinek feldolgozását és integrálását, amely pl. az olvasótársaságok és egyéb társas körök és egyletek, illetve a művelődési intézmények, kölcsönkönyvtárak és kabinetek történetére fókuszálnak.

Éles cezúra vonható a tömegsajtó kora és az azt megelőző 19. századi sajtó közvélemény és/vagy néphangulat formáló szerepe között, hiszen míg a 19. században a sajtó feladata „*a társadalomban és a sajtót fogyasztó olvasóközönségben már meglévő tudás és vélemény megszólaltatása volt*”, addig a tömegsajtó „*egy efféle tudás és vélemény beléjük csepegtetésében és annak, mint saját véleményüknek a kifejeződésében találja meg igazi hivatását*”.⁶

A téma újszerű feldolgozásához a vizsgálandó sajtóterméken kívül új források, statisztikák, személyes dokumentumok kézbevétele, valamint a sajtószövegek új elemzési módszerei is szükségesek lehetnek. Vizsgálni érdemes a sajtóterméket, mint életmód- és politikai viselkedésmintákat adó médiumot, valamint a korabeli befogadói attitűdöket, olvasói értelmezői kódokat és érzékenységeket. A Gyáni által javasolt „*nézőpontváltás*” végső célja, hogy a használat kontextusában kezdjük el értékelni a sajtó közeli és távolabbi múltját, illetve annak vizsgálata, hogy mire szolgált az adott sajtótermék a maga korában, mint a valóságot teremtő diskurzusok egyik legfontosabb megnyilvánulása és tárgyi hordozója.⁷

Az új irányt továbbvivő Lipták Dorottya azt fogalmazta meg, hogy a könyv és a sajtó történetét a társadalmi élet minden aspektusát felölelő, legszélesebb értelemben vett társadalomtörténet részeként kell felfogni és globális látásmóddal történő megközelítése kívánatos. Felvetése szerint vizsgálni szükséges, hogy miként járulnak hozzá a különböző médiumok a polgári nyilvánosság kifejlődéséhez, meghaladásához, a média által indukált új kommunikációs viselkedési kódok elterjedéséhez. Téziseinek

⁵ Gyáni 2006. 60. p.

⁶ Gyáni 2006. 61–62. p.

⁷ Gyáni 2006. 63. p.

meghatározó pillérei a sajtótermék előállításának, terjesztésének és fogyasztásának folyamata, valamint annak visszhangja, vagyis a kapitalista termelés–terjesztés–fogyasztás gazdaságtanának feltárása, valamint a termék társadalmi és kulturális hatásának kutatása.⁸

A sajtótermék vizsgálata során figyelembe kell venni a dualizmus korabeli Magyarországon végbemenő társadalmi–politikai–gazdasági modernizáció folyamatát és annak jellemzőit. Követni kell a nyomdász–kiadó–kereskedő háromszög viszonyrendszerének átalakulását, a kiadó kulcsfigurává történő átértékelődését. Vizsgálni kell a kiadvány funkciójában bekövetkező változásokat, a nyelvet, illetve azt, hogy miként vált a magyar nyelvű könyv- és újságkiadás a nemzeti kultúra kohéziós erejévé.⁹ „*Politikai napilapok esetében mindig az adott társadalmi-politikai kontextusban (lehetőségek–korlátok–alkalmazkodás) kell behatóan elemezni a lapok politikai irányultságát, a polgári jogállam kialakulásában, a parlamentáris rendszer létrejöttében betöltött szerepüket, hirdetéshordozó eszközként hozzájárulásukat a kapitalista piac kiépüléséhez, kultúrateremtő és -szervező tevékenységüket.*”¹⁰

Lipták szerint vizsgálni érdemes ezen kívül az információgyűjtés módját (különösen a távközlési forradalom eszközeit, bekapcsolódásunkat az európai vérkeringésébe), valamint ennek a lapkészítésre gyakorolt hatását, a munkafolyamatok felgyorsulását, a közvélemény kialakulásának folyamatát, manipulációját. Kiemelten kezelendő a könyv és sajtóvállalkozás tőkés üzemmé válásának bemutatása a korporatív céhes iparúszéstól a családi vállalkozáson át a részvénytársaságok működéséig. Ezért fontos a sajtóvállalkozásban részt vevő személyek bemutatása: egyrészt az értelmiségi foglalkozási csoportok társadalomtörténeti helyének megállapítása, valamint a szerkesztői-vállalkozói karrierpályák megrajzolása miatt. És hangsúlyozott kutatási irány lehet a könyvvel, sajtóval való kereskedés is, mint az előállítási folyamat közvetítő láncszeme.¹¹

A fogyasztás, felhasználás és visszahatás kérdése az egyik legnehezebben megragadható pillére a kutatásnak, általában csak közvetett forrásokra támaszkodhat a kutató. A folyamat megértéséhez vizsgálni szükséges az olvasó és az olvasás szociokulturális tényezőit, a hozzájutás körülményeit, az olvasási szokások változásait, a demográfiai tényezőket, a lakóhelyi megoszlást, réteg- és jövedelmi helyzetet, szakmai–felekezeti megoszlást, az iskolázottság mértékét, valamint a könyv- és újságolvasás privát, nyilvános és félnyilvános közösségi tereinek (könyvtárak, olvasókörök, kávéházak, klubok, kaszinók) működését, állományának és olvasói összetételének vizsgálatát. „*A korszak kulcskérdése: miként válik a sajtó a modern magyar közvélemény*

⁸ Lipták Dorottya: *A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról*. In: Magyar Tudomány, 2011. 9. sz. 1123–1124. p.

⁹ Lipták 2011. 1125. p.

¹⁰ Lipták 2011. 1125. p.

¹¹ Lipták 2011. 1126–1127. p.

szócsövéné, visszhangjává. Az olvasóközönség kiszélesedését, a 19. század olvasási gyakorlatát kifejezetten úgy kell bemutatni, mint az extenzív olvasásra történő fokozatos átállást. Ebben az értelemben is kiemelkedő szerepet játszanak az időszaki sajtótermékek, melyek eleve extenzív olvasást igényelnek.”¹²

Végül szükségesnek mutatkozik a sajtótörténeti elemzések során a beszédmód-vizsgálata, a szerkesztők és támogatóik politikai intencióinak megragadására. Hírlapok esetében a szerkesztőknek, pusztán a hírműfaj sajátosságai miatt is, kevesebb lehetőségük van publicisztikai tevékenységre, a hírek reflektálására. Az általunk vizsgált lapokban viszonylag kevés alkalommal, általában a lap indításakor adnak csak újságírói és lapszerkesztési „programot”, amelyben azonban nem mindig jelzik egyértelműen, mi a szándékuk lapjukkal, így csak a hírek között „olvasható”, egyes hírekben előforduló vagy azokhoz fűzött rövid kommentárokból, tárcákból és publicisztikákból, valamint a hírek válogatásából, közlésük rendszeréből, és az egyes témák gyakoriságából netán összekapcsolódásából szűrhető ki a politikai szándék, a politikai mondanivaló.

„A politikai beszédmód nem csupán fogalmakat »szótárat« jelent, hanem viszonylag állandó témákat is, mintákat, amelyekhez viszonyít e nyelv használója, érveléseket és értékeket, továbbá előfeltevéseket és hiteket, amelyek lehetővé teszik az érveléseket. Az eszmetörténész kutatása arra irányul, hogy megértse és elbeszélhetővé tegye, mit jelentenek az egyes fogalmak használóik és befogadók számára; hogyan, milyen »logika« szerint keveredtek a használat során az egyes politikai beszédmódok »szótárai«, hogyan rendeződnek időnként át e »szótárak«; milyen vitához szólnak hozzá a szövegek, amikor egyes témákat érintenek vagy érvelési módokat választanak; mit jelentettek a minták, hogyan tűnnek el vagy fel a politika nyelvében; hogyan reflektáltak e szótárhasználatokra mind szótárhasználatokra, mintákra mint mintákra maguk a beszélők és a szövegek kortárs befogadói.”¹³

Mindezek értelmében dolgozatunk első részében igyekszünk felvázolni a dualizmus kori délvidéki sajtó történetét és a korszakra jellemző viszonyait, működési elvét, hiszen a magyarkanizsai sajtó elindulása és első korszaka nem vizsgálható és nem értelmezhető ezen kontextus, ezen meghatározó politikai és társadalmi háttér, ezen „környezeti tényező” ismerete nélkül.

Dolgozatunk második részében kísérletet teszünk az elérhető dokumentumok és források, valamint a Kanizsai Újság és a Kanizsai Ellenőr levéltárakban és könyvtárakban fellelt példányai alapján a magyarkanizsai sajtó kialakulásának felvázolására, kiemelt figyelmet szentelve a két lap és a mögöttük álló személyek és szervezetek bemutatására és elemzésére.

Kutatásunk alapját a teljesség igényével feldolgozott és adatbázisba épített hírlapi cikkek tartalmi és statisztikai elemzése adja, amely során a megadott témákat

¹² Lipták 2011. 1128. p.

¹³ Takáts József: *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1998. 102. évf. 668. p.

összevetjük és szélesebb kontextusba emelve elhelyezzük a kiegyezés után a dinamikus polgári fejlődés útjára lépett, 1908-ban rendezett tanácsú várossá vált település történetét meghatározó témahálóban, amelynek kialakult értékpreferenciáiban a közös nevezőnek a város modernizációjának ügye mutatkozott. Célunk a politikailag független hírlapok közéleti háttérének elemzése, annak bemutatása, miként viszonyulnak a lapok a polgáriasodó helyi közéletet meghatározó szereplőkhöz, a hivatalos személyekhez, a városvezetéshez, a civil és kulturális szférához. Sort kerítünk a függetlenséget biztosító üzleti szempontokat; az olvasók számának növelését, a lap olvasottságát, és ezzel párhuzamosan a bevételek növekedését szolgáló bulvárhírek megjelenésére és elemzésére. Kísérletet teszünk a lapok mögött körvonalazódó gazdasági háttér elemzésére, amelynek alapját a lapokban megjelent reklámok és egyéb közlemények tartalmi és statisztikai elemzése adja, végül sort kerítünk a két lap összehasonlító elemzésére is.

Tárgyalt korszakunkban, főként a regionális, helyi sajtó szintjén a pártérdekeket szolgáló „véleménysajtóval” szemben mind nagyobb teret nyert az üzleti alapon álló független sajtó, ami Magyarország felerősödött politikai, gazdasági és társadalmi modernizációjának vetülete volt. Ennek a folyamatnak különösen a társadalmi, polgári átalakulásra ható vonatkozásaiban játszott nagy szerepet a sajtó, a modern sajtóélet.¹⁴

A délvidéki magyar nyelvű politikai hírlapírás történetének rövid vázlata a kezdetektől 1918-ig

Noha a magyarországi sajtó kezdetei egészen a Rákóczi szabadságharcig (*Mercurius Hungaricus*), a magyar nyelvű sajtó kezdetei pedig a felvilágosult abszolutista Habsburg uralkodók, Mária Terézia és II. József koráig (*Magyar Hírmondó, Magyar Kurir, Hadi és Más Nevezetes Történetek*) nyúlnak vissza,¹⁵ de a modern értelemben vett, nyugat-európai mintákat követő politikai hírlapírás a polgári átalakulást előkészítő reformkorban veszi kezdetét (*Jelenkor, Pesti Hírlap*).¹⁶ A reformkori magyar politikai sajtó a politikai nyilvánosság megteremtésével fontos szerepet játszott az újfajta, nem kiváltságokra alapozott közösség, a nemzet, illetve a nemzeti identitás megteremtésében.¹⁷ Az 1848-as forradalmat követő törvényalkotó munka pedig a feudalizmus sajtószabályozását eltörlő első polgári sajtótörvény (1848. XVIII. tc.) megalkotásával

¹⁴ Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (2001): *A magyar sajtó története*. Sajtóház, Budapest. 149. p.

¹⁵ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 18–43.p.; Kókay György (szerk.) (1979): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 39–47. p.; 69–168. p.; Döbör András (2015): *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon a 18. század végén és a 19. század első felében. Felvilágosodás- és reformkori magyar nyelvű hírlapok a nemzeti identitás, a modernizáció és a polgári átalakulás szolgálatában*. PhD. értekezés. Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged. 61–124. p.

¹⁶ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 64–96. p.; *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. 361–403. p.; 660–731. p.; Döbör 2015. 124–142. p.

¹⁷ Döbör 2015. 142–169. p.

megteremtette a sajtószabadság és a modern sajtóélet alapjait, amelynek a politikai sajtó első, rövid virágzását köszönhetjük.¹⁸

A szabadságharc bukását követően a megtorlásoknak és a szoros hatósági ellenőrzésnek és „*megintési rendszernek*” (122/1852. Sajtórendtartás) köszönhetően a magyar hírlapkiadás a reformkori szintre esett vissza, azonban újra fejlődésnek indult, egyfajta tartalmi átalakulás vette kezdetét, mivel a polgárok és gazdálkodók információigényére, a polgári módon művelt és érdeklődő emberek olvasmány- és tájékozódási szükségleteinek kielégítésére kellett a sajtóvállalkozásokat alapítani. Az országos hatókörű politikai hírlapok mellett pedig 1857-től kezdve, egyelőre csupán néhány gyorsan fejlődő kereskedelmi régióközpontban (Arad, Baja, Győr, Szeged), de megindultak a helyi érdekű közigazgatási, gazdasági és társasági témájú cikkekkel, hírekkel foglalkozó hetilapok, amelyeknek a fővárosi lapok mintájára kialakultak a szerkesztői koncepciót hangsúlyozó rovatai, állandósulva a vezércikk, tárcsa, újdonság, gazdaság, belföldi hírek, külföldi hírek jellemző rovattípusai. Az 1860-as évek közepére, a kiegyezést megelőző sajátos politikai viszonyok közepette a sajtó fontos tényezővé vált a magyarországi közéletben, mint a politikai nyilvánosság biztosítója.¹⁹

A kiegyezéssel ismét szabad lett a magyar sajtó, 1867. március 17-én ismét életbe lépett az 1848. XVIII. törvénycikk a szabad sajtóról, június 9-én pedig királyi rendelet hirdetett amnesztiát a korábbi sajtóperekre és sajtóvétségekre vonatkozóan. Az 1848-ban sietve megalkotott törvény hibáit végrehajtási rendeletekkel módosították (307/1867 IM rendelet az esküdtszékek felállításáról, 1731/1867 BM rendelet az utcai árusítás szabályozásáról, 1769/1871 IM rendelet a sajtófogollyal való bánásmódról). Az 1869. évi CXIII. törvénycikk 1870. január 1-jétől eltörölte a hírlapi bélyeget, mint adót és a korábbi elnyomás szimbólumát, ezzel is megkönnyítve a sajtóvállalkozások helyzetét. Ezzel gyakorlatilag kialakult a sajtószabályozás dualizmuskori rendszere, amely lényegében az első világháború kitöréséig fennállt, meghatározva a korszak sajtóvállalkozásainak mindennapjait, és elindítva a magyar sajtó újabb virágkorát. A törvényi háttér védte a nyilvánosságot, ezáltal szabad teret engedett mind a kormánypárti, mind az ellenzéki lapok megjelenésének, a kormányszatnak inkább csak pozitív sajtóirányítási eszközök maradtak a kezében, úgymint a lapok szubvenciója, állami támogatása, ingyenpéldányok terjesztése a főispánok által, illetve a kaució állami átvállalása.²⁰

A történelmi Délvidéken, a mai Vajdaság területén a magyar sajtótörténet eddig felvázolt korszakában (a kezdetektől 1875-ig) mindösszesen kilenc magyar nyelvű lapot adtak ki. Jellemzően a polgári fejlődésben és az urbanizációban élen járó, legnagyobb gazdasági potenciállal és demográfiai súllyal rendelkező Szabadkán jelent meg

¹⁸ Kókay-Buzinkay-Murányi 2001. 98–109. p.

¹⁹ Kókay-Buzinkay-Murányi 2001. 113–133. p.

²⁰ Kókay-Buzinkay-Murányi 2001. 134–146. p.

az először a magyar sajtó (*Honunk Állapota*, 1848–1849; *A Közlöny Kivonata*, 1849), e lapok a forradalom és szabadságharc termékei voltak, céljuk az országos eseményekről való tudósítás volt, példányai mára elvesztek.²¹ A kiegyezés előtt még egy délvidéki lap jelent meg, Zomboron, Bács-Bodrog vármegye székhelyén, amely fontos gazdasági és közlekedési csomópont volt. Az *Ipar* címen 1865-ben összesen négy-öt alkalommal megjelenő szaklap példányai ugyancsak nem maradtak fent.²² A délvidéki sajtótörténet e sajtós kezdetei után a kiegyezés után, a fentebb vázolt kedvező sajtóviszonyoknak köszönhetően, az országos tendenciáknak megfelelően, ugrásszerű fejlődésnek indult a lapkiadás. A sorrendben negyedik, ötödik, hatodik és nyolcadik lap ismét Szabadkához köthető (*Bácska, Bácskai Híradó, Havi Krónika és a Szabadka*),²³ de a Torontál vármegye egykori székhelyén, legjelentősebb szellemi központjában, a német nyelvű lappal már 1851 óta rendelkező Nagybecskereken is magyar nyelvű lapot indítottak (*Torontál*),²⁴ és a Tisza-menti Zentán (*Zentai Figyelő*) is megjelentek az első sajtótermék, noha a függetlenségi párti, ellenzéki lapot viharos gyorsasággal be is tiltották, arra hivatkozva, hogy a törvény által előírt kaució letétele nélkül közölt főként a polgármestert és a kormányt bíráló politikai cikkeket.²⁵ Az országos tendenciáknak megfelelően 1875-ig a Délvidéken főként a politikai térben önmagukat elhelyező magyar hírlapok jöttek létre, melyeknél a kormánypárt túlsúlya figyelhető meg, hiszen a felsorolt lapok közül kizárólag a *Zentai Figyelő* és a *Bácskai Híradó* vallotta magát nem kormánypártinak.

1875 után a korábbi évek politikai viharainak²⁶ köszönhetően, elsősorban az egymást váltó kormányokat belengő korrupciós vádak, és a Deák-párt belső ellentéteinek nyilvánvalóvá válásának köszönhetően új tendenciák jelentek meg a magyar sajtótörténetben, elsőként a budapesti napisajtóban. A pártisajtó egyre inkább csak az ellenzéki oldalon tudott megélni, a nyíltan kormánypárti lapok fokozatosan veszítettek népszerűségükből, és sorra megbuktak, hiába kísérletezett a szétesett Deák-párt után a hatalmat magához ragadó új formáció, a Szabadelvű Párt miniszterelnöke, Tisza Kálmán eleinte azzal, hogy a legjobb szerkesztőket és publicistákat nyerve meg a kormánypárti lapoknak. Ebben a helyzetben formálódott meg az igény arra, hogy a politikai lap ne a párthíveknek, hanem a közvéleménynek készüljön. Légrády Károly szerkesztésében *Pesti Hírlap* (1878–1944) címmel elindult a nevével ellenzéki séget

²¹ Simonyi Mária (2003): *A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén*. Logos, Tóthfalu. 30–33. p.

²² Simonyi 2003. 109. p.

²³ Simonyi 2003. 412. p.

²⁴ Németh Ferenc (2004): *A nagybecskereki sajtó története (1849–1918)*. Forum, Újvidék, 2004. 27–44. p.

²⁵ Pejin Attila (2004): *A zentai hírlapok történeti bibliográfiája*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta. 16. p.

²⁶ Romsics Ignác (főszerk.) (2010): *Magyarország története*. Osiris Kiadó, Budapest. 745–746. p.

sejtető, a kauciót letevő Tisza Kálmán miatt leplezett kormánypárti tartott, de valójában független politikai napilap, amely ettől kezdve e laptípus mintapéldányául szolgált.²⁷

E függetlenség lényege természetesen nem abban rejlett, hogy a lap kiadója vagy szerkesztői függetleníteni tudták magukat pártpolitikai hovatartozásuktól, hanem abban, hogy a politikai haszonszerzéssel szemben előtérbe került az üzleti siker, az üzleti szempont. És ennek következtében a lapnak elsődleges feladatává vált az emberek, a potenciális olvasók minél nagyobb köreire fókuszálni, azok tájékoztatási igényeire figyelni, lehetőleg közvetlen pártpolitizálás nélkül.

A nyolcvanas évek végére a fentebb jelzett okokból végbemenő változásoknak köszönhetően átalakult a magyar sajtó; míg a kiegyezést követő időkben az összes magyar nyelvű periodika 22,9%-a politikai lap, 1890-ben ez az arány már csak 10,4%. Természetesen a rohamos polgári fejlődésnek köszönhetően (kiszámítható jogi keretek között működő nyilvánosság, gazdasági fejlődés, urbanizáció, közoktatás fejlesztése és az írni-olvasni tudók számának növekedése) a lapok darabszáma rohamosan nőni kezdett: 1868–1894 között két és félszeresére!²⁸

Az országos tendenciáknak megfelelően a délvidéki magyar hírlapírás is fejlődésnek indult Tisza Kálmán kormányzásának idejében, összesen 40 lapot alapítottak és indítottak a mai Vajdaság területének legjelentősebb településein, úgymint Újvidéken (1), Szabadkán (13), Zomborban (2), Zentán (9), Pacséron (1), Nagyikindán (4), Fehértemplomon (1), Pancsován (2), Telecskán (1), Óbecsén (3), Topolyán (1), Versecen (1) és Nagybecskereken (1).²⁹

Az 1875 és 1890 közötti időszak érdekessége a szabadkai és a zentai hírlapalapítások nagy száma, e két város lapindításai teszik ki a térségben indított lapok 52,5%-át.

A pártpolitikai irányultság szempontjából meghatározóak voltak ezen időszakban a liberális, kimondottan szabadelvű politikát hirdető és elszántan kormánypárti lapok, melyek számíthattak szubvencióra is (pl. *Újvidék*, *Szabadkai Közöny*, a zombori *Bácska*, a verseci *Délvidéki Nemzetőr*), valamint a legnépszerűbbnek mutakozó mérsékelt liberális lapok (pl. a szabadkai *Bácskai Hírlap*, a topolyai *Közép-Bácska*, valamint *Óbecse és Vidéke*). Az ellenzéki lapok működését ezzel szemben nem a támogatás, inkább a helyi hatóságok részéről történő akadályoztatás jellemezte, ezen lapok már ekkor rákényszerültek arra, hogy apróhirdetésekből, reklámokból, az ellenzéki szavazók és politikusok támogatásából és persze az előfizetésekből éljenek. E lapok nyíltan bírálták a kormányt, illetve a helyi államapparátus hatóságait és függetlenségi politikát hirdettek, számuk és sokszor élettartamuk érthetően kevesebb volt, mint a kormánypárti liberális lapoké (pl. szabadkai *Ellenzék*, a *Zombor és Vidéke* vagy a *Zentai Ellenőr*). És meg kell említeni a vegyes tartalmú, független politikai hírlapokat is, melyek megjelenése e korszakra tehető a Délvidéken, melyek megpróbáltak

²⁷ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 147. p.; Magyarország története, 2010. 734. p.

²⁸ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 152. p.

²⁹ Simonyi 2003. 412–413. p.

semlegesen lavírozni a kormány és az ellenzék között, tulajdonosaikat elsősorban a meggazdagodás érdekelte, de ezek a kezdeményezések általában rövidebb idő alatt kimúltak (pl. *Szabadka és Vidéke*, *Nagykikindai Lapok*, az óbecsei *Bácskai Gazda* és a *Zenta*).³⁰ A független, olvasók és a helyi közösség gazdasági ereje által eltartott lapok korára még néhány évet várni kellett a Délvidéken, az új sajtótörténeti korszak, a századforduló, a tömegsajtó felemelkedésének kora teremtette meg ennek lehetőségét.

A Tisza Kálmán bukását követő években jelentősen csökkent a Budapest-központúság a magyar lapkiadásban, csökkent a főváros túlsúlya, és a sajtóélet egészének közvetlen átpolitizáltsága megszűnt, az üzleti szempontok váltak mindinkább a meghatározóvá. Megjelent a sajtótörténeti szakirodalomban csak „*pulitzeri fordulattal*” leírt tömegsajtó, majd a bulvársajtó, aminek köszönhetően a klasszikus politikai hírek háttérbe szorultak, a botrányok és bűnügyek váltak vezető témává, a lapok üzleti szempontúak, tájékoztatásra, figyelemfelkeltésre és szenzációra alapozóak lettek. Háttérbe került a korábbi nevelő-oktató funkció, és elsődlegessé vált a híradás, és a hírek nem csupán hasznosnak, de szenzációsnak is kellett bizonyulnia. Hazánkban is meghonosodott a század végére a modern újságstruktúra, az üzleti sikert hajszoló modern lapkiadás és laptulajdonlás, megjelentek a sikeres sajtóvállalkozók, a nagypolgári réteg kialakulása alapvető hatással volt a sajtóra, de már nem elsősorban olvasóközönségként, hanem a sajtóvállalkozásra mint iparágra tekintő vállalkozóként. Létrejöttek a modern szervezeti és technikai keretek, melyek az új távközlési és közlekedési eszközök használatával kapcsolódtak a globális sajtórendszerhez, a világot átszövő hírhálózatához.³¹

Az üzleti alapú tömegsajtó elterjedésének elsőrendű feltétele és anyagi háttere a század végén már nem elsősorban az előfizetés, vagy a lap eladásából származó bevétel volt, hanem a hirdetések minél nagyobb száma. Magyarországon a hirdetési piac kialakulása és térnyerése szempontjából nagy hatása volt az 1900. évi X. törvénycikknek, ami megszüntette a még a neoabszolutizmus korában, 1850-ben császári rendelettel bevezetett hirdetési bélyegadót.³²

Ennek köszönhetően a századfordulótól kezdve rohamos volt a magyar sajtóban a hirdetések mennyiségi növekedése, általában a terjedelem negyedét, harmadát, kirívó esetekben a felét is elérte a hirdetések száma: pl. 1907. karácsonyán *Az Újság* című lap 160 oldalából 65, a *Pester Lloyd* 108 oldalából 64, sőt még a politikai katolicizmust képviselő *Alkotmány* című lap 34 oldalából is 10 oldalt tettek ki a hirdetések.³³ Tehát míg kezdetben a lapot indító és tulajdonló nagypolgár-vállalkozó egyéb vállalkozásainak hirdetési, netán a kormányzati vagy helyi hatóságok közleményei, hirdetményei adtak elsősorban támaszt a lapnak, addig a századfordulótól mindinkább

³⁰ Simonyi 2003. 16–18. p.

³¹ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 152–155. p.; 157–162. p.

³² 1900. évi X. törvénycikk. (Közli: CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis. www.1000ev.hu)

³³ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 155–157. p.

előtérbe kerültek és meghatározóvá váltak az üzleti alapú hirdetések, természetesen egyértelműen a példányszám növekedésével párhuzamosan, amit azonban üzleti titokként kezeltek, így ennek az adatnak a rekonstruálása sok esetben a mai napig nehézségekbe ütközik.

A Tisza Kálmán bukása utáni liberális kormányok (Szapáry Gyula, Wekerle Sándor, Bánffy Dezső, Széll Kálmán, Khuen-Héderváry Károly, Tisza István) 1890-től 1905-ig, az egyesült ellenzék választási győzelméig tartó időszakában alapítódott a legtöbb lap a Délvidéken, szám szerint 83. A fentebb vázolt tendenciáknak megfelelően biztos anyagi lábakon álltak, ezért hosszabb ideig fennmaradtak a kormánypárt támogatását, a szubvenciókat élvező kormánypárti szabadelvű lapok, úgymint a pancsovai *Határőr*, az újvidéki *Bácsmegeye*, a verbászi *Délvidék* vagy a szabadkai *Bácsmegeyei Napló*. A politikai véleményesajtót képviselték természetesen ellenzéki lapok is, pl. a *Zentai Néplap*, az *Újvidéki Hírlap*, a *Zombori Hírlap* vagy a nagybecskereki *Torontáli Ellenzék*, ezek fennmaradása azonban sokkal esetlegesebb volt. A pártsajtót képviselő lapok témái továbbra is a korszak országos belpolitikáját uraló kérdések és viták körül forogtak, úgymint a magyarosítás, a pártok közötti személyeskedések, a kivándorlás vagy a munkanélküliség, és egyéb a korszakra jellemző társadalmi-politikai problémák.³⁴

A lapalapítások nagy száma érzékelteti az új sajtótörténeti korszak hatását a Délvidéken, ugyanis a pártsajtó mellett mind nagyobb számban jelennek meg a helyi, vármegyei, vagy pusztán városi olvasóközönséget megszólító, független, vegyes tartalmú lapok, elsősorban hetilapok és már nem csak a nagyobb városokban, de a mind inkább polgárosuló kisebb településeken is akad egy tőkével rendelkező vállalkozó, aki üzleti haszonszerzés reményében lapalapításra adja a fejét. És e lapok elsősorban nem a pártok, hanem az őket alapító magánszemélyek politikai világnézetét és helyi közéleti-üzleti szándékait támogatták. Ennek köszönhetően jelenik meg a sajtó olyan új településeken, mint pl. Módos, Vajszka, Sajkásgyörgye, Kula, Törökkanizsa vagy Szenttamás. És talán ezzel a háttérrel magyarázható az is, hogy e lapok közül sokan csak egy-két évet érnek meg.³⁵

Az e korszakban indított lapok településenkénti megoszlása: Nagyikinda (6), Zenta (10), Ada (8), Palánka (2), Újvidék (3), Pancsova (4), Topolya (3), Szabadka (14), Versec (1), Zombor (5), Nagybecskerek (4), Apatin (5), Óbecse (9), Kula (1), Verbász (1), Szenttamás (1), Módos (1), Törökkanizsa (1), Vajszka (1), Hódság (2), Sajkásgyörgye (1).

1905-re gyökeresen megváltozott a politikai helyzet Magyarországon, Tisza István kormánya, és ezzel a négy évtizede uralkodó Szabadelvű Párt, a választásokon megbukott. Az uralkodó azonban nem a függetlenségi alapokon álló egyesült ellenzék kezébe adta a hatalmat, hanem hivatalnokkormányt nevezett ki Fejérváry Géza tábor-szernagy vezetésével. Az új kormány ellen az egyesült ellenzék előbb nemzeti ellenállást szervezett, majd 1906-ban paktumot kötött az uralkodóval, gyakorlatilag lemondva

³⁴ Simonyi 2003. 21–22. p.

³⁵ Simonyi 2003. 21–22. p.

függetlenségi követeléseiről, elfogadva a dualista rendszer fenntartását, ugyanakkor eltitkolva választói elől a fordulatot. A Wekerle Sándor vezette koalíciós kormány igyekezett türelmetlenebb nemzetiségi politikával, illetve szociálpolitikai kedvezményekkel és az adórendszer reformjával elterelni a figyelmet a közjogi ellenzéki álláspont feladásáról. Végül a koalíciós kormány 1910-ben megbukott, miután a közvélemény kiábrándult a közjogi ellenzékeségből.³⁶

Az 1905 és 1910 közötti időszakban a politikai változásoknak köszönhetően természetesen ismét fellendült a lapalapítás a Délvidéken, e rövid időszakban 33 új magyar nyelvű újságot alapítottak: Óbecse (2), Pancsova (2), Zenta (2), Zombor (2), Palánka (2), Újvidék (6), Szabadka (5), Nagybecskerek (2), Törökbecse (1), Kula (1), Fehértemplom (1), Versec (1), Titel (1), Nagyikinda (2), Magyarkanizsa (1), Apatin (1), Kevevára (1).

A pártpolitikai sajtóorgánumok között persze domináltak a függetlenségi párti lapok, hiszen ezeket a kormány a fent említett kommunikációs célokból szubvenciókkal támogatta, vagy a párt pénzelte, pl. *Zentai Függetlenség*, az újvidéki *Határőr*, a szabadkai *Függetlenség*, a nagybecskereki *Délvidéki Újság*, a *Versec és Vidéke* vagy a zombori *Bácsmezei Függetlenség*. Liberális szabadelvű lap alapítására ebben az időszakban értelemszerűen nem sűrűn került sor, először 1909-ben, az egyesült ellenzék uralmának végnapjaiban jelentkezett az *Újvidéki Napló*. Az ebben az időben alapított helyi jellegű, vegyes tartalmú, független politikai hírlapok alapítása, amelyek az új kormányzati irányvonalat támogatták ugyan, de elsősorban a helyi közösség tájékoztatására fókuszáltak, inkább kisebb településeken jellemző, és fennmaradásuk vállalkozó tulajdonosok (főként nyomdászok, nyomdatulajdonosok) ügyességén és a helyi közösség gazdasági erején múlt. E lapok közül kiemelhető a palánkai *Bácskai Hírek*, a *Fehértemplom és Vidéke*, a titeli *Csajkás* vagy a délvidéki magyar nyelvű sajtó térképére a Magyarkanizsát felhelyező *Kanizsai Újság*.³⁷

Az 1910-től egészen az első világháború végéig a hatalomba visszatérő szabadelvűek határozták meg a politikai helyzetet Magyarországon, 1910-ben a király újra Khuen-Héderváry Károlyt bízta meg kormányalakítással, Tisza István pedig újjászervezte a régi kormánypártot, amely Nemzeti Munkapárt néven fölényesen megnyerte a választásokat. 1912-ben Lukács László, majd 1913-tól Tisza István töltötte be a miniszterelnöki pozíciót, és a korszak fő kérdésévé ismét a dualista berendezkedés megőrzése vált, az Osztrák–Magyar Monarchiát széteséssel fenyegető trialista, vagy föderalista tendenciákkal szemben, de már a közeledő nagy európai háborúra való felkészülés jegyében.³⁸

A világháborúra való készülődés érintette természetesen a sajtót is, Tisza István, miután több alkalommal is hangoztatta a sajtó „megrendszabályozásának” szükségességét,

³⁶ Magyarország története, 2010. 751–752. p.

³⁷ Simonyi 2003. 23–25. p.

³⁸ Magyarország története, 2010. 752–753. p.

illetve az 1848-as sajtótörvényen alapuló törvényi szabályozás modernizálásának szándékát, már 1913-ban a parlament elé terjesztette az új, végül hosszas politikai- és sajtóviták után az 1848-as áprilisi törvények évfordulóján, 1914. április 11-én elfogadott 1914. évi XIV. törvénycikket. Az új sajtótörvény alapjaiban liberális elveket követte, egységes szerkezetbe foglalta a korábbi kiegészítő rendelkezéseket, a kor igényeinek megfelelően definiálta újra a sajtó fogalmát, de tartalmazott megszorításokat a negyvennyolcas alapokhoz képest. Sokat vitatott pontja volt a törvénynek a fennálló államrend támadásának tilalma, a valótlan tények közlését követő helyreigazítási kötelezettség szabályozása, valamint a közérkölcsiséget veszélyeztető hirdetések közzétételének tilalma. Pozitív hatás mutatkozott a magyar sajtóban a törvény életbe lépése után, annak hatására a törvényi és társadalmi korlátok tudatosodása terén. Azonban az új sajtórendszer nem sokáig működött, a háború kitörésével ugyanis életbe lépett az 1912. évi LXIII. törvénycikk „*A háború esetén szóló kivételes intézkedésekről*”, benne a háborús cenzúra bevezetéséről. A háború, a cenzúra és a gazdasági változások pedig a történelmi Magyarország széteséséhez hasonló pusztítást vittek végbe a magyar sajtóban is. A magyar sajtó összezsugorodott, 1911–1920 között 62,3%-kal csökkent a politikai napi- és hetilapok száma, és a megmaradt lapok is kiszolgáltattak a pártpolitikának, hiszen a gazdaság visszaesésével mindinkább eltűntek a lapokat nyereségessé tevő hirdetőik is.³⁹

Az 1910 után időszakban összesen 28 új lap indítására került sor a Délvidéken: Pancsova (2), Újvidék (4), Szabadka (6), Zsablya (1), Nagyikinda (3), Magyarkanizsa (1), Kula (1), Nagybecskerek (1), Zenta (1), Óbecse (3), Törökbecse (1), Verbász (1), Péterréve (1), Hódság (1) és Csurog (1).⁴⁰

A most már a Nemzeti Munkapárt befolyása alatt álló kormánypárti pártlapok újra a liberális eszmék terjesztésére vállalkoztak, természetesen komoly állami szubvenciókkal, ezek közül is kiemelkedő az *Újvidéki Hírlap*, illetve a *Felsőtorontáli Közlöny*, amelyek lefedték a történelmi Délvidék déli és délkeleti területét. A kormánypolitika hívének tekinthető, de független helyi lapok közül mind élettartamát, mind jelentőségét tekintve kiemelkedik az inkább szociáldemokrata beállítódást mutató *Szabadkai Hétfői Újság*, valamint a különösebb politikai aspirációval nem rendelkező kulai *Bács-Bodrog*, az *Óbecsei Újság* és a *Kanizsai Ellenőr*. E lapok elsősorban a fronttudósításainak és azzal kapcsolatos szenzációs hangvételű cikkeiknek és kommentárjaiknak köszönhették népszerűségüket, ezáltal fennmaradásukat. A lapok többsége ugyanis a háború és a gazdasági nehézségek miatt egyre rendszertelenebbül jelent meg, és egyre több meg is szűnt. Új lap indítására 1912-ben hat alkalommal, 1913-ban pedig két alkalommal kerül sor, 1914-től a háború végéig új lapot már nem indítottak a Délvidéken.⁴¹

³⁹ Kókay–Buzinkay–Murányi 2001. 188–189. p.

⁴⁰ Simonyi 2003. 416–417. p.

⁴¹ Simonyi 2003. 26–27. p.

Összefoglalva az elmondottakat megállapítható, hogy a délvidéki magyar nyelvű politikai sajtó, ha néha megkésve is, de követte az országos tendenciákat, a lapok (összesen 194) túlnyomó része vagy hivatalosan is az aktuális kormányt támogató pártlapként (44,8%), vagy független, helyi lapként (27,8%) lojalitást tanúsított a kormányzat politikája iránt, hiszen az olvasótáborban mindig többségben voltak az aktuális kormánytöbbséget támogatók. Az ellenzéki-függetlenségi lapok, amelyek aránya a Délvidéken a tárgyalt korszakban 27,3%-ra tehető, elsősorban csak abban az öt évben számíthattak állami szubvenciókra, amikor az egyesült ellenzék volt uralmon. Fontos leszögezni azt is, hogy a határmenti, etnikailag jóval vegyesebb területeken megjelentetett lapok is inkább számíthattak állami támogatásra a magyarosítási szándék, a magyar nyelv és kultúra terjesztése okán, mint a határtól távolabb, színmagyar, vagy többségi magyar etnikumú települések lapjai, és ez is rányomta bélyegét a lapalapítások számára és idejére. E területeken lévő településeken akkor tudott megjelenni a magyar nyelvű hírlap, ha a helyi közösség, és a város polgári fejlettsége elérte azt a színvonalat, amely kitermelte a lapalapítás két alapvető kellékét; a megfelelő számú, írni-olvasni tudó, közügyek iránt érdeklődő polgárosodott olvasót, illetve a kellő tőkével rendelkező nagypolgár-vállalkozókat, akik egyéb üzleti tevékenységei mellett, vagy éppen azok megerősítésére képessé vált sajtóvállalkozás indítására. A délvidéki lapindítások számbeli, időbeli és területi egyenetlenségének okait e tényezők összességében kell tehát keresnünk és elemeznünk.

A magyarkanizsai sajtó általános bemutatása

A Kanizsai Újság

A magyarkanizsai nyomtatott sajtó megjelenése szorosan összefügg a település közigazgatási besorolásának megváltozásával: a belügyminiszter 10018. számú, 1908. március 12-én kelt rendelete Magyarkanizsát a következő évtől kezdve a rendezett tanácsú városok sorába emelte, s ezzel szinte egy időben vehették kézbe az újdonsült kisváros lakói első saját sajtóterméküket, a *Kanizsai Újságot*.⁴²

A lap 1908 végén jelent meg először, erre utal az 1909-es év II. évfolyamként való feltüntetése, illetve az 1909-es első számban tett, némi szerénységet tükröző szerkesztői megjegyzés: „*Aki házat, földet, bútort, kocsit, jószágot vagy bármiféle fölszerelési tárgyat venni, vagy eladni akar, aki lakást keres, vagy ilyent bérbeadni kíván, az hirdessen a Kanizsai Újságban amely rövid főnnállása óta is nagy elterjedettségnek örvend*”⁴³

⁴² Baráth Katalin: *Revolver és vasvilla – Kisvárosi médiaritusok (Magyarkanizsa, 1909–1914)*. Médiakutató, 2006. tavasz? (http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_03_osz/03_kisvarosi_mediaritusok)

⁴³ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 1. sz. (1909. január 3.) 1. p.

Az 1908-as mutatószám közgyűjteményben nem található; az első, hivatalosan fennmaradt példány az 1909. január 3-án publikált szám, így a *Kanizsai Újság* működésének első, teljes esztendejének az 1909-es évet tekinthetjük.

Az újság vasárnaponként jelent meg, kivéve egy féléves periódust: 1911. januártól június végéig hetente kétszer, vasárnap és csütörtökön is kézbe vehették az olvasók – ezt követően (1911. június 25-étől) visszatértek a heti egy alkalommal, vasárnap történő publikáláshoz, egészen a lap megszűnéséig (az utolsó szám 1915. július 16-án jelent meg).⁴⁴

A *Kanizsai Újsághoz* előfizetéssel rendszeresen vagy az egyes számok külön megvásárlásával is hozzá lehetett jutni. Az előfizetési díj kezdetben egész évre nyolc, fél évre négy, negyed évre pedig két korona volt a településen belüli terjesztés esetén, a vidéki megrendelőknek az egészéves előfizetés egy korona, a féléves ötven fillér, a negyedéves pedig harminc fillér többletkiadást jelentett a már említett díjon felül. Az egyes lapszámok külön megvásárlása tizenhat fillérbe került.⁴⁵

Az előfizetői díjak, illetve az egyes lapszámok ára tekintetében többször következett be változás: először 1911 elején, mikortól – a már említett – féléves időszakra az újság hetente kétszer is megjelent; ekkor egy időre (1911. január 5–március 9.) eltűntek a fejlécre az előfizetési díjak, s nem volt olvasható az egyes lapszámok ára sem.

Az ezen évfolyam 21. számától (március 12.) fogva a kiadó ismét feltűntette a címdalán az immáron megváltozott díjakat, amelyek a korábbiakhoz képest jelentős csökkenést mutattak: ha valaki csak egy adott lapszámot kívánt megvásárolni, a korábbi tizenhat helyett csupán négy fillért kellett fizetnie; emellett számottevően mérséklődtek az előfizetői árak is – a korábbi nyolckoronás helyi előfizetés a felére, a vidéki, addig kilenc koronába kerülő előfizetés pedig valamivel több, mint kétharmadára, hat korona húsz fillérre csökkent. (A fél- és negyedéves előfizetési lehetőség ekkortól megszűnt.)⁴⁶

A következő módosításra még ugyanebben az esztendőben, nyár közepén került sor, mikor az újság visszatért a heti egy alkalommal történő megjelenéshez. A június 25-ei szám fejlécén olvasható, hogy az egyes lapszámok megvásárlása – az addigi négy helyett – csak két koronába kerül, egy héttel később pedig (a július 2-ai lapszámtól kezdve) hosszú időre (1914 tavaszáig) eltűnnek az előfizetői díjak a lap hasábjairól. Feltehetően ezen időszak alatt is volt lehetőség előfizetésre, de hogy milyen díjszabás mellett, adatok híján nem megállapítható.

1914. április 12-étől viszont ismét olvashatjuk az előfizetői árakat, amelyek újabb csökkenést tartalmaznak: a helyi lakosoknak évente – az eddigi négy helyett – három koronát, a vidéki közönségnek pedig – a korábbi hat korona húsz fillér helyett –

⁴⁴ Klamár Zoltán: *1848 a század eleji kanizsai sajtóban*. In: Híd, 1998. LXII. évf. 3. sz. 290. p.

⁴⁵ *Kanizsai Újság*, 1909. II. évf. 1. sz. (1909. január 3.) 1. p.

⁴⁶ *Kanizsai Újság*, 1911. IV. évf. 21. sz. (1911. március 12.) 1. p.

négy koronát kellett fizetnie évente.⁴⁷ Viszont az egyes lapszámok ára ugyanezen év elejétől fogva a duplájára, négy fillérre nőtt.⁴⁸ A díjszabás a lap megszűnéséig többször már nem változott.

A fejléce szerint „*társadalmi és közgazdasági hetilap*” kiadója a helyi nyomdatulajdonos és kereskedő Bruck P. Pál volt,⁴⁹ akit új vállalkozása megindításában minden bizonnyal elsősorban az üzleti haszonszerzés újabb lehetősége, és nem a társadalmi felelősségérzet vezérelt.⁵⁰ Erre utal, mint arra a későbbiekben részletesen kitérünk, hogy az újság hirdetési rovatának jelentős hányadát – az esetek nagy részében legalább felét – a Bruck-féle üzleti vállalkozások népszerűsítésének szentelte, négy évvel később pedig már politikai tőkét is kovácsolt kiadói tevékenységéből: „*Bruck P. Pál az 1909-ben debütáló 164 tagú városi képviselő-testületnek még nem volt tagja (ezért is tarthatta fenn eleinte az újság függetlenségének a látszatát), ellenben 1913-tól már személyesen is szerepet játszott a városatyák buzgó társaságában mint vagyoni sorrendben (laptulajdonosként törvényileg megkettőzött jövedelemmel) a 45. virilis képviselő. (Az első tizből nyolcan, így a lista élén álló Dukai Mátyás János is a földbirtokukból származó bevétel alapján nyertek belépést az ekkor még csak virtuális városháza tanácstermébe – ideiglenesen a Nagyvendéglőbe.) A Kanizsai Újság hátlapjának felén azonban kezdettől az ő hirdetési terpeszkedtek, amelyekből kiderül, hogy a derék lapszerkesztő a mindennapokat kevésbé a közszolgálat nemes munkájával, inkább a neve alatt futó kereskedelmi lerakat (ahol az imakönyvektől a cséplőgépig bármit be lehetett nála szerezni) jövedelméből finanszírozta.*”⁵¹

A Kanizsai Újság első felelős szerkesztője Tóth Zoltán volt, aki a szerkesztési teendők mellett feltehetően számos vezércikket írt – az aláírás minden esetben hiányzik –, illetve két alkalommal a *Tárca* rovatban is feltűnik szerzőként: az *Automobilon?* című novellája a scheinburgi uralkodó herceg utazásáról szól,⁵² míg a *Zomotor ős históriája* címet viselő humoros prózája a régmúlt dicsőségét fokozatosan elvesztő vidéki nemességet figurázza ki.⁵³ Tóth egy esztendeig dolgozott szerkesztőként, a nevét utoljára az 1910. január 9-ei szám fejlécén látjuk; ezt követően – a január 16-ai számtól kezdve – maga a kiadótulajdonos, Bruck P. Pál vette át a szerkesztői teendőket is, s a lap megszűnéséig ki sem adta a kezéből.

Az újság formai és tartalmi struktúrája a korban általános sémát követi: a négy oldal közül a címlapon a legtöbb esetben egy aktuális témát feldolgozó vezércikket találunk;

⁴⁷ Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 15. sz. (1914. április 12.) 1. p.

⁴⁸ Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 1. sz. (1914. január 4.) 1. p.

⁴⁹ Simonyi Mária a vajdasági sajtó dualizmuskori történetét feldolgozó monográfiájában tévesen *Erák Pálnak* említi (Lásd Simonyi 2003. 328. p.)

⁵⁰ Simonyi 2003. 328. p.

⁵¹ Baráth 2006.

⁵² Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 1. sz. (1909. január 3.) 1–2. p.

⁵³ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 36. sz. (1909. szeptember 5.) 1–2. p.

tekintve az első megjelenés dátumát – amely szinte egybeesett Magyarkanizsa városi státusának elnyerésével –, nem meglepő, hogy az 1909-es évben a vezércikkek jelentős hányada az urbanizáció kérdéskörével foglalkozik.

Az évfolyam első száma *Magyarkanizsa város* címmel, emelkedett hangvételben üdvözli Kanizsa várossá való átminősítését, de felszólítja a település lakosságát, hogy mindenki tegyen meg mindent a fejlődés érdekében: „*A városi képviselőtestület megalakult, megtartotta első tisztújító ülését s ezzel Magyarkanizsa belépett a rendezett tanácsú városok sorába. Nagy, szenvedelmes küzdelmek előzték meg úgy a várossá alakulást, mint a választásokat. (...) Amidőn üdvözöljük az új tisztikart, egyben bizalommal nézünk működése elé és soha nem késünk ott, ahol csekély erőnkből telik, támogatásban részesíteni. De nem késünk figyelmeztetni arra a felelőségteljes, nagy munkára sem, amely a városi tisztikar minden egyes tagjára vár. (...) Eredményes munkát vállalva, egymás támogatásával végezhetünk. Enélkül meddő munka lesz a tisztikar és a képviselőtestület működése. A személyi bosszú talán kielégítést nyer, de csak a közérdek mérhetetlen kárára. Ezért fejeztük ki már föntebb ama kívánságunkat, hogy csillapuljanak a szenvedélyek, muljanak el az ellentétek s egyesüljön Magyarkanizsa város minden polgára azon zászló alá, amelyre a haladás van jellegként feljegyezve. Csak így érjük el azt a célt, amely Magyarkanizsának várossá alakításánál lebegett előttünk.*”⁵⁴

Sokatmondó az az olvasói levél is, amelyet a februári utolsó szám közöl címloldalon: „*Az én csöndes falumban, ahol nem is olyan régen az képezte a beszéd tárgyát, ha a Kántram uram Riskája megbetegedett, vagy ha nemzetes Szabó uram vadonatúj kékbelit vett s ahol valóságos szenzáció számba ment ha a poros utcákon egy egy urasági hintó keresztül robogott, – már olyan események is vannak, amelyek sajtóban való megörökítést követelnek? Hát Magyarkanizsán nem csak adóintést, meg imádságoskönyvet olvasnak az emberek? Csodálatos dolog ez, uram! Majdnem olyan csodálatos mintha a holtak elevenednének meg. (...) Hogyne kellene áldozni akkor, ha egy virágzó, modern nagy város alapkövét kell lerakni. Magyarkanizsának még nagyon sok intézményt kell létesíteni, hogy városi jellege a papirosból valóra váljék s hogy elérje azt a színvonalat, amelyen alúl maradnia valóságos kultúrbűn volna.*”⁵⁵

Visszatérő téma a címloldalon a Tisza-híd kérdésköre: régóta igény volt rá, hogy a két Kanizsát (Török- és Magyarkanizsát) modern, vasúti forgalmat is lebonyolítani képes híd kösse össze, amely probléma megoldását a lakosság még inkább sürgetőnek érezte a városi státus elnyerése után, az urbanizációs folyamat felgyorsítása érdekében. Mint azt a *Kanizsai Újság* írja februárban: „*Rég letűnt századok tökéletlen, rozoga alkotmányaival bonyolódik le a két Kanizsa közti kocsi- és gyalogos forgalom még napjainkban is. Tavasztól ősziig a szegedről kimustrált hajóhidon járnak-kelnek a járművek és az emberek, ha pedig beáll a Tisza jege – hát a jég hátán kompon, csolnakon*

⁵⁴ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 1. sz. (1909. január 3.) 1. p.

⁵⁵ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 9. sz. (1909. február 28.) 1. p.

lehet egyik partról a másikra jutni. Középkori, tűrhetetlen állapot biz ez s mérhetetlen kárára van a két Kanizsának... (...) Az állandó hid lehetségessé tenné azt a most még merésznek látszó tervet, hogy a két Kanizsát keskenyvágányú személy- és teher-szállító vasúttal kössük össze. Ime ilyen nagy perspektivákat nyújt az állandó hid létesítésének terve.”⁵⁶

Majd bő három hónappal később a szerkesztőség visszatér a témára *Elmélkedés városunk tiszai hidja körül* címmel. A cikk már konkrét javaslatot tesz az állandó hid építési költségeinek finanszírozására: „Valamennyiünk meggyőződése, hogy városunk felvirágozásának egyik legbiztosabb eszköze egy állandó vashid. Ennek létesítésében azért a legnagyobb áldozatok meghozatalától sem szabad a város jövőjét szíven viselő egy hű fiának sem vissza riadni. (...) Ily nagy összeget nem vehetünk kölcsön, mert annak oly nagy a kamatja, hogy anyagi erőnket kimeríti. Tehát lehetetlenség állandó hidunkat másképp megépíteni mint ezt Zenta tette, t. i. az állam által nyújtandó kamatmentes kölcsönnel. (...) Valószínűleg már e hó folyamán a szakminiszteriumból megjelenik egy küldöttség, a hajóhid és komp lejárt vámszedési tarifájának újramegállapításában. Kérjük a polgármestert ez alkalmat felhasználni az állandó hid kérdésének megpendítésére és a szükséges műszaki okmányok beszerzésére.”⁵⁷

A vezércikkek a modernizáció más területeit is szorgalmazzák, a belváros parkosításától és a gyógyfürdő megépítésétől kezdve, a vasút korszerűsítésén át az iparfejlesztés támogatásáig: „Amikor az ember, a gyárak büszkén égnek meredő kéményeit látja s amikor hallja a gőzpipoknak munkaszünetet jelentő harsogását, önkéntelenül az a gondolat jut eszébe, hogy a gépek zakatolása nyomán új formát új szint vesz magára az élet s a kormos falak közelében otthonra talál a kultúra minden áldásával. És a tapasztalatok bizonyítják, hogy a modern korban csak ott vannak meg a jólétnek, a vagyonosodásnak biztosítékai, ahol fejlődni kezd az ipar, amelyeknek nyomában gyors lendülettel indul a kereskedelem.”⁵⁸

Ősszel már örömmel számol be a lap arról, hogy sikerült – igaz, nem nagy horderejű, de – látványos és hasznos eredményeket elérni a városiasodás folyamatában: „Immár háromnegyed éve annak, hogy várossá alakultunk azonban eddig nem találtunk alkalmat a tanács munkájának méltatására. Okát ennek a zárkozársában [sic!] keressük, melylyel minden végeztetett és végeztetik. Ugy látjuk, hogy a tanács dolgozik, – de különösen a polgármester végez elismerésre méltó nagy munkát a város fejlesztése körül és ezt annál szívesebben konstntáljuk [sic!], mert eddig mindig kifogásoltuk, hogycsak nagy dolgok létesítése iránt érdeklődik. Örömmel látjuk és szívesen regisztráljuk az érdemeket, mert több szükséges nagy terv mellett, nem feledkezik meg apróbb dolgokról sem. Van már látható jele a következetes és körültekintő munkának. Fő utcáinkról, melyek jóllehet a nyár folyamán csak ritkán és elégtelenül lettek locsolva

⁵⁶ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 8. sz. (1909. február 21.) 1. p.

⁵⁷ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 23. sz. (1909. június 6.) 1. p.

⁵⁸ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 25. sz. (1909. június 20.) 1. p.

és portengerben úsztak, végre fel vannak tisztogatva hosszú idők piszka. Ez magában is nagyérdem, mert eltekintve a szépeszeti szempontoktól, gátat vetünk a tüdővész és egyéb fertőző betegségek terjedésének.”⁵⁹

A városi státus elnyerésének azonban adódtak bizonyos árnyoldalai is, például az ingatlanárak drasztikus emelkedése, amelyre a lap két ízben is felhívja a figyelmet 1909 tavaszán: „Ámde a várossá történt átalakulásakor új tisztviselő családok jöttek a városba, akiknek lakás kellett. Ez a körülmény módfelel fölszöktette az eddigi lakásbéreket. Napjainkban úgy áll a dolog, hogy Kanizsán egy 2 szobás lakásért négyszáz koronát fizetnek, akárcsak Budapesten. S míg Budapesten legalább ennyi pénzért megfelelő kényelmi eszközökkel felszerelt modern lakást kap, addig Kanizsán még kérésre, könyörgésre sem lehet lakást kapni. (...) Ezen a bajon segíteni kell. Ments Isten, hogy hamarosan megkapjuk a járásbiróságot és adóhivatalt, mert ezeknek tisztviselőit s az esetleg velük betelepülő ügyvédeket sátoztáborba kellene telepíteni.”⁶⁰

A fentiekén kívül két olyan kérdéskör adódott még, amely sokat foglalkoztatta a város lakosságát, és így a vezércikkekben is visszatérő téma, az egyik a telefonhálózat hiánya: „Nálunk a vezető körök közönyén megtörik minden terv. Innen onnan egy esztendeje már, hogy a hatóság kérelmezte az illetékes helyen, Magyarkanizsának a távbeszélő hálózatba való fölvételét. Telt – mult az idő, kísérletet tettek holmi sürgetés félével is, de célt nem értek mindeddig. S ha továbbra is ilyen pechünk lesz, – hát telefonra elvárhatunk addig, amikor – törvényhatósági város, vagy megyei székhely lesz Kanizsából. Pedig ez aligha lesz egy – két ezer esztendőn belül. (...) Forduljunk mi, polgárok, szintén a kereskedelmi és iparkamarához, hogy az illetékes faktoroknál eszközölje ki Kanizsa részére a telefont.”⁶¹

A másik folytonosan visszatérő vita pedig az új városháza tervei körül forogtak: „Az új városháza módosított tervei készen állnak a kivitelre. A képviselőtestület tagjai közt, amint már jeleztük is, – erős mozgalom indult meg a városháza felépítésének sürgőssége tekintetében. Nem merjük hinni, hogy kerülne a képviselőtestület tagjai közt egyetlen egy is, aki ne találná elhalaszthatatlanul sürgősnek az ügyet. Hiszen ismeri minden kanizsai ember azt a türehetetlen, sok kellemetlenséget okozó állapotot, amely a városházává avanszirozott régi, szűk, rozoga faluházán uralkodik. Ha akadna is hang az építkezés ellen, az valószínűleg attól való félelméből meríti az agályoskodást, hogy nincs együtt egy rakásra téve az a kétszázötvenezer korona, amely a fölépítéshez szükségeltetik.”⁶²

Emellett a szerkesztőség rendszeresen kritizálta a városvezetést minden olyan döntésért – vagy döntés elmulasztásáért –, amely az újságírók szerint hátráltatta a település további fejlődését, viszont – igaz, nem gyakran – adott lehetőséget

⁵⁹ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 44. sz. (1909. október 31.) 1. p.

⁶⁰ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 11. sz. (1909. március 14.) 1. p.

⁶¹ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 40. sz. (1909. október 3.) 1. p.

⁶² Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 17. sz. (1909. április 25.) 1. p.

az eltérő vélemények kifejtésére is olvasói levelek formájában, illetve maga a polgármester, dr. Király Sándor írását is közölték címlapon, amelyben a városvezető a települések kötelező tűzkárbiztosításának bevezetésében reménykedik: *„Ha a törvényhozás kimondaná a kötelező tűzkár biztosítást s megengedné a városoknak, hogy ezt a tűzkárbiztosítást a városok eszközöljék; s az ebből befolyó jövedelmeket a saját fejlődésük előmozdítására fordíthassák; két nagy célt szolgálna – először előmozdítaná a városok anyagi megerősödését s ezzel idővel elérnénk azt, hogy a városok azokat az ideális nagy culturalis és nemzeti feladatokat, amelyekre a városok hivatva vannak könnyebben megvalósíthatnák; másodsor a városok lakosságának vagyonszélesége is jobb kezekre lenne bízva mint a biztosító társaságok, mert feltétlenül bizonyos az, hogy a városok képviselő testületei, ahol a polgárok legjobbjai ülnek, a saját polgártársaikat ért károkat igazságosabban és humánusabban állapítanak meg.”*⁶³

A közgyűlés többsége és vagyonszegy részbe azokból a gazdákból állt, akik anyagi okokból a városháza-építést is elleneztek, sőt 1911-től a községgé váló visszaalakulást is követelték. Ezentúl az országos politika tekintetében függetlenségi-ellenzéki állásponton álltak, és több cikluson át Lovászi Márton országgyűlési mandátumát támogatták. *„Ha ezt figyelembe vesszük, akkor sejtethető, hogy az időnként kormányparti hangnemben megszólaló, kereskedő által szerkesztett, a városiasodás iránt már-már gátlástalanul lelkesedő Kanizsai Újság az elit tevékenységét viszonylag elszigetelt nézőpontból figyelte és bírálta.”*⁶⁴

Tehette ezt az újság a függetlenség, a kívülállás kényelmes pozíciójából, egészen 1913-ig, mikor is a tulajdonos – és akkor már egyben szerkesztői feladatokat is ellátó – Bruck P. Pál tagja lett a városi képviselő-testületnek.

A Kanizsai Újság megszűnését megelőző egy-másfél esztendőben (1914–1915) a publicisztikák szinte kizárólag háborús témakörben születtek, sőt a véleménynyilvánító írásokat nem egy esetben kiszorították a hadi eseményekről szóló tudósítások vagy a hivatalos szervek különböző felhívásai, közleményei. A lap 1915. február elején például *Egy magyarkanizsai hős temetése Németországban* címmel részletesen tudósít Bagi Pál tartalékos katona, helyi lakos temetéséről, aki az északi fronton, az oroszok ellen vívott harcokban halt hősi halált, s akit Glauchau városában helyeztek örök nyugalomra: *„Temetése nagy katonai pompával és az egész város részvétele mellett folyt le. A szövetségi hűség és szeretet megindító tanujele volt ez a temetés... (...) Halk dobpergés mellett indult a menet a temetőbe, heves hóviharban. Valóban, még a temetésnek is háborus kerete volt. A kápolnában a gyászzene után Ewald káplán úr tartott szívhez szóló beszédet. (...) Valóban szívhez szóló gyászünnepele volt melyet a hősiesség örökzöldje s a bajtársi szeretet babérja díszítettek.”*⁶⁵

⁶³ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 7. sz. (1909. február 14.) 1. p.

⁶⁴ Baráth 2006.

⁶⁵ Kanizsai Újság, 1915. VIII. évf. 4. sz. (1915. február 1.) 1. p.

A további rovatokat tekintve, rendszeresen helyet kapott – általában a címdoldalon – a szépirodalmi tematikájú *Tárca*, amely verseket, illetve rövidebb prózai műveket közölt, nagyobb terjedelem esetén folytatásos sorozat formában. A rovatban a helyi, illetve környékbéli, sokszor művészi álnevet használó szerzőkön – pl. „*Del Toró*”, „*Avar*”, „*Hergieos*” – kívül nemegyszer közismert magyar irodalmi nagyságok műveivel is találkozhatunk: például Juhász Gyula *Kurucz nótájával*,⁶⁶ Mikszáth Kálmán *Intra dominum*⁶⁷ vagy Krúdy Gyula *Az éjjel elmúlt*⁶⁸ című prózájával.

Ezenkívül feltűnnek a világirodalom jeles alakjai is: Rudyard Kipling *Az a másik*,⁶⁹ Mark Twain *Az aranyérem*,⁷⁰ Lev Tolsztoj *A búzaszem*⁷¹ és *Az adók*,⁷² Schopenhauer *A nőgyűlölő*,⁷³ Heinrich Heine *Lessing*⁷⁴ vagy az ókori Démokritosz *Abderából*⁷⁵ című alkotását szintén olvashatjuk a lap hasábjain.

Ugyancsak szépirodalmi vonatkozású volt a *Regénycsarnok* rovat, amely a *Tolvajvilág* című francia regényt közölte folytatásokban 1911 januárjától egészen 1913 végéig. Szintén az irodalomnak szentelt figyelmet még két, rövid életű rovat: az egyik a *Jelenetek a pletykapadon* című, humoros dialógusra épülő prózát tartalmazta háromrészes folytatásban,⁷⁶ a másik pedig *Képek az iskolából* címmel Szatmáryné Csányi Mariska két rövid prózáját ismerteti, *Az aranykrajcárt*⁷⁷ és a *Gyulókát*.⁷⁸

A második és/vagy harmadik oldalon, a publicisztikákat követően kapott helyet a *Hírek* rovat. A *Kanizsai Újság* cikkadatbázisának összesítése jól mutatja, hogy a cikkek kevesebb mint egyharmadát tették ki a véleményműfajba sorolható vezércikkek, tárcák, novellák és egyéb irodalmi alkotások (1330 db), míg a hírlap sajátosságának megfelelően a rövidhírek túlnyomó aránya volt a jellemző a lapra (3264 db).

⁶⁶ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 14. sz. (1909. március 14.) 1. p.

⁶⁷ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 18. sz. (1909. május 2.) 1–2. p.

⁶⁸ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 51. sz. (1909. december 19.) 1–3. p.

⁶⁹ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 25. sz. (1910. május 15.) 1–2. p.

⁷⁰ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 10. sz. (1910. március 13.) 1–2. p.

⁷¹ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 42. sz. (1910. október 16.) 1–2. p.

⁷² Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 33. sz. (1911. április 23.) 1–2. p.

⁷³ Kanizsai Újság, 1911. V. évf. 6. sz. (1911. január 19.) 1–2. p.

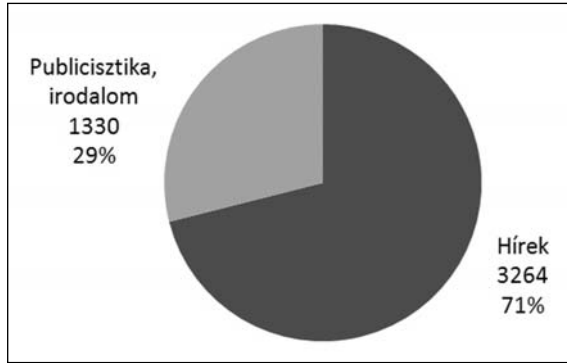
⁷⁴ Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 50. sz. (1913. december 14.) 1–2. p.

⁷⁵ Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 75. sz. (1911. december 10.) 1–2. p.; Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 76. sz. (1911. december 17.) 1–2. p.; Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 77. sz. (1911. december 24.) 1–2. p.

⁷⁶ Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 58. sz. (1911. augusztus 13.) 2–3. p.; Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 59. sz. (1911. augusztus 20.) 2. p.; Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 61. sz. (1911. szeptember 3.) 2. p.

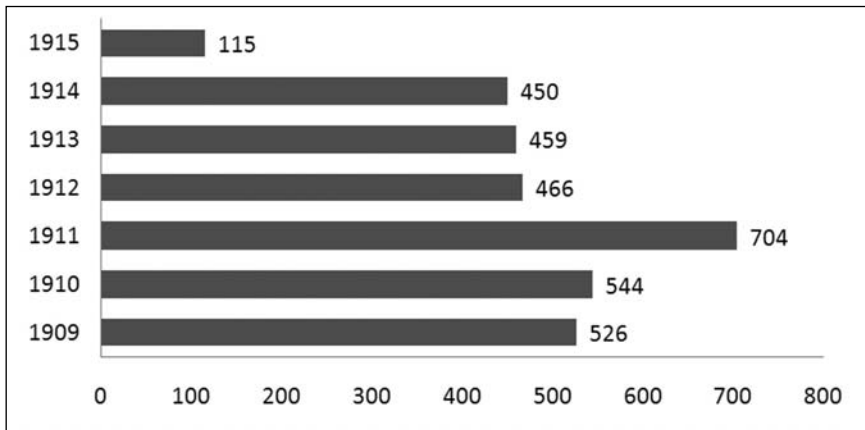
⁷⁷ Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 74. sz. (1911. december 3.) 1–2. p.

⁷⁸ Kanizsai Újság, 1911. IV. évf. 74. sz. (1911. december 3.) 2. p.

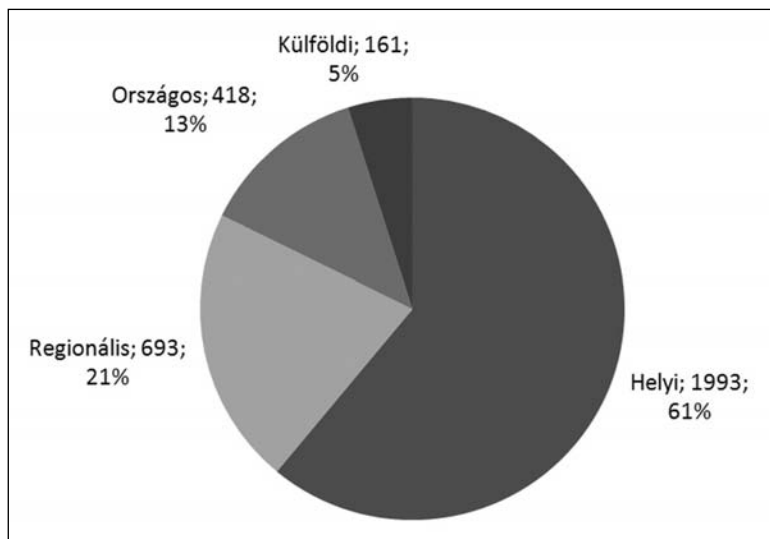
1. diagram: Hírek aránya a Kanizsai Újság teljes évfolyamaiban

Amint a következő diagram adatai is jól mutatják, ebben az arányszámban következetesen alkalmazott szerkesztői elv valósult meg, a híryanag súlya ugyanis egyenletesen elosztott és kiegyensúlyozott képet mutat az egymást követő évfolyamokban, egyedül az 1911-es év hoz kiugró, az általánostól eltérő adatokat.

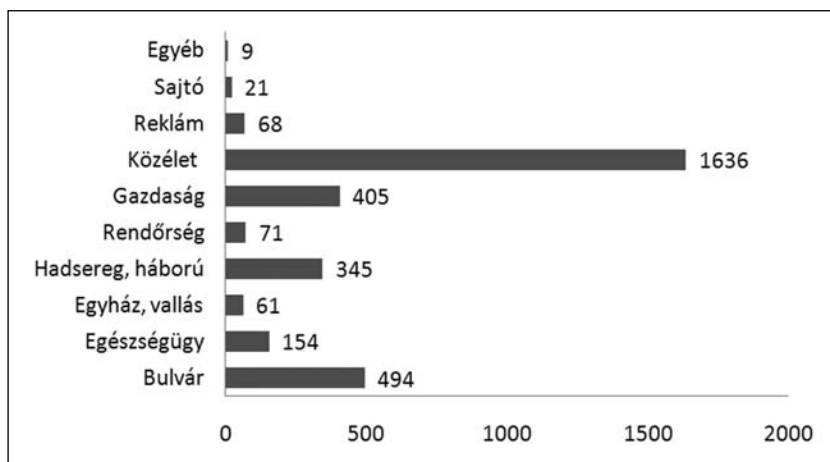
2. diagram: Hírek megoszlása évfolyam szerint (Kanizsai Újság)

A Hírek rovat híryanaga elsősorban a település és vonzáskörzete eseményeiről számolt be (1993 db), a hírek második nagy csoportját a régió, azaz a Délvidék hírei alkotják (693 db), így elmondható, hogy a híryanagnak mindösszesen 18%-a foglalkozott országos, illetve külföldi témákkal. Ez a statisztikai adat is alátámasztja azt a feltevést, hogy a kor általános helyi sajtótendenciáinak megfelelően a szerkesztő célja egy olyan független politikai hírlap működtetése volt, amely az új kormányzati irányvonalat támogatta, de elsősorban a helyi közösség tájékoztatására fókuszált, és a helyi közösség gazdasági erejére kívánt támaszkodni.

3. diagram: Hírek területi megoszlása (Kanizsai Újság)

A híryanag téma szerinti megoszlását vizsgálva, mint az alábbi grafikon jól mutatja, a 3264 db hír kicsivel több, mint felét a *Közélet* hírei teszik ki.

4. diagram: Hírek témakörök szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)

A közéleti híryanagot vizsgálva találunk civil társasági beszámolókat (egyesületi rendezvényekről, bálokról, estélyekről, egyesületi támogatásokról), oktatási híreket (iskolai tisztségviselői, tanári kinevezések, rendezvények stb.), a városi, megyei közgyűléshez és egyéb hivatalos intézményekhez kapcsolódó információkat. Beszámol

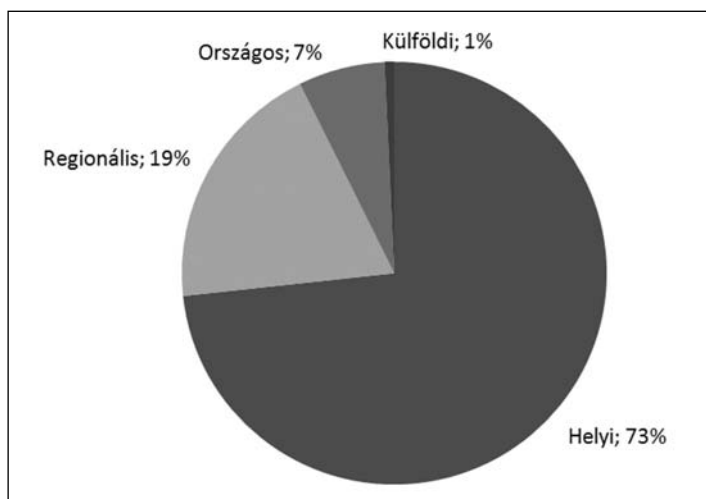
az új tisztviselők (tanítók, lelkészek, rendőrök, bírók, orvosok stb.) kinevezéséről, a különböző egyesületek rendezvényeiről, születésekről, halálozásokról, házasságkötésekről – nemegyszer még eljegyzésekről is –, sőt még annak is hírértéket tulajdonít, ha egy büntetését letöltött kanizsai polgárt szabadlábba helyeztek. Pl.:

„Feltételes szabadságolás. Nagy Gergely János ki 2 évi börtönre volt elítélve feltételesen szabadságoltatott.”⁷⁹

„Feltételes szabadságolás. Csikós Mihály suhancz aki másfél év előtt egy legény társát leszurta, hátralevő büntetésének elengedése mellett a hét elején föltételes szabadságra haza érkezett.”⁸⁰

A közéleti hírekben természetesen szerepet kaptak a város modernizációját szolgáló fejlesztések, tervek bemutatása, pl. a városháza előtti tér aszfaltozásáról,⁸¹ a Csodakúthoz vezető út, és annak környékének rendberakásáról,⁸² a rendőrségi lóistálló elhelyezéséről,⁸³ vagy a telefon bevezetéséről Magyarkanizsára.⁸⁴

Érdekes statisztikai adatról árulkodik a *Közéleti hírek terület szerinti megoszlása* című grafikon, amennyiben jól érzékelteti, hogy csak a közéleti híreket tekintve a helyi ügyekre való fókuszálás 12%-kal magasabb az átlag híranyag vonatkozó értékénél. Ez az adat is jól jellemzi a szerkesztő szándékát, a helyi közéletre, közügyekre való fókuszálást.

5. diagram: Közéleti hírek terület szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)

⁷⁹ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 16. sz. (1909. április 18.) 3. p.

⁸⁰ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 36. sz. (1909. szeptember 5.) 3. p.

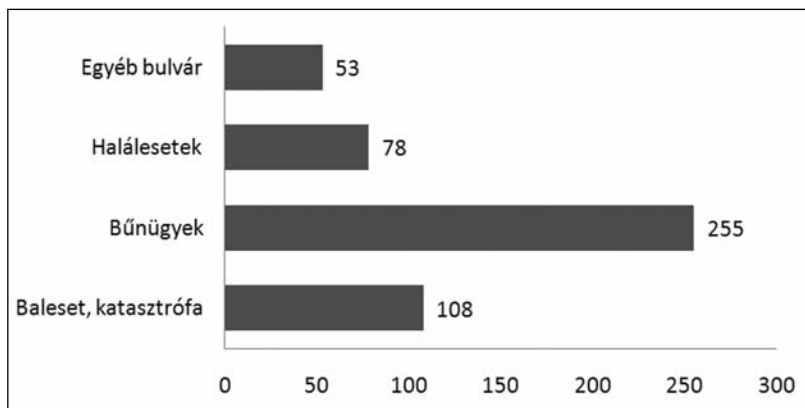
⁸¹ Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 30. sz. (1913. július 17.) 3. p.

⁸² Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 33. sz. (1913. augusztus 17.) 3. p.

⁸³ Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 38. sz. (1913. augusztus 21.) 2. p.

⁸⁴ Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 43. sz. (1913. október 26.) 2. p.; Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 46. sz. (1913. november 16.) 2. p.; Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 11. sz. (1914. március 15.) 2. p.

Természetesen a már említett Pulitzeri fordulatnak megfelelően korántsem meglepő, hogy a hírek számát tekintve második helyen a közéleti hírek közé rendszertelenül beékelődő rövid bulvárhírek állnak (494 db). Ebbe a csoportba soroltuk a bűnügyeket, a különféle balesetokról és katasztrófákról szóló beszámolókat és a halálesetokról, temetésekről szóló tudósításokat, valamint az egyéb „színes” bulvárhíreket (pl. egy úrilány szerelmi kalandja a hétvégi futballmeccsen,⁸⁵ aranyifjak verekedése Martonoson,⁸⁶ Szárits János repülőgépeének lezuhanása Szabadkán).⁸⁷ Korántsem tekinthető véletlennek, hogy a szerkesztők a korabeli országos sajtófogyasztási szokásokat figyelembe véve átlagosnak mondható olvasóközönséget leginkább lekötő bűnügyekre fókuszáltak.

6. diagram: Bulvárhírek téma szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)

Külön figyelmet érdemelnek a különböző erőszakos cselekményekről, tragédiákról szóló tudósítások, amelyek nagyszámban előfordultak a település életében, s amelyekről a *Kanizsai Újság* részletesen, „bulvárszerűen” – néha humorosan, néha már szinte horrorisztikus részletességgel – be is számol.

„Enyveskezű rabló. Bakality Mladen borbélysegéd f hó 24-én a szerb bálban nagyban udvarolt Kordován Jelena hajadonnak, Az udvarlás hevében ellopott a leány nyakában csüngő aranyokból egyet. A hajadon észrevette a lopást, de a tolvaj mindaddig tagadott, míg a kapitányi hivatalba nem vitték. Itt aztán töredelmesen bevalotta tettét és alóadta az aranyat. A rendőrség a tolvaj udvarlót illetőségi helyére akarta tolonczoltatni, de a legény meglépett az öt kísérő rendőr elől! Ugy elmenekült hogy még most sem sikerült nyomára akadni.”⁸⁸

⁸⁵ Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 16. sz. (1914. április 19.) 2. p.

⁸⁶ Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 19. sz. (1914. május 10.) 2. p.

⁸⁷ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 37. sz. (1910. szeptember 11.) 2. p.

⁸⁸ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 5. sz. (1909. január 31.) 2. p.

„A kedélyes család. Özvegy Keszthelyi Andorné 76 éves öregasszony feljelentést tett a bajai csendőrségen, veje Cseszler Dávid ellen, aki őt össze vissza verte. A feljelentésnek igen érdekes háttere van. Cseszler Sükösdön járt, s amikor haza érkezett Bajára, nem találta otthon a feleségét. Keresésére indult megtalálta az asszonyt az anyósa társaságában, amint az egyik kocsmában tökéletesen elázva kurjongattak. Cseszler erre annyira elkeseredett, hogy a jokedvü anyóst hajánál fogva kiránczigálta és összevissza rugdosta. Az anyos sérülései könnyebb természetűek.”⁸⁹

„Bata tagadja azt, hogy előre megfontolt szándékkal követte el a gyilkosságot s azt állítja, hogy a nejevel való összeszoklalkozás közben neje őt egy ollóval megtámadta mire ő az asztalon fekvő kést felkapván, azzal őt-hat izben neje felé szúrt s midőn a kisugárzó vért látta...”⁹⁰

„Véres baleset történt a napokban Bácsföldváron. Pávlov Sándor és Kis Klára mészárúsok teljes kocsirakomány meszet hoztak Nádáljáról. Utközben a lovak megbokrosodtak. Az erős zökkenéstől mindkét mészárús a lovak közé esett. A kocsi átment rajtuk. Kis Klárának a térdét törte el Pavlovnak pedig a combján okozott zúzódást. Az előbbinek lábát amputálni kellett ; az utóbbi sérülése aránylag jelentéktelen.”⁹¹

Mindez érthető, hiszen a városi státus elnyerése ellenére még jelentős mértékben falusias, viszonylag zárt közösség információéhségét ki kellett elégíteni, a „pletykálkodást” értelemszerűen a nyomtatott sajtó hasábjaira is át kellett vezetni – mindez pedig feltehetően növelte az újság eladási volumenét is. „Egyes, többnyire szélesebb, a leginkább a megyei nyilvánosság elé kerülő esetek ugyanis – kinőve a 'Hírek' rovat kereteit – elkülönítve rögtön a tárcát követték. Mintha az emlegetett Pulitzeri fordulathoz felfokozott ütemben érkezett volna meg a Kanizsai Újság – avagy az üzleti érzékkel bizonyára kellő mértékben megáldott nagykereskedő-szerkesztő meglátta a példányszámnövelés egy lehetséges útját. E változással egyidejűleg a cikkek címadási stratégiája is módosult, 'szenzációsabbá' vált. A tömör és érdektelen 'Tűz', 'Baleset', 'Bicska' stb. témamegjelöléseket felváltotta a hiperbolikus, a történet jelentőségét túl-dimenzionáló beharangozó, mint például a már idézett 'Revolver és vasvilla. Merénylő cigány', azaz az olyan címadás, amely az olvasói figyelmet a megfelelő kulcsszóval szándékozik kiváltani, és nemritkán enigmatikusra kurtított tömondatokkal operál.”⁹²

A hírek között sok késelést, rablást, lopást, részegen elkövetett garázdaságot, verekedést, balesetet, tüzesetet, gyilkosságot, különböző családi tragédiákat találhatunk, s elég gyakoriak az öngyilkosságok is.

Kilép a helyi lakosság közéleti tájékoztatásának keretei közül az a sorozat, amely az Egyesült Államok alkotmányából és történetéből közöl szemelvényeket,⁹³ de olvashatunk

⁸⁹ Kanizsai Újság, II. évf. 46. sz. (1909. november 14.) 3. p.

⁹⁰ Kanizsai Újság, II. évf. 20. sz. (1909. május 16.) 3. p.

⁹¹ Kanizsai Újság, VI. évf. 34. sz. (1913. augusztus 24.) 3. p.

⁹² Baráth 2006.

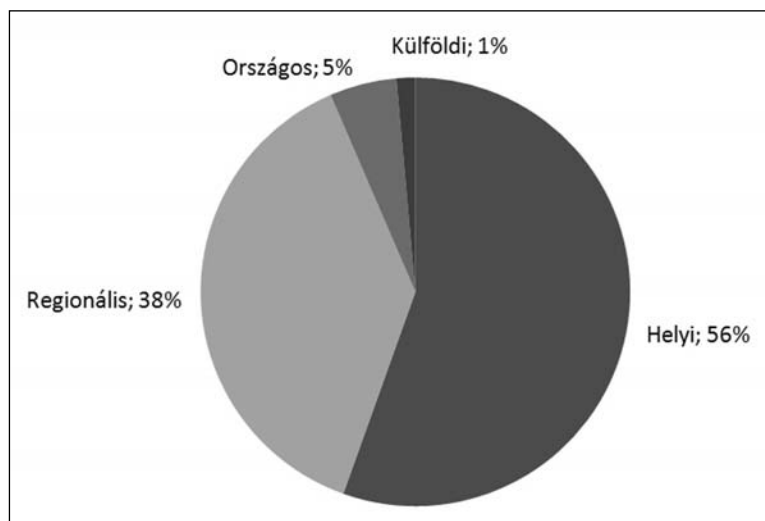
⁹³ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 36. sz. (1909. szeptember 5.) 3. p.; Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 40. sz. (1909. október 3.) 3. p.; Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 45. sz. (1909. november 8.) 3. p.

cikket a magyar szabadkőművességről és Kossuthnak a szervezetben elfoglalt szerepéről,⁹⁴ egy szegedi fiatalember kalandjairól a francia idegenlégióban,⁹⁵ vagy akár beszámolót Ferenc Ferdinánd trónörökös színajai utazásáról.⁹⁶

Külön említést érdemel *A pusztuló Bácska* című cikk, amelyben az Amerikába történő tömeges kivándorlásról, illetve az erre való csábításnak bűncselekményé váló minősítéséről értekezik a szerző.⁹⁷

Ügyes szerkesztői húzásként – s igen feltűnően manipulatív módon – közvetlenül a cikk után egy tragédiáról szóló beszámolót, mintegy „*elrettentő példát*” találunk *Zentai fiú szerencsétlensége Amerikában* címmel. Az írásból megtudjuk, hogy Kocsis Lajos zentai kivándorló fiatalembert „*a csikágói expressz vonat*” halálra gázolta, holttestét darabokban szedték össze.⁹⁸

Amint azt korábban a közéleti híreknél, úgy a bulvárhíreknél is megvizsgáltuk azok területi megoszlását, ennek adatait mutatja a bulvárhírek terület szerinti megoszlását mutató diagram. Meglepő, hogy itt a közéleti hírekkel ellentétben az átlagnál alacsonyabb a helyi, városi híranyag aránya és jóval magasabb a regionális híranyag. Ez a statisztikai adat jól mutatja a szerkesztő azon szándékát, hogy a „*helyben kéznél lévőnél*” is több balesettel, katasztrófával és gyilkossággal szórakoztassa az olvasókat, ezzel is jobban eladhatóvá téve a lapot.

7. diagram: *Bulvárhírek terület szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)*

⁹⁴ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 48. sz. (1909. november 28.) 1–3. p.

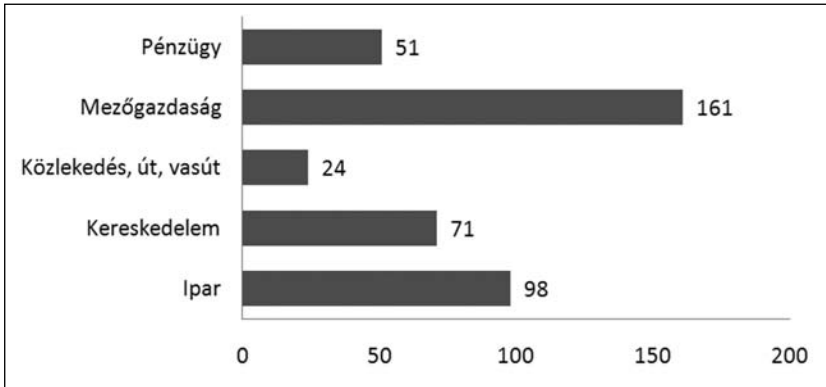
⁹⁵ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 26. sz. (1909. június 27.) 2. p.

⁹⁶ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 30. sz. (1909. július 25.) 1–2. p.

⁹⁷ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 39. sz. (1909. szeptember 26.) 2. p.

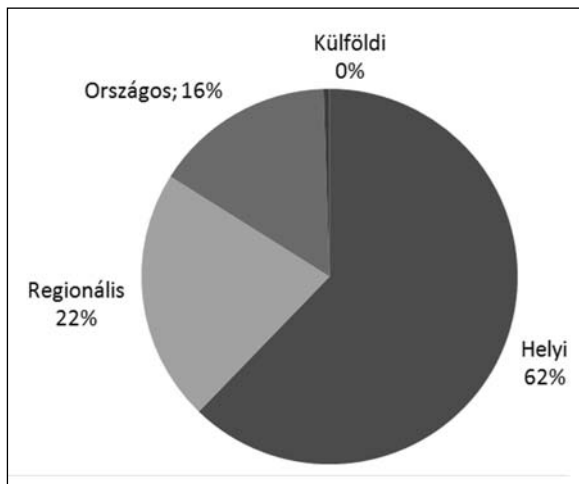
⁹⁸ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 39. sz. (1909. szeptember 26.) 2. p.

A bulvárhírek után rögtön a harmadik helyet foglalják el a gazdasági élettel kapcsolatos hírek. Ebbe a csoportba soroltuk a pénzügyekkel, kereskedelemmel, iparral, közlekedés-fejlesztéssel és természetesen a város hagyományainak megfelelően a legnagyobb súllyal rendelkező mezőgazdasággal (161 db) kapcsolatos híryanagot.

8. diagram: Gazdasági hírek téma szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)

Természetesen a gazdasági híryanag tekintetében is megvizsgáltuk azok származási helyét, és az alábbi grafikon jól illusztrálja, aláhúzza, egyfajta kontrasztot ad a korábban a közéleti és bulvárhírek esetében elmondottakkal, hiszen azokkal ellentétben a gazdasági hírek adatai az átlagnak nagyjából megfelelőek, se nem felülreprezentáltak, mint a közéleti hírek, sem erőteljesebben felduzzasztottak a helyben adódó témáknál, mint a bulvárhíryanag esetében azt láthattuk.

9. diagram: Gazdasági hírek terület szerinti megoszlása (Kanizsai Újság)

Ezen túl természetesen a hírlap jelentős híryanaggal rendelkezik az egészségügyi területen is (154 db), hiszen a különféle betegségek, járványok kezelése, és az ellenük tett intézkedések is érdekelték az olvasókat, csakúgy, mint az egyházzal, a vallással kapcsolatos hírek, igaz, egyre kisebb mértékben (61 db). Természetesen a hadsereggel és a háborúval foglalkozó híryanag (345 db) megjelenését és mind nagyobb súlyát vonja maga után a világháború kitörése, hasonlóan a publicisztikákkal kapcsolatban elmondottakhoz.

A lap rendszeresen közölt ezen kívül különböző pályázati, árverési és egyéb hatósági hirdetményeket (pl. kötelező állatvizsgálat, hernyóirtás, oltások, járványok stb.), adóügyi felhívásokat, közérdekű közleményeket (68 db).

Érdemes megemlítenünk, hogy a fejlécek tanúbizonysága szerint az újság a hivatalos közlemények publikálásáért díjat számolt fel, kezdetben soronként 30 fillért, amely közvetlenül a lap megszűnésekor, az 1915. május 16-ai (VIII. évf. 14. sz.) utolsó számban 50 fillérré emelkedett.

A lap a szerkesztők által írt vezércikkek és tárcák, valamint a hírek közlése után teret adott az olvasói vélemények közlésének, az esetleges eltérő vélemények ütköztetésének; ez volt az úgynevezett *Nyílt tér* rovat, amely esetében érdemes megjegyeznünk, hogy – mint az a korszakban bevett szokás volt – a szerkesztőség külön díjat számolt fel érte, kezdetben soronként 50 fillért, majd 1911. márciustól soronként 1 koronát. Emellett lábjegyzetben szerepelt az oldalon, hogy az „*E rovatban közöltekért nem vállal felelősséget a szerkesztőség*”.

A rovatban olvashatjuk például azt a két levelet, amelyet egy botrányos, 1910. őszi esemény kapcsán írt a két szembenálló fél, dr. Batta Péter ügyvéd és Dr. Roxer Gyula orvos. Történt ugyanis, hogy Batta sértő szavakat használt nyilvános helyen egy hölgygel szemben, mire a település nagy tekintélyű orvosa, Roxer a nő védelmére kelt, és hasonló kifejezésekkel gázolt Batta becsületébe. Az ügyvéd ekkor párbajra hívta ki Roxert, amit utóbbi visszautasított – ebből keletkezett aztán az említett szócspata a *Kanizsai Újság* hasábjain: „*Fenti levélből képet alkothat minden művelt ember magának Dr. Roxer Gyula úri mi voltáról, ki magát mások ügyeiben állandóan erkölcsbirónak tolja fel, a ki sérteni tud, de ha a sértésért helyt kell állnia, dacára az általa provokált párbaj bíróság döntésének és saját kijelentésének, – az elégtételadást minden indokolás nélkül egyszerűen megtagadja. Ez – enyhén szólva – komisz eljárás.*”⁹⁹

Roxer egy héttel később a következőképpen reagál Batta nyílt levelére: „*Én erkölcsbirónak soha fel nem toltam magam, sőt minden felesleges bírálattól tartózkodtam. Korom, tapasztalatom, állásom és társadalmi összeköttetésem azonban kényszerítenek arra, hogy egy némely cselekményről véleményemet őszintén nyilvánítsam és ilyen volt a jelen eset is. (...) Hogy az én »úri mivoltomat«. Magyar kanizsa közönsége ahoz a feltételhez kösse, hogy én ősz fejjel karddal vagy pisztolylyal bizonyítsam be, hogy*

⁹⁹ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 44. sz. (1910. október 30.) 3. p.

gavallér vagyok, – kétségbe vonom. – Eljárásom helyessége felett ítéljen immár Magyar-kanizsa uri és intelligens közönsége!”¹⁰⁰

Hasonló jellegű volt a Szerkesztői üzenetek rovat, amelyben a szerkesztőség válaszolt az olvasók által feltett kérdésekre, illetve ennek némileg módosított, humoros változata, a Beszélük... rovat 1914. januártól ápriliséig – itt, mint arra a rovatcím is utal, a lakosság körében elterjedt aktuális szóbeszédet közli a lap, legtöbbször könnyed, humoros stílusban, például: „Beszélük... Hogy a helyi aranyifjuságeggyik rokon-szenves tagja, husvéti ajándékba »kosarat« kapott ideáljától. Fogadja kedves barátunk részvétünket.”¹⁰¹ Vagy: „Beszélük... Hogy a »Kereskedelmi Egyesület« háznagyának névnapján, nemcsak élő »Farkast« lehetett látni, hanem az udvaron több »Róka« is pihent a havon.”¹⁰²

Szintén az olvasókkal való közvetlen kapcsolattartást szolgálta a mindössze négy lapszámban publikált Panaszrovat, amelyben lakossági bejelentéseket dolgoztak fel – volt, hogy a polgárok az utcai pocsolyákra, a városháza udvarából kiáramló bűzre vagy a népkerti nyilvános vizelethez panaszkodtak,¹⁰³ más esetben pedig a település vadászát igyekeztek az újság segítségével jobb belátásra bírni, hogy a fürdőben lehetőleg ne a kutyájával együtt merüljön a vízbe.¹⁰⁴

Színvonalas, de kérészerű rovatnak számított a már 1910 márciusában megszűnő – s addig sem rendszeresen megjelenő – Közgazdaság rovat is, amely a helyi igényekhez igazodva elsősorban mezőgazdasági témájú cikkeket közölt az országból és a nagyvilágból, illetve hasznos tanácsokkal is szolgált a gazdák mindennapi munkájához – ilyen volt az akkoriban újdonságnak minősülő műtrágyák helyes használatáról szóló cikk,¹⁰⁵ az állatok megfelelő téli takarmányozását taglaló írás,¹⁰⁶ vagy a méhtartás helyes módszereit ismertető publicisztika.¹⁰⁷

Ma is aktuális gazdasági – és egyben szociológiai – problémakört vázol A falvak elnéptelenedése című cikk: „A városok, a gyárak felé csak úgy özönlik a falusi nép, új megélhetést, biztosabb jövőt keresve. S ezzel a falvakban egyre fogy az ekeszarvához értő munkáság, a mit a mezőgazdaság nagyon megérez. A nép, elhagyja tüzhelyét abban a reményben hogy a városokban jövedelmező kereset forrást talál. S csak később jön rá, hogy nem tett egyebet, mint szaporította a városi proletár népséget. S az alatt a faluban megakad a munka.”¹⁰⁸

¹⁰⁰ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 45. sz. (1910. november 6.) 3. p.

¹⁰¹ Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 15. sz. (1914. április 12.) 4. p.

¹⁰² Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 7. sz. (1914. február 15.) 2. p.

¹⁰³ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 9. sz. (1910. február 27.) 3. p.

¹⁰⁴ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 35. sz. (1910. augusztus 28.) 3. p.

¹⁰⁵ Kanizsai Újság, 1910. III. évf. 9. sz. (1910. március 6.) 3. p.

¹⁰⁶ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 8. sz. (1909. február 21.) 3. p.

¹⁰⁷ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 28. sz. (1909. július 11.) 3. p.

¹⁰⁸ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 32. sz. (1909. augusztus 8.) 3. p.

Szintén hamar megszűnő rovat volt az összesen három alkalommal jelentkező, Ádám Imre nevével fémjelzett *Heti kis tükör* 1914. februárban és márciusban, amely – a szó eredeti értelmében vett – bulvárjellegű híreket közölt (pl. párbaj, öngyilkosság, gyilkosság, a bankigazgató nyúlvacsorája), vagy a *Sport*, amely a helyi labdarúgó-csapat mérkőzéseiről tudósított, s – bár a hírek között rendszeresen szerepeltek e témában tudósítások – önálló rovatként csupán négyszer jelent meg.¹⁰⁹

Ugyancsak rövid ideig létezett a *Példázó rovas*, amely az országból gyűjtött kövendő, fejlesztési beruházásokról szóló híreket, például Szerencsen létesülő fürdőről,¹¹⁰ diósgyőri munkásház-építésről vagy Mesterszállás új elemi iskolájáról.¹¹¹

Végül, meg kell említenünk az 1914. januártól áprilisig megjelenő, a legtöbbször Ádám Imre tollából származó *Thémák, amilyenekről mindenkinek jogában áll írni* című rovatot, amely elsősorban a fővárosi élet különféle mozzanatait, bulvárjellegű eseményeit mutatja be a kis vidéki település lakóinak – pesti kártyapartitól kezdve, gyilkossági ügyön keresztül, egészen az országház előtt tüntető éhezőkről szóló tudósításig.

A lap negyedik oldalán hirdetések találunk, illetve nemegyszer már a harmadik oldal egy részén. Források hiányában nem tudhatjuk, hogy a tulajdonosnak mekkora bevétele származott a hirdetésekéből, hiszen a példányszámi adatokat, annak az évek során feltehető változásait nem ismerjük. Egy adott lapszámra lebontva viszont végezhetünk kalkulációt, hiszen az újság fejléce tartalmazza a hirdetési díjakat – ez kockánként két korona költséget jelentett a hirdető számára, az apróhirdetés pedig szavanként négy, vastagabb betűs kiemeléssel hat fillérbe került. Az adatok alapján kiszámolható, hogy például az 1909. január 5-ei szám (II. évf. 1. sz.) két darab keretes hirdetése, illetve hét darab apróhirdetése példányonként – kerekítve – hét korona bevételt jelentett a kiadónak. Az 1910. december 11-ei (III. évf. 50. sz.) lapszámtól kezdve megszűnnek az apróhirdetések, a következő évfolyam pedig már lehetetlenné teszi a kalkulációt, ugyanis az 1911. január 5-én megjelent *Kanizsai Újság* (IV. évf. 2. sz.) fejlécén a korábbi, kockánként kétkoronás tarifa helyett a következő szöveg olvasható: „*Hirdetések megállapodás szerint*” – s ez a lap megszűnéséig nem változott.

Ahogy a táblázatból is kitűnik, az újság fő hirdetője maga a tulajdonos, Bruck P. Pál volt, mint már említettük; az 1909-es esztendőben nagyrészt saját vállalkozásait reklámozta saját lapjában: a nyomdaipari tevékenysége mellett forgalmazott különféle mezőgazdasági gépeket (ekét, cséplő-, vető-, arató- és ültetőgépet), különféle háztartási és lakberendezési eszközöket (kályhát, varrógépet, mosógépet, gázlámpát), emellett árult kocszot, szenet, könyvet, tanszereket, rajzeszközöket, kerékpáralkatrészt, sőt esetenként ingatlanokat, akácfa oszlopokat vagy akár édes tormát is értékesített.

¹⁰⁹ Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 30. sz. (1913. július 27.); Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 32. sz. (1913. augusztus 10.); Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 33. sz. (1913. augusztus 17.); Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 16. sz. (1914. április 19.)

¹¹⁰ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 22. sz. (1909. május 30.) 3. p.

¹¹¹ Kanizsai Újság, 1909. II. évf. 23. sz. (1909. június 6.) 3. p.

Hirdető	Hirdető székhelye	Hirdetett árucikk vagy szolgáltatás	Hirdetések (db)
Bruck P. Pál / Bruck és Társa	Magyarkanizsa	nyomdaipari szolgáltatások, mezőgazdasági gépek, háztartási eszközök, tanszerek, ingatlan, szén, élelmiszer	567
Lucza József	Szeged	vegytisztítás	181
Hangszer-király	Budapest	hangszerek, hanglemezek	136
Medgyesi István téglá- és cserépgyáros	Magyarkanizsa	tégla, cserép	96
Bogoszávlyev és Bellér	Magyarkanizsa	liszt, termény	94
Magyarkanizsai Első Gőzfűrészt és Gőzmalom Rt.	Magyarkanizsa	fűrészáru, liszt, tűzifa	92
Lichtig Jenő angol úriszabó	Magyarkanizsa	ruhakészítés	87
Hecht Bankház Rt.	Budapest	vidéki ügynökök keresése sorsjegyek értékesítéséhez	72
Beszédes György	Magyarkanizsa	faanyag, építési anyagok	53
Modern Lakberendezési Vállalat	Budapest	bútorhitel	52
Dr. Glückstál Zoltán gyógyszerész	Zenta	gyógyszappan	46
Szöllös Samu	Szeged	óra- és ékszerjavítás	46
Torday Gy. gyógyszerész	Budapest	gyógytea	42
Gregus Illés lakatos	Magyarkanizsa	épület- és géplakatos munkák	41
Kovald Péter és Fia	Budapest	ruhatisztítás és -festés	40
Fogl József Lajos műgépész	Budapest	kötőgépek	40
Szamet Farkas	Zenta	pálinka	38
Ignác és Társa	Budapest	a drezdai motorgyár termékei	37
Nagy Gábor	Kóly	szülőoltványok	37
Mehr Sámuel okl. műszabász tanító	Budapest	műszabász-oktatás	37
Flesch E. Korona gyógyszerész	Győr	gyógyszerek	36
Kara Simonné Bicskei Julianna	Magyarkanizsa	szatócsüzlet	35
Styria Kötőgépgyár	Graz	kötőgépek	34
Wilhelm Frensz gyógyszerész	Naunkirchen	gyógytea	34
Neumann Gyula cipész	Magyarkanizsa	cipő	31
Takács Oszkár	Budapest	a passai gépgyár termékei	28
Cserépgyár Rt.	Kismánya	Kombinett-játék	24
Ehrenfeld Hermann	Magyarkanizsa	óra, ékszer	24
Beer Emil gyógyszerész	Magyarkanizsa	gyógyszer	23
Varga Máté asztalos	Magyarkanizsa	bútorkészítés	22

1. táblázat: A Kanizsai Újságban legtöbbet hirdető kereskedelmi vállalkozások

Mindez később, a lap népszerűsége növekedésének köszönhetően jelentős mértékben megváltozott: a hirdetőik száma fokozatosan nőtt, az 1912-es évfolyam lapszámaiban már a harmadik oldal nagyobb hányadát is hirdetések töltik ki, sőt Bruck nem egy esetben a címlap egy részét szintén reklámfelületként adta el.¹¹² Ebből adódóan – bár a fentebb említett okok miatt konkrét számadatokat nem ismerünk – a hirdetésekől befolyó összeg minden bizonnyal a kezdeti reklámbevétel többszörösére emelkedett.

A Kanizsai Ellenőr

A *Kanizsai Újság* egyeduralma működése negyedik évében szűnt meg azzal, mikor 1911. május 21-én megjelent a település második helyben nyomtatott újságja, a *Kanizsai Ellenőr*.¹¹³

A Mányi János szerkesztésében vasárnaponként jelentkező, kezdetben nyolc-, majd augusztus 13-ától (I. évf. 13. sz.) hatoldalal,¹¹⁴ fejléce szerint „*Társadalmi és vegyes tartalmu hetilap*” – versenytársához hasonlóan – leginkább a helyi politikai, gazdasági és társadalmi eseményekről tudósította Magyarkanizsa, illetve környéke lakosságát, de hasábjain közölt országos híreket is.

Az első szám *Tette készen* című vezércikke – szerző: „*a Kanizsai Ellenőr szerkesztősége*” – a következőképpen fogalmazza meg a lap célját: „*Mi, szerény eszközökkel bár, az útmutató szerepére vállalkoztunk. Megfigyeljük, nemcsak városunk, hanem az egész ország társadalmi jelenségeit és azokról kellő kritikával tájékoztatjuk olvasóinkat. Foglalkozunk városi politikával, függetlenül azonban minden pártérdektől, tisztán csak városunk és polgáraink obiectív és egyetemes érdekeit tartva szemünk előtt. Személyi kultuszt nem üzünk, de ha szükség lesz rá, személyeket nem is kimélünk. Véleményünket mindenről és mindenkiről szabadon megmondjuk, természetesen a jogos kritika határain belül. Sérteni senkit sem sértünk, de a közérdeket mindenkivel szemben megvédjük. Ez programunk.*”¹¹⁵

Érdeemes megemlíteni az említett vezércikk után közvetlenül közölt, rövid írást, amely az *Olvasóinkhoz!* címet viseli: „*Lapunk szerény alakja ne tévessze meg olvasóközönségünket. Azt hisszük, tartalom tekintetében meg fog felelni nagyobb alaku helyi hírlaphoz szokott olvasó igényeinek is, de ha közönségünk kis lapunkat szeretettel fogadja, a kis cserje terebélyes fává fog fejlődni.*”¹¹⁶

A megjegyzés feltehetően csak a lap kisebb méretére utal, hiszen terjedelem tekintetében – mint már említettük – felülmúlta a *Kanizsai Újságot*. Tipográfiai

¹¹² Lásd például: *Kanizsai Újság*, 1912. V. évf. 34. sz. (1912. augusztus 25.) 1. p.

¹¹³ Simonyi 2003. 328. p.

¹¹⁴ Az 1911. október 15-ei (I. évf. 24. sz.) szám kivételesen ismét nyolc oldalon jelent meg.

¹¹⁵ *Kanizsai Ellenőr*, 1911. I. évf. 1. sz. (1911. május 21.) 1. p.

¹¹⁶ *Kanizsai Ellenőr*, 1911. I. évf. 1. sz. (1911. május 21.) 1. p.

szempontból sem maradt el piaci versenytársától, sőt valamelyest még igényesebbnek is bizonyult: tördelése figyelemfelkeltőbb, hirdetési tetszetősebbek, s egy alkalommal még fotót is közölt, amellyel a *Kanizsai Újságban* nem találkozhatunk – a *Kanizsai Ellenőr* 1911. október 1-jei (I. évf. 22. sz.) szám címlapján Szabó Árpád fotográfiáját láthatjuk, amely a magyarkanizsai tűzoltók turini győztes csapatát örökítette meg.

1. kép: A helyi tűzoltócsapat a *Kanizsai Ellenőr* címlapján

Forrás: Délvidék Kutató Központ archívuma

Az I. évfolyam 7. számától (1911. július 2.) kiegészült az újság fejléce, a „*Társadalmi és vegyes tartalmu hetilap*” profilmegjelölés alá bekerült: „A »*Magyarkanizsai Ifjusági Közművelődési Egyesület*« hivatalos lapja”. Innentől fogva tehát a lap a település egyik legtevékenyebb társadalmi-kulturális szervezetének szócsöveként működött. Kiadóként és laptulajdonosként a „*Szerkesztő-bizottság*”-ot tüntette fel az impresszum. Ugyanezen év szeptember 3-ától (I. évf. 18. sz.) Mányi Jánost új felelős szerkesztő váltotta fel Vieghe Illés személyében, aki azonban nem sokáig látta el a feladatot: az október 1-jei (I. évf. 22. sz.) lapszám fejlécén már Pósa József neve olvasható.

Az új felelős szerkesztő alatt jelentős változások mentek végbe a *Kanizsai Ellenőrnél*, elsősorban formai értelemben: a következő év januárjától az újság külleme a korban leginkább elterjedt – s a *Kanizsai Újság* által is alkalmazott – méretben és terjedelemben jelent meg, vagyis a lap nagyobb oldalméretet alkalmazott, viszont az oldalszám hatról négyre csökkent. Az 1912. január 1-jei, immáron új formában kiadott hetilap címlapján a *Beszámoló!* című – aláírás nélkül publikált – cikk ad magyarázatot az említett változtatásokra: „*Lapunk megalapításával nem pártérdeket óhajtottunk*

szolgálni, csupán városunk fejlődésének előmozdítása, a közönségnek megbízható informálása a közügyekről s egyéb általános érdekű dolgokról, volt a főcélunk. Hogy ez mennyiben sikerült, azt olvasóközönség elbírálására bizzuk, de hogy nem hiába dolgoztunk s hogy a közönségünk szeretettel karolta fel vállalkozásunkat, mutatja újívi számunk. Kibővítve, nagyobb alakban hozzuk olvasóközönségünk elé a 'KANIZSAI ELLENŐR'-t. Eddigi irányunktól nem térünk el. Törhetetlenül fogunk harcolni városunk anyagi és szellemi jólétének előmozdításáért. Semmiféle terror attól bennünket eltántorítani nem fog. Senkinek egyéni önző érdekeit nem támogatjuk. Haladni fogunk a megkezdett uton előre.”¹¹⁷

Pósa közel másfél évig, 1913. február végéig vezette az újságot. Utóda, Barsy Elek három hónapig látta el feladatát (a március 9-ei lapszámtól a június 1-jei kiadásig), őt pedig Pulay Andor követte a felelős szerkesztők sorában, aki a következő év nyarán tulajdonrészt is vásárolt a lapból. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Barsy távozása utáni első két szám – 1913. június 15. (III. évf. 24. sz.) és június 22. (III. évf. 25. sz.) – fejlécén felelős szerkesztőként „Szerkesztő-bizottság” szerepel, míg mindkét kiadás harmadik oldalán az impresszum Pulay Andort nevezi meg felelős szerkesztőnek, a „Szerkesztő-bizottságot” pedig kiadóként és laptulajdonosként említi. A július 29-ei (III. évf. 26. sz.) szám valamelyest helyre teszi az ellentmondást, mivel a fejlécen inntől fogva a következő olvasható: „Szerkeszti a Szerkesztő-bizottság” – az impresszum pedig továbbra is Pulayt nevezi meg felelős szerkesztőnek. Ez utóbbi megoldás 1914. júniusáig tartott: a június 21-ei (IV. évf. 25. sz.) lapszám fejléce már Pulayt említi felelős szerkesztőnek, majd az egy héttel későbbi szám (június 28., IV. évf. 26. sz.) címloldalán pedig résztulajdonosként is olvashatjuk a nevét.

Tulajdonostársa az újságot sokszorosító Léderer Manó új vállalkozása, a Léderer és Varga lett. Az új tulajdonosi struktúrájú és tipográfiai szempontból is némileg megváltozott lap 1914. november végéig működött, ezután több mint három évre ideiglenesen megszűnt – bár egyetlen lapszám 1915. február 20-án (V. évf. 1. sz.) még megjelent.

A kanizsai lakosok a világháború végén, 1918. április 28-án vehették kézbe ismét a lapot, amelynek vezércikke magyarázatot ad az átmeneti időszakra: „1914 októberben meg kellett szüntetni lapunk megjelenését. A nagy leszámolásra mindenkinek gyülekezni kellett. Szerkesztő, kiadó már a mozgosítás első napján hagyták el a kis redakciót és nemsokára a munkatársak követték az említett napon. Ekkor már kelet felől megindult sötét felhők fejjünk fölött voltak. Bennük vademberi indulatok cikáztak. Derékban törték a kultura gyönyörű hajtásait és felgyújtották az ember nemesebb érzéseit, amelyeket annyi időn keresztül gondosan gyűjtögetett. Soha siralmasabb látvány nem volt, soha nyomasztóbb érzéseket nem éreztünk. (...) Vajha a mi újra való megjelenésünk lenne az általános béke első fecskéje, mint amint volt távozásunk az ádáz düh kitörésének előjele.”¹¹⁸

¹¹⁷ Kanizsai Ellenőr, 1912. I. évf. 1. sz. (1912. január 1.) 1. p.

¹¹⁸ Kanizsai Ellenőr, 1918. VIII. évf. 1. sz. (1918. április 28.) 1. p.

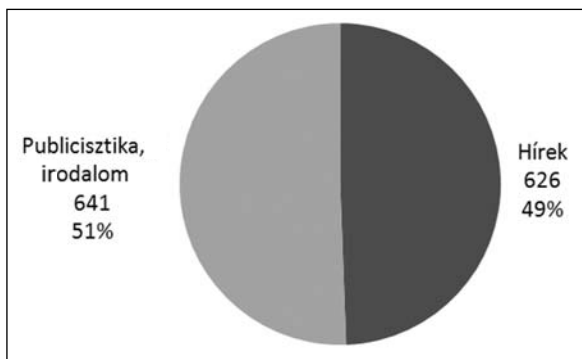
2. kép: A Kanizsai Ellenőr tipográfiai változásai: az 1911. május 21-ei, az 1913. december 28-ai és az 1914. január 4-ei címlap
 Forrás: Délvidék Kutató Központ archívuma

A Kanizsai Ellenőr utolsó száma (VIII. évf. 27. sz.) 1918. október 27-én jelent meg Pulay Andor szerkesztésében, ezután a lap megszűnt.

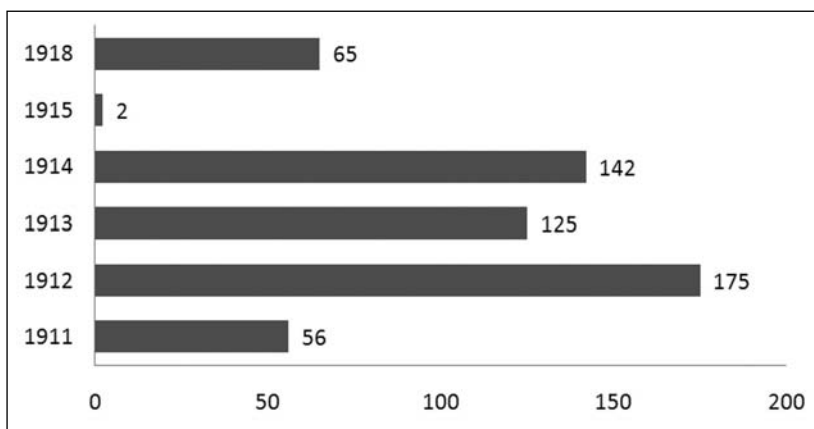
A hetilap külső megjelenése, szerkesztése jelentős mértékben hasonlít a Kanizsai Újsághoz, főleg, miután ez az újság is négyoldalas lett, mint már említettük – a címlapon vezércikket, illetve az adott hét legfontosabb híreit feldolgozó tudósítást vagy egyéb publicisztikát olvashatunk; a második és harmadik oldalon elsősorban a helyi hírek, különböző hivatalos hirdetéseknek kapnak helyet, majd az utolsó oldalon szinte minden esetben csak hirdetések találunk.

Az Országos Széchényi Könyvtárban megőrzött teljes évfolyamok hírányagait adatbázisba rendezve és elemezve rögtön feltűnik az első komoly eltérés, amit bizony tekinthetünk a nagy eltérés miatt tudatos szerkesztői vállalásnak. A hírányag aránya a publicisztikához mérten itt jóval alacsonyabb, mint a Kanizsai Újság esetében, nem éri el az 50%-ot. Tehát sokkal meghatározóbbak a nyíltan véleményformáló műfajok, a vezércikkek és tárcák megjelenése.

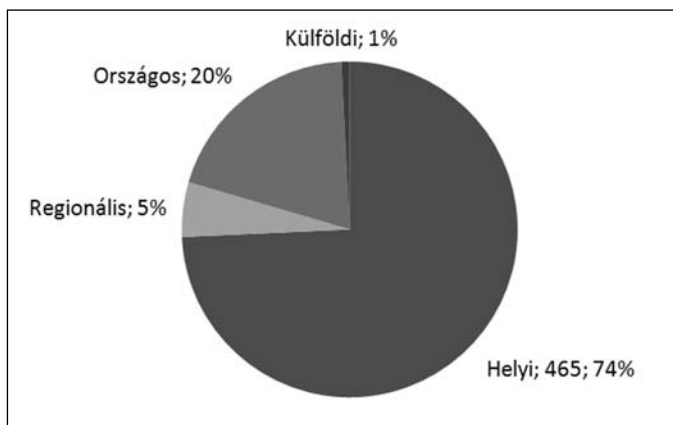
A hírek megoszlását évfolyamonként bemutató grafikon adatai méginkább alátámasztják ezt az elgondolást, hiszen a lap életében viszonylag nyugodt, teljes évnek tekinthető 1912-es, 1913-as és 1914-es évben egyensúlyt mutat a hírányag száma, az eltérés nem jelentős, a számbeli lemaradás ugyanakkor jelentős a másik kanizsai orgánomhoz képest. Az 1911-es év alacsony adatai az indulás éve miatt érthetőek, hiszen gyakorlatilag az év közepén, május végén indult az évfolyam, 1914 után pedig a világháború okozta hektikus megjelenés más nem teszi összevethetővé az adatokat.

10. diagram: Hírek aránya a Kanizsai Ellenőr teljes évfolyamaiban

11. diagram: Hírek megoszlása évfolyam szerint (Kanizsai Ellenőr)

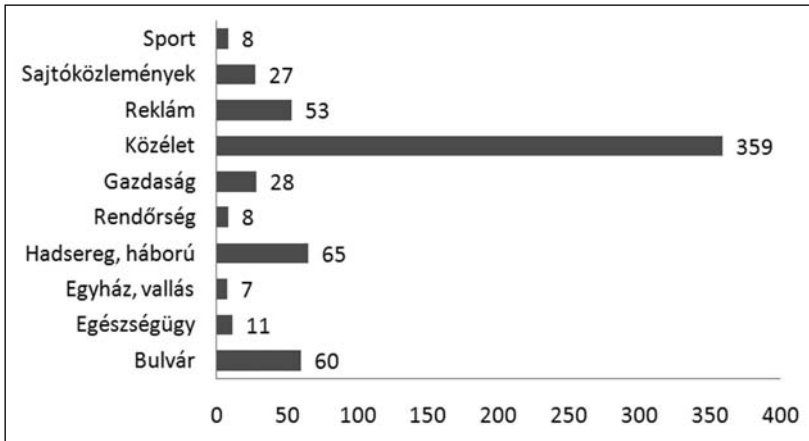

12. diagram: Hírek területi megoszlása (Kanizsai Ellenőr)

Érdekes adatot mutat a *Hírek területi megoszlása* című grafikon is, hiszen jól látszik, hogy az átlagos híryanag tekintetében a helyi történésekre kívánt fókuszálni a szerkesztő.

A fenti statisztikai adatokon túl szembetűnő különbség a *Kanizsai Újsághoz* viszonyítva, hogy klasszikus értelemben vett rovatokkal – kivéve a címoldal vezércikkait, illetve kisebb publicisztikáit, valamint a híreket – itt csak elvétve vagy egyáltalán nem találkozunk. A konkurens lapnál rendszeres, szépirodalmi ihletésű *Tárca* rovat például mindössze hét alkalommal jelentkezett a *Kanizsai Ellenőr* hasábjain, olvasói véleményeket vagy az azokra adott újságírói reakciókat – lásd *Nyílt tér* és a *Szerkesztői üzenetek a Kanizsai Újságnál* – szintén csak nagyon ritkán olvashatunk.

A híryanag témakörök szerinti csoportosítását elvégezve a *Kanizsai Ellenőr* nagyon hasonló képet mutat, mint riválisa. Túlnyomórészt, majdnem a híryanag hatvan százalékát teszik ki a közéleti hírek (359 db) és laptársához hasonlóan ugyancsak kiemelkedő a bulvárhírek (60 db) száma. Érdekes eltérés, hogy a gazdasági hírek aránya jóval alacsonyabb (28 db), és a sajtóközlemények, valamint a fizetett hirdetések aránya jóval magasabbnak mondható. Új polgári hírtípusként, igaz egyelőre kis mértékben (8 db) megjelennek a sporthírek is. A háborús hírek magas aránya az 1918-as évfolyam miatt emelkedik ki, amikor a lap meghatározó profilját tették ki a hadsereg, a katonákra és a háborús helyzetre vonatkozó rendelkezések, hirdetések megjelenítése (65 db).

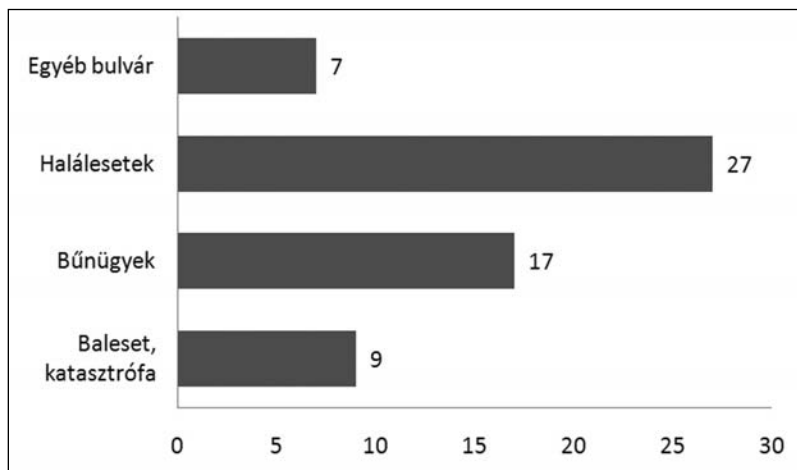

13. diagram: Hírek témakörök szerinti megoszlása (*Kanizsai Ellenőr*)

A bulvárhírek csoportja tekintetében is a halálesetek adnak magasabb értéket (az egyszerű elhalálozási hírek és köszönetnyilvánítások mellett megjelennek pl. az öngyilkosságokról szóló hírek).¹¹⁹ Jóval kevésbé találunk „szórakoztató, színes”

¹¹⁹ Kanizsai Ellenőr, 1913. III. évf. 31. sz. (1913. augusztus 10.) 2. p.; Kanizsai Ellenőr, 1913. III. évf. 31. sz. (1913. augusztus 31.) 2. p.; Kanizsai Ellenőr, 1911. I. évf. 24. sz. (1911. október 15.) 5. p.

bulvárhíreket (pl. nagy korkülönbségű személyek lakodalma,¹²⁰ és meztelenre vetkőző botrányokozó a Feltámadás ünnepén)¹²¹ illetve bűneseteket bemutató tudósításokat (pl. egy lókupec kirablása,¹²² egy járasszéli gyilkosság leírása),¹²³ számszerűleg is, illetve arányait tekintve is, mint a konkurens lapnál. A gazdasági hírek száma pedig oly alacsonynak tekinthető, hogy összehasonlító elemzésükből nem lehet általános következtetéseket levonni.

14. diagram: *Bulvárhírek téma szerinti megoszlása (Kanizsai Ellenőr)*

Összességében megállapítható, hogy a híryanag a közéleti hírek és a bulvárhírek tekintetében bír relevanciával, a többi vagy jelentéktelen számú, vagy nem tárgya statisztikai elemzésünknek, mint pl. a szép számmal a híryanag közé illesztett fizetett hirdetések.

A Közéleti hírek terület szerinti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy a *Kanizsai Ellenőr* meghatározó híryanagát elemezzük, amely a hírek átlagos, magas értékét hozza a helyi hírek tekintetében, eltérés az országos hírek 5%-kal magasabb százalék-pontja, illetve a regionális hírek elenyésző volta és a külföldi hírek teljes hiánya.

E ponton érdemes megemlíteni a lapot kiadó egyesület, a Magyarkanizsai Ifjúsági Közművelődési Egyesület nevét, mint a település egyik legtevékenyebb társadalmi-kulturális szervezetét, amelynek profiljába vágó, akár általa, akár más civil szervezetek által szervezett színi előadásokról, koncertekről, hangversenyekről, bálokról szóló tudósítások még nagyobb arányban megjelentek a lapban, a közgyűlési és a városi

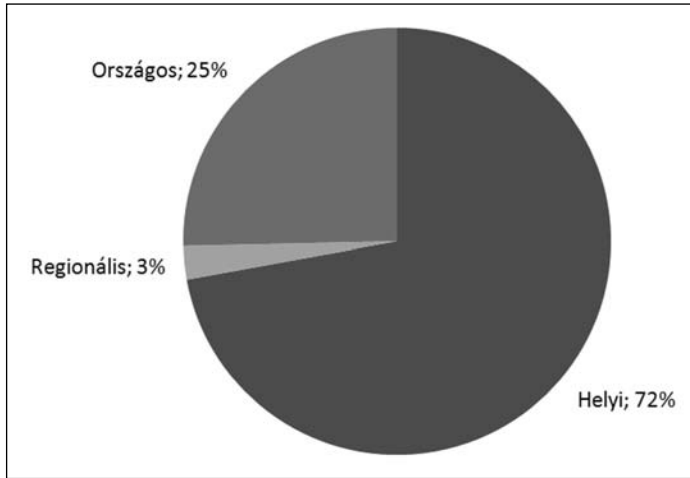
¹²⁰ Kanizsai Ellenőr, 1912. II. évf. 38. sz. (1912. szeptember 15.) 2. p.

¹²¹ Kanizsai Ellenőr, 1914. IV. évf. 16. sz. (1914. április 19.) 2. p.

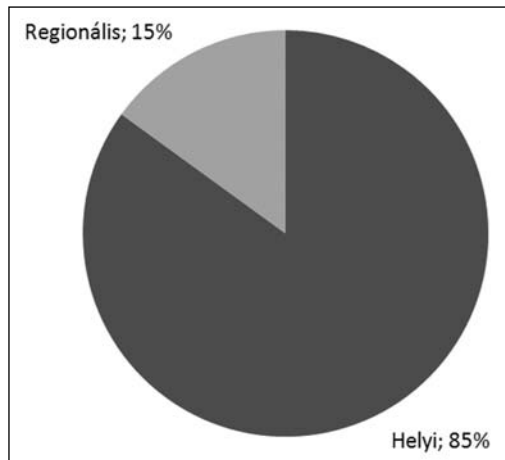
¹²² Kanizsai Ellenőr, 1913. III. évf. 31. sz. (1913. augusztus 10.) 2. p.

¹²³ Kanizsai Ellenőr, 1914. IV. évf. 29. sz. (1914. július 19.) 2. p.

modernizációról beszámoló hírek mellett. Természetesen az egyesület saját szervezésű rendezvényeiről, programjairól is hírt adtak, pl. közgyűléseikről,¹²⁴ vagy az egyesület lövész tanfolyamáról.¹²⁵

15. diagram: Közéleti hírek terület szerinti megoszlása (Kanizsai Ellenőr)

16. diagram: Bulvárhírek területi megoszlása (Kanizsai Ellenőr)

¹²⁴ Kanizsai Ellenőr, 1911. I. évf. 3. sz. (1911. június 4.) 3. p.; Kanizsai Ellenőr, 1912. II. évf. 1. sz. (1912. március 10.) 1. p.; Kanizsai Ellenőr, 1913. III. évf. 1. sz. (1913. január 5.) 1–2. p.

¹²⁵ Kanizsai Ellenőr, 1913. III. évf. 4. sz. (1913. január 26.) 1. p.; Kanizsai Ellenőr, 1913. III. évf. 6. sz. (1913. február 9.) 2. p.

A bulvárhírek területi megoszlása is jelentős eltérést mutat a laptárséhoz viszonyítva. Mint korábban utaltunk rá, a *Kanizsai Ellenőrben* a bulvárhírek tartalma is más volt, hiszen a halálesetekre helyezte inkább a hangsúlyt, de fontos az eltérés abban is, hogy a területi megoszlás tekintetében szinte kizárólagosan a helyi hírekre koncentráltak a szerkesztők, a helyi bulvárhírek aránya kiugróan magas, szignifikáns.

Források hiányában nem megállapítható, hogy a lap – mint üzleti vállalkozás – mennyire volt sikeres, mégis ad némi támpontot e tekintetben az egyes példányok ára, az előfizetési díjak, illetve a hirdetések mennyisége.

A *Kanizsai Ellenőr* első számának (1911. május 21.) fejléce szerint az újság helyben két koronába, vidékre kézbesítve három koronába került évente, az adott lapszám külön megvásárlása pedig két fillérbe került. A hirdetések díjszabásáról nincsenek információk, mivel – ellentétben a *Kanizsai Újsággal* – a lap fejlécén kezdettől fogva a „*Hirdetések megegyezés szerint*” felirat olvasható.

Az előfizetési díjak két évig változatlanok voltak, az 1913. július 13-ai (III. évf. 27. sz.) számtól fogva emelkedtek először: a helyben történő előfizetés kettőről háromra, a vidéki háromról négy koronára növekedett, az egyes példányok megvétele pedig innentől kezdve a duplájába, négy koronájába került az olvasónak.

Érdeemes megemlítenünk, hogy a szerkesztőség még ez év novemberében új címre költözött: a Korona utca 7. szám alól az Úri utca 1. szám alá tette át székhelyét.

Az árak a lap 1914-ben történő ideiglenes megszűnéséig már nem változtak. Mikor 1918 tavaszán ismét megjelent az újság, nem volt lehetőség előfizetésre; csupán az egyes számokat lehetett megvásárolni, s az árképzésben érződött a háború okozta infláció: a korábbi négy fillér helyett tizenkettő fillért kellett fizetni a példányokért.

Ha megvizsgáljuk a hirdetéseket, megállapíthatjuk, hogy a *Kanizsai Ellenört* – ellentétben a *Kanizsai Újsággal* – elsősorban a helyi vállalkozások részesítették előnyben: mint az a táblázatból (lásd 2. táblázat) is kitűnik, a legnagyobb számban hirdetőik között mindössze két nem magyarkanizsai céget találunk. Kiugróan magas Léderer Manó – valamint későbbi vállalkozása, a *Léderer és Varga* – hirdetéseinek száma, ami érthető, hiszen a lap nyomdászáról, illetve társtulajdonosáról van szó, aki – Bruck P. Pálhoz hasonlóan – rendszeresen kihasználta a számára ingyenes reklámfelületet. Léderer a nyomdaipari szolgáltatásokon kívül könyveket, tanszerket, különféle papírárukat kínált az újság hasábjain, sőt dohánykereskedelemmel is foglalkozott. Érdeemes megjegyeznünk, hogy az 1918-as újraindulást követően a hirdetések száma jelentősen lecsökkent: ennek oka minden bizonnyal a többéves szüneteltetés, valamint a világháború negatív gazdasági hatásaiban keresendő.

Hirdető	Hirdető székhelye	Hirdetett árucikk vagy szolgáltatás	Hirdetések (db)
Léderer Manó / Léderer és Varga	Magyarkanizsa	nyomdai szolgáltatás, könyv, tanszer, papíráru, dohány	319
Dominusz Henrik	Magyarkanizsa	óra-, ékszer-értékesítés és javítás	129
Dobos József	Magyarkanizsa	divatáru	113
Kálnai Simon	Magyarkanizsa	vasáru	113
Bata Károly	Magyarkanizsa	vasáru	107
Hesser Jenő	Magyarkanizsa	divatáru	104
Törteli János és fia	Magyarkanizsa	faáru, gabona, műtrágya	96
Uránia	Magyarkanizsa	mozgóképszínház	92
Beer Emil	Magyarkanizsa	kozmetikai termékek, gyógyszer	89
Törtely testvérek	Magyarkanizsa	divatáru, faáru, ponyva, gabonaszák	78
Bogozávlyev és Bellér / Bogozávlyev Lázár György	Magyarkanizsa	malomüzemi szolgáltatás, liszt és termény	67
Kovald Péter és fia	Budapest	vegyszerkészítés, kelme- és szőrmefestés	62
Ádám Sámuel	Magyarkanizsa	divatáru, malátásör	50
Magyarkanizsa Első Gőzfűrészt és Gőzmalom Rt.	Magyarkanizsa	malomipari szolgáltatás, faáru	49
Vágó Pál	Magyarkanizsa	géplakatos	45
Vass István	Magyarkanizsa	cipész	43
Almássy Antal	Magyarkanizsa	szigetelés, kőszén, kőműves	42
Lendvai Alfréd	Magyarkanizsa	vasáru, fűszer	38
Neumann Gyula	Magyarkanizsa	cipész tanfolyam, cipő felsőrész	38
Gregus Gyula	Magyarkanizsa	temetkezés	37
Fehér János	Magyarkanizsa	malomipari szolgáltatás, liszt, termény, kenyér	36
Bata Péter Pál	Magyarkanizsa	divatáru	35
Szántó Ferenc	Magyarkanizsa	cserépkályha-készítés	34
Wachsmann és Bergl	Magyarkanizsa	cukorka, bazáráru, déligyümölcs	33
Cérna János	Magyarkanizsa	sütőde	31
Beszédes György	Magyarkanizsa	faanyag	28
Donauer Jenő	Magyarkanizsa	használati cikk	28
Apró Antal	Magyarkanizsa	liszt, zsírszóda, petróleum, gyümölcs	27
Holczer Emil Zoltán	Budapest	kőolaj	26
Orosz István	Magyarkanizsa	ingatlan, pálinka, varrógép	25

2. táblázat: A Kanizsai Ellenőrben legtöbbet hirdető kereskedelmi vállalkozások

Konkurenciaharc a két magyarkanizsai lap között

A fentebb tárgyalt két helyi lap életében három és fél közös esztendő volt: az 1911. május 21-étől 1914. november 29-éig terjedő időszak, amelyre – a piaci verseny, de nagyobb részt a két újság részben eltérő politikai irányvonala és a személyes ellentétek következtében – leginkább az éles szembenállás, valamint a gyakori szócsatározás volt jellemző az inkább kormánypárti *Kanizsai Újság* és a politikai semlegességre törekvő *Kanizsai Ellenőr* között.

A két újság közti viszony már a kezdetekkor sem lehetett felhőtlen – a *Kanizsai Ellenőr* 1911. májusi megindulásáról az akkor már két és fél éve működő *Kanizsai Újság* nem számolt be –, s együttműködésnek később sem leljük nyomát a két szerkesztőség között, csupán ellenséges megnyilvánulásokkal, a másik fél folyamatos kritizálásával találkozhatunk. „Az igen tisztelt cikkirő urat rettentő elfogultság vezette cikkének megírásakor, mert csupán azért fordul valamely intézmény létesítése ellen, mivel annak létesítése mellett lapunk lándzsát tört, mert különben oly ferde érvekkel támogatott kirohanást meg sem irt volna. (...) De hogy a K. U.-ot milyen elfogultság vezeti, bizonyítja azon tény, hogy bár egy előző számában a decentralizáció mellett vezércikkkel, harcol, most egész szerkesztési programját félretéve, a decentralizáció káros voltát bizonyítja, amit különben mi mindig vallottuk” – írja a *Kanizsai Ellenőr* 1911 nyarán a keskeny vágányú vasút létesítésének szükségességéről szóló vita kapcsán.¹²⁶

A következő olvasói levél szintén a *Kanizsai Ellenőr*-ben jelent meg, amely az ellentétek szításában inkább kezdeményező szerepet töltött be: „Tisztelt Szerkesztő úr! (...) A helybeli városi nagyvendéglő, a város egyik legrondább épülete, úgy kívülről, mint belülről tekintve, tehát már régen megérett a lerombolásra. De hogy erkölcsileg is ronda, arról a rendőrség is meggyőződhetik, aminthogy kötelessége is meggyőződnie, mert ujabban éjjeli üzletté alakult át orvosi felügyelet nélkül...”¹²⁷

Jellemző a helybéli lakosságnak a két újság által történő megosztottságára, hogy a levélre Kövecz Gyula, a vendéglő tulajdonosa nem az azt leközlő lapban – mint az logikus lett volna –, hanem a *Kanizsai Újság*-ban reagált: „Nyilatkozat. A *Kanizsai Ellenőr* folyó évi 1. számában a nagyvendéglőről megjelent rágalmozó cikk miatt, a bíróság előtt szerzek elégtételt [sic!].”¹²⁸

Hasonló jellegű eset történt egy hónappal később: „Nyilttér. Alulirott ezennel kijelentem, hogy Bata János bognármester ellen most egy éve azt a rágalmat amit elkövettem, bosszúból tettem és ezért tőle bocsánatot kértem és tanuk jelenlétében mindent visszavontam. Sóti Balázs” – tette közé a *Kanizsai Ellenőr*.¹²⁹

Az állítólagos nyilatkozattevő egy héttel később szintén a konkurens lapban a következőképpen ír: „A »*Kanizsai Ellenőr*« 1913 február 1-én megjelent 5. számában, a nyilt-tér

¹²⁶ *Kanizsai Ellenőr*, 1911. I. évf. 9. sz. (1911. július 16.) 2. p.

¹²⁷ *Kanizsai Ellenőr*, 1913. III. évf. 1. sz. (1913. január 5.) 2. p.

¹²⁸ *Kanizsai Újság*, 1913. V. évf. 2. sz. (1913. január 12.) 3. p.

¹²⁹ *Kanizsai Ellenőr*, 1913. III. évf. 5. sz. (1913. február 1.) 2. p.

rovatban, névalírással közölt nyilatkozatra vonatkozólag kijelentem, hogy nem én irtam. Róla mitsem tudok, arra pedig senkinek sem adtam meghatalmazást, hogy nevemben ily értelmű cikket tegyen hírré. Igaz, hogy Bata János bognár mesterrel szemben folyt egy állítólagos becsületsértési perünk, melyre nézve egyezséget kötöttünk. Azonban kijelentem hogy én Bata János bognárt sohasem, bántottam, tehát okom sem volt arra, hogy tőle bocsánatot kérjek. Kijelentem hogy a cikk közönséges koholmány. Sóti Balázs.”¹³⁰

A Kanizsai Ellenőr 1913. november 9-ei (III. évf. 44. sz.) számának címdala közöl egy szerkesztői publicisztikát A sajtó kötelessége címmel, amely számon kéri a Kanizsai Újságon, hogy annak előző száma nem tudósított a városi közgyűlésről: „Ha malitiosus lennék, azzal kezdeném soraimat, hogy hiába keresem a múzsza másik emlőjén tejttestvéretem a Kanizsai Újságot s folytathatnám azzal, hogy talán elutazott a mult héten és így mit sem közölhetett az elmúlt hét legfontosabb eseményéről, a – tisztujító közgyűlésről. (...) Már most amint felnyitom és tapasztalom, hogy épen a legfontosabb esemény hiányzik belőle, amire én alaposan kíváncsi vagyok, önkénytelenül is megcsalva érzem magam. Amerikában talán bírót is találnék, aki kártérítést ítélne meg.”¹³¹

A Kanizsai Újság közel fél évvel később reagált a gúnyos hangvételű kritikára: „A múzsza emlője, – mit szólnak ehhez az új fajta emlőshöz, kedves olvasók. Ugyan kik járhatnak a muzsa emlőire szopni? Ezt nagyon szeretném tudni, mert tudomásom szerint, eddig a csecsemők, az újságírók csecsemői – nem emlőkből táplálkoztak, hanem tanultak, hogy tudásuk gyarapodjon! Hát a tejttestvéréről ki hallott már önök közül? Ez is valami különös családi leszármazás lehet, amely eddig páratlanul áll a rokoni elnevezések között. Mondja kedves »tejttestvér« collégám, aki olyan nagy újságírónak tartja magát, hol lehet ezekre a műszavakra rátalálni? Ön bizonyára adós marad a felelettel, azon elvből kifolyólag, hogy nem mindenkivel foglalkozik szívesen, pedig higgye el néha kíváncsi vagyok nyelvújító talentumának szüleményeire.”¹³²

Jó példa a sajtó által is gerjesztett helyi viszályokra az a cikk, amely a kiadó és felelős szerkesztő Bruck P. Pál tollából látott napvilágot a Kanizsai Újság 1914. február 15-ei (VII. évf. 7. sz.) számának első oldalán: „Annak a 'zsidó gyerekek' mindent szabad? Ezt a találós kérdést adták fel egymásnak az illetékes Urak, akiket a Casinó tagdíjkezeléséről írott cikkünk érintett. Hogy ne törjék sokáig fejüket, ime segítségükre siet az a bizonyos 'zsidó gyerek' s elárulja Önöknek, hogy igenis mindent meg szabad, sőt meg kell írni az újságnak, ami a közérdeket sérti. Persze itt Kanizsán nem igen vannak hozzászokva az Urak, hogy a lapok, a közérdeket védelmezzék. (...) Mert az a 'zsidó gyerek' az Önök személyét nem bántotta, csupán rendet követelt. Vagy ezt nem szabad megtenni?”¹³³

A két lap közötti ellenségeskedés emblematisz figurájának tekinthetjük a fiatal zszurnalisztát, Ádám Imrét. A huszonéves, a fővárosban gyógyszerészetet hallgató Ádám a Kanizsai Ellenőrnél kezdte újságírói pályáját. A tehetséges, szókimondó publicistát

¹³⁰ Kanizsai Újság, 1913. VI. évf. 6. sz. (1913. február 9.) 2. p.

¹³¹ Kanizsai Ellenőr, 1913. III. évf. 44. sz. (1913. november 9.)

¹³² Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 15. sz. (1914. április 12.) 4. p.

¹³³ Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 7. sz. (1914. február 15.)

1914 januárjában „sajtó útján elkövetett rágalmazás vétsége” miatt tíznapos fogház-büntetésre ítélték, amelyet a szabadkai börtönben töltött le: „Sajtóvétség, gondnok ur. Tessék a szerkesztő urnak külön szobát adni, könyveket, hogy kellemesen gondoljon vissza a mi vendégszeretetünkre...” – idézi Ádám Imre a főügyészt, aki bekísérte őt a börtönbe.¹³⁴

A Kanizsai Ellenőrtől emiatt elbocsátott újságírót örömmel fogadta a Kanizsai Újság szerkesztősége, sőt a tulajdonos Bruck P. Pál – feltehetően a konkurenciának szánt visszavágás kedvéért – az 1914. február 15-ei (VII. évf. 7. sz.) számtól kezdve főmunkatárs státuszban alkalmazta Ádámot, akinek a neve ilyen minőségben a lap fejlécén is szerepelt, a kiadótulajdonos és felelős szerkesztő Brucké mellett.

Az időközben Budapestre költözött Ádám Imre egy évig dolgozott a Kanizsai Újságnál, s közben – ezúttal komolyabb vétség miatt, felségsértés vádjával – újra bíróság elé kellett állnia. A vád tárgyát képező cselekmény nem Magyarkanizsához köthető: még az előző évben, 1913 májusában a Ráckeve és Vidéke hetilap hasábjain megjelent egy cikke Panamák országa címmel, amelyben „*ugy elvetette hazafias felháborodásában a sulykot, hogy királysértésért vád alá került. Azt irta egyebek között, hogy a király a legridegebb cinizmussal nézi, mint halad az ország a züllés lejtőjén*” – veszi át a Budapesti Hírlap ironikus hangvételű írását szöveghűen a Kanizsai Ellenőr a második oldalon, a Hírek rovatban, s meg sem említi, hogy nem sokkal korábban a „blazirt arcú fiatalember” még az újság aktív, népszerű munkatársa volt.¹³⁵

Ezzel ellentétben a Kanizsai Újság címlapon, tárgyilagos stílusban tudósított az esetről; kiállt a vádlott mellett, aki – mivel az ügy mindkét fél fellebbezése miatt egyelőre nem zárult jogerős ítélettel – továbbra is élvezte Bruck bizalmát, augusztusig főmunkatárs maradt, majd azt követően, 1915. januárig a lap publicistájaként dolgozott.¹³⁶

Összegzés

Munkánkban Magyarkanizsa dualizmuskori sajtótörténetének, az 1909 és 1915 között megjelenő Kanizsai Újság, valamint az 1911 és 1918 között megjelenő Kanizsai Ellenőr című városi hírlapok helyi szerepének vizsgálatát mutattuk be a sajtótörténet újanalitikus kutatási irányának megfelelően.

Dolgozatunkban felvázoltuk a dualizmus kori magyar sajtótörténeti kontextusba ágyazva a délvidéki sajtó történetét, mint „környezeti tényezőt”, megállapítva, hogy Magyarkanizsa sajtóélete jelentős késéssel jutott abba a fázisba, hogy saját kiadású, a városban szerkesztett, nyomtatott, és kiadott hírlappal rendelkezzen.

Ennek egyik jelentős oka abban keresendő, hogy a környező, polgári fejlődésben, urbanizációban előrébb járó, nagyobb gazdasági potenciállal és demográfiai súllyal rendelkező települések, mint Szabadka, vagy Zenta korábban megteremtették a helyi, regionális

¹³⁴ Kanizsai Újság, 1914. VII. évf. 3. sz. (1914. január 18.) 2. p.

¹³⁵ Kanizsai Ellenőr, 1914. IV. évf. 16. sz. (1914. április 19.) 2. p.

¹³⁶ Lásd a Kanizsai Újság 1914. április 19-ei (VII. évf. 16. sz.) számának címloldalán az Ádám Imre felségsértési pere című cikket.

szerepet is betöltő sajtóorgánumaikat, ráadásul az 1875 és 1890 közötti időszakban e két város hírlapalapításai tették ki a Délvidéken indított lapok több mint felét.

Másrészt a délvidéki lapok a 19. század végéig még döntően vagy kormánypárti, vagy ellenzéki pártfinanszírozással működtek, csak a független, olvasók és a helyi közösség gazdasági ereje által eltartott lapok korának megjelenése adott lehetőséget Magyar Kanizsának a lapindításra, a pártfinanszírozás nem. A nagy lakosság számú városok mellett a határmenti, etnikailag jóval vegyesebb területeken megjelentetett magyar lapok is inkább számíthattak állami szubvenciókra a magyarosítási szándék, a magyar nyelv és kultúra terjesztése okán, mint a tisztán tömbmagyar területeken megjelenőek. Összességében megállapítható, hogy e környezeti tényezők nem kedveztek a magyar kanizsai sajtó korai megindulásának.

Végül a „pultzeri fordulatnak” megfelelő, modern, üzleti szempontú, tájékoztatásra, figyelemfelkeltésre és szenzációra alapozó tömegsajtó modellje jobban megfelelt Magyar Kanizsa lehetőségeinek, ennek ideje azonban csak az új évszázad első évtizedében jött el.

E folyamat igazolására dolgozatunk második részében az elérhető dokumentumok és források, valamint a *Kanizsai Újság* és a *Kanizsai Ellenőr* levéltárakban és könyvtárakban fellelt példányai alapján felvázoltuk a magyar kanizsai sajtó kialakulását, kiemelt figyelmet szentelve a két lap, és a mögöttük álló személyek és szervezetek bemutatására és elemzésére.

A mind inkább polgárosuló, városi rangra emelkedő településen végül akadt egy olyan tőkével rendelkező helyi vállalkozó (majd 1913-tól városatya) Bruck Pál személyében, aki üzleti haszonszerzés reményében lapalapításra adta a fejét 1908-ban. Ebből következik, hogy az elsőként meginduló *Kanizsai Újság* elsősorban nem az országos politikai pártok, hanem az őt alapító és finanszírozó tulajdonos politikai világnézetét és helyi közéleti-üzleti szándékait támogatta. Ugyanez a háttér jellemzi az 1911-ben meginduló második magyar kanizsai hírlapot, a *Kanizsai Ellenőrt* is, amely szinte kezdettől fogva egy a városban jelentős kulturális-közéleti szerepet játszó civil szervezet, a Magyar Kanizsai Ifjúsági Közművelődési Egyesület lapjaként, a szerkesztőbizottságot alkotó civil tulajdonosok, majd később a Bruck Pál helyi konkurenciájának tekinthető nyomdász-vállalkozó, Léderer Manó résztulajdonlásával jelent meg.

A két lap részletes bemutatásával és publicisztikáinak tartalmi, valamint híryananyagának statisztikai elemzésével megállapítottuk, hogy míg a pártsajtót képviselő lapok témái országos, regionális és helyi szinten továbbra is a korszak országos belpolitikáját uraló kérdések és viták, a korszakra jellemző társadalmi-politikai problémák körül forogtak (pl. magyarosítás, pártok közötti személyeskedések, kivándorlás vagy a munkanélküliség), a két magyar kanizsai hírlapban a klasszikus politikai hírek háttérbe szorultak, helyette a helyi közélet és gazdaság hírei, eseményei, és természetesen a bulvár (botránnyok és bűnügyek) váltak vezető témává. A lapok elsősorban a helyi közösség tájékoztatására fókuszáltak, és fennmaradásuk a vállalkozó tulajdonosok ügyességét, és a lapot vásárló, illetve hirdetéseivel fenntartó helyi közösség (közte pl. a *Kanizsai Ellenőr* esetében a fizetett hirdetmények egész sorát megrendelő városvezetés) gazdasági erejét dicséri.

Kutatásunk módszertani újdonságát a teljesség igényével feldolgozott és adatbázisba épített híryanag tartalmi és statisztikai elemzése adta, amely során az azonosított témákat összevetettük és szélesebb kontextusba emelve elhelyeztük a település történetét meghatározó témahálóban, amelynek kialakult értékpreferenciáiban a közös nevezőnek a városi közélet és az urbanizáció, a város modernizációjának ügye, a polgáriásodó helyi közéletet meghatározó szereplőkhöz, a hivatalos intézményekhez, a városvezetéshez, a civil-kulturális szférához fűződő viszony mutatkozott. Sort kerítettünk a függetlenséget biztosító bevételek növekedését szolgáló bulvár tartalmak elemzésére is, valamint a lapok mögött körvonalazódó gazdasági háttér elemzésére, amelynek alapját a lapokban megjelent reklámok és egyéb közlemények összegyűjtése, rendszerezése és elemzése adta.

A sok hasonlóság és a közös értékpreferencia mellett azonban jól beazonosíthatóvá váltak az új elemzési módnak köszönhetően azok a különbségek is, melyek önálló, markáns arcélt adtak a magyarkanizsai lapoknak. Az összevetésükben segített az a tény is, hogy mindkét lapnak az 1912-es, 1913-as és 1914-es teljes évfolyama egymással párhuzamosan jelent meg, így összevetésük még inkább szignifikáns adatokkal tudott szolgálni e három évre vonatkozóan.

Tanulmányunkban részletesen bemutattuk és elemeztük eme különbségeket, összefoglalva azt a konklúziót vonva, hogy egyrészt *Kanizsai Újság* arányaiban és számszerűen is jelentősebb híryanagot vonultatott fel, mint a *Kanizsai Ellenőr*, amely a publicisztikának adott arányaiban nagyobb teret. Igaz, ez inkább vonatkozott a szerkesztők által szerzett cikkekre, míg a *Kanizsai Újság* jóval nagyobb teret adott az olvasók véleményének megjelenítésére.

Másrészt a híryanag tekintetében érdekes különbségnek mutatkozott az, hogy a *Kanizsai Ellenőr* arányaiban erősebben fókuszált a helyi hírekre, különösen a bulvárhírek tekintetében, amely szinte kizárólag a városi eseményeket emelte fókuszába, míg a *Kanizsai Újság* esetében ez az átlagnál nagyobb helyi koncentráció inkább jellemezte a közéleti híryanagot, mint a bulvárhíreket.

Érdekes különbségnek mutatkozott a híryanag vizsgálata során az is, hogy a *Kanizsai Ellenőr* mennyivel kevésbé érdeklődött a helyi gazdaság (pénzügyek, kereskedelem, ipar, mezőgazdaság) iránt, mint a *Kanizsai Újság*.

E különbségek ellenére azonban mindkét bemutatott lap vonatkozásában nyugodtan kijelenthető, hogy az 1908 és 1918 között Magyarkanizsán meghonosodott, üzleti alapon álló független sajtó egyrészt a rendezett tanácsú városok sorába emelt Magyarkanizsa felerősödött politikai, gazdasági és társadalmi modernizációjának vetülete volt, másrészt ennek a folyamatnak, különösen a polgári viszonyok kialakulására, a város modernizációjára és közéletére ható vonatkozásaiban alkotó szerepet is játszott.

(Megjelent: A magyarkanizsai sajtó kezdetei (1909–1918). In: Fejős Sándor (főszerk.): Magyarkanizsa monográfiája 1848–1945. Cikos Stampa, Szabadka, 2018. 352–398.)

RECENZIÓK

HIÁNYPÓTLÓ MONOGRÁFIA A SZENTESI SAJTÓ TÖRTÉNETÉRŐL

Pető Bálint: A szentesi sajtó kezdetei (1871–1883)

Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2019. 221 p.

Pető Bálint, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar oktatója, a Délvidék Kutató Központ tagja, több a délvidéki sajtóval kapcsolatos publikáció¹ mellett az elmúlt években rendszeresen publikálta kutatásait Szentes dualizmus kori sajtótörténetével kapcsolatban,² amelyek végül a szerző 2018-ban megvédett doktori disszertációjában összegződtek.³ Jelen kötetének alapjául a 2018-ban sikeresen megvédett doktori értekezés szolgált, kutatási témájának megválasztásában pedig nagy szerepet játszott a városhoz való szoros érzelmi kötődése, hiszen gyermekéveit Szentesen töltötte.

A hiánypótló sajtótörténeti kötet a szentesi sajtó történetének kezdeteire fókuszál, részletesen ismerteti az 1871-től 1883-ig megjelent lapokat, az egyes újságoknál dolgozó újságírókat és szerkesztőket, valamint az új, társadalomtörténeti irányzatú sajtótörténeti metodikának megfelelően a tulajdonosi-vállalkozói háttér és motivációk bemutatása mellett a sajtó tükrén keresztül bepillantást enged egy dualizmus

¹ *A magyarkanizsai sajtó kezdetei (1909–1918)*. In: Fejős Sándor (szerk.) (2018): *Magyarkanizsa monográfiája (1848–1945)*. Cikos Stampa, Szabadka. 352–398. p.; *A Kecskeméti Lapok első nyolcvannyalc éve – Miklós Péter: A Kecskeméti Lapok története (1868–1956)*. In: *Délvidéki Szemle*, 2018. V. évf. 1. sz. 115–117. p.; *Az első világháború kitérője a magyarkanizsai sajtó tükrében*. In: *Délvidéki Szemle*, 2018. V. évf. 1. sz. 61–72. p.; *The Beginnings of Printed News in Magyarkanizsa*. In: *Délvidéki Szemle*, 2015. II. évf. 2. sz. 56–69. p.; *Magyarkanizsa városi státusának első esztendeje a helyi sajtó tükrében*. In: *Délvidéki Szemle*, 2014. I. évf. 1. sz. 31–39. p.

kori városi társadalom működésének mindennapjaiba, mindezt számos statisztikával, ábrával, idézettel illusztrálva.

A szerző a kiegyezés megkötése utáni magyar, illetve dél-alföldi sajtóviszonyok szakirodalmi elemzésére, és az 1867 utáni másfél évtized helyi társadalmi, kulturális és gazdasági jellegzetességeinek bemutatására (a politikai élet, a megyeszékhelyi státusz elnyerése, a helyi társadalmi és gazdasági élet, az oktatás, a közlekedés és a kultúra) egy-egy egész fejezetet szentelt. Azonban fontos megjegyezni, hogy ezt a téma társadalomtörténeti kontextusba emelése követelte meg, műve tehát alapvetően nem társadalom- vagy gazdaságtörténeti monográfia, hanem sajtótörténeti munka.

A kötet korszakolása korántsem önkényes, tudományosan alaposan megindokolja a szerző. A város első helyben nyomtatott sajtóterméke 1871-ben látott napvilágot, 1883-ban pedig elköltözött a városból a szentesi hírlapkiadás megteremtője, Cherrier János nyomdász és könyvkereskedő, a helyi véleményformálás vezető orgánuma, a *Szentesi Lap* pedig új tulajdonos kezébe került, véglegesen lezárva az újság útkereső, kísérletező korszakát. 1883-ban lett Szentes Csongrád vármegye székhelye, mindezzel új időszak kezdődött a helység politikai, gazdasági és társadalomtörténetében, ráadásul sajátos dimenziókkal, amely a többségében függetlenségi érzelmű helyi lakosság, valamint a kormánypárti megyei vezetés éles szembenállásából következett.

A kötet harmadik nagy egységében a szerző a szentesi sajtó első orgánumaira, kilenc helyi lapra fókuszál: a *Szentesi Füzetek* című szakfolyóiratra, a *Szentesi Lapokra*, az *Alföldi Figyelőre*, a *Szentesi Lapra*, a *Szentes és Vidékére*, a *Csongrádmegyei Közlönyre*, mint klasszikus hírlapokra, valamint az *Alföldi Nővilág* című divatlapra, illetve két élclapra, az *Északi Fényre* és a *Darázusra*. Pető Bálint e fejezetben bemutatja az első helyi lapok megszületésének, illetve megszűnésének körülményeit, a kiadók, a szerkesztők személyét, az egyes újságok formai és tartalmi jellegzetességeit, elemezve a korszak sajtójára jellemző olyan társadalmi funkciók betöltésére tett kísérleteket, mint az urbanizáció, illetve a polgári fejlődés támogatása és erősítése a helyi társadalmi és politikai szereplők, valamint a lakosság körében. A kötet e fejezetének elsődleges primer forrásait a korabeli szentesi lapok jelentik, amelyek fennmaradt példányainak összegyűjtése is komoly kutatómunkát igényelt, és fontos kultúrtörténeti missziót jelent. A lapok példányait az elsődleges fontosságú *Szentesi Lap* teljes digitalizált, interneten elérhetővé tett állományával mellett részben az Országos Széchényi Könyvtárban

² *Kérészetű hetilapok Szentesen az 1870-es években*. In: Miklós Péter (szerk.) (2019): *Nemzetiségek, vallások, kultúrák a Dél-Alföldön*. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged. 117–128. p.; *A helyi sajtó megerősödése egy dél-alföldi városban – A Szentesi Lap első évei (1872–1883)*. In: Délvidéki Szemle, 2018. V. évf. 2. sz. 18–31. p.; *A szentesi sajtó megteremtője: Cherrier János*. In: Döbör András – Forró Lajos – Zakar Péter (szerk.) (2018): *Fejezetek a Délvidék múltjából*. Fialok a Dél-alföldi Médiában, Szeged. 125–164. p.; *Politikai szatíra és antiszemita uszítás: a Darázs című szentesi élclap*. In: Délvidéki Szemle, 2017. IV. évf. 2. sz. 53–67. p.; *Az első szentesi kisedővő megnyitása – a helyi sajtó tükrében*. In: Délvidéki Szemle, 2017. IV. évf. 1. sz. 5–17. p.; *A nyomtatott sajtó kezdetei egy dél-alföldi kisvárosban: a Szentesi Füzetek és a Szentesi Lapok*. In: Délvidéki Szemle, 2016. III. évf. 1. sz. 17–34. p.

(*Északi Fény, Csongrádmegyei Közlöny, Szentes és Vidéke*) találta meg a szerző, részben a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár szentesi fióklevéltárában (*Szentesi Lapok, Alföldi Figyelő, Darázs*).

És természetesen egy korszerű sajtótörténeti elemzés a hagyományos tartalmi-elemző feldolgozás mellett a kapitalista ipari-gazdasági fejlődés jellemzőinek szemzögéből is kell, hogy tekintsen a sajtótermékre. Ennek megfelelően Pető Bálint alapos vizsgálat tárgyává tette azt, hogy hogyan hatott egymásra a termék és a fogyasztó, vagyis a lap és az olvasó: milyen kölcsönhatások alakították akár az egyiket, akár a másikat, valamint megvizsgálta a helyi sajtót, mint tőkés vállalkozást.

A kötet negyedik nagy egységét Cherrier János lapkiadó, nyomdász és könyvkereskedő, a modern értelemben vett szentesi sajtó megteremtője karriertörténete bemutatásának szentelte a szerző. Primer, magyar és határon túli levéltárak forrásainak felkutatásával, illetve a korabeli dokumentumok segítségével rajzolta meg egy a hagyományos, nem piaci alapú sajtótörténeti korszak, valamint a század vége felé szárba szökő klasszikus kapitalista korszak közötti átmeneti érában működő, korai tőkés sajtóvállalkozó nehézségekkel tarkított életútját egy a korszakban kevésbé tipikusnak mondható, több szempontból sajátos és érdekes fordulatokkal tarkított karriertörténetét.

Cherrier karrierjének részletes elemzése jól példázza a magyar sajtó fejlődésében a XIX. század folyamán végbemenő professzionalizálódási folyamat újabb szintjét a felvilágosodás-, illetve reformkori sajtóhoz képest: a nyomdász által kiadott újságokat már nem főúri mecénások támogatták, hanem vállalkozásának saját tőkéjéből, illetve hirdetésekéből finanszírozta, profitorientált üzleti vállalkozásként működtetve azokat. Ezen túl Pető Bálint jó érzéssel teszi művében tanulmányozhatóvá a szentesi lapok működtetésének példáján keresztül a nyomdai, kiadói és újságírói/szerkesztői szakmások elöregedését elősegítő munkamegosztást, amely korábban nem volt jellemző, a század végére viszont általánossá vált a magyarországi sajtóorgánumok esetében is, követve az amerikai és nyugat-európai tömegsajtó mintáit.

Végül, említést érdemel a szentesi levéltár egykori vezetője, Labádi Lajos, akinek monográfiáira, a témában született tudományos és ismeretterjesztő cikkeire a szerző bőségesen hivatkozik, emellett hasznos szakmai tanácsaival éveken keresztül önzetlenül segítette Pető Bálint kutatómunkáját. A sors kegyetlen fintora, hogy Labádi néhány nappal a könyv megjelenését követően elhunyt, a kötet tehát egyben – mint azt az előszóban is olvashatjuk – tisztelgés a kiváló helytörténész életműve és emléke előtt.

(Megjelent: *Délvidéki Szemle. Történettudományi folyóirat*, 2019. VI. évf. 1. sz. 134–136. p.)

³ *A szentesi nyomtatott tömegtájékoztatás kezdetei (1871–1883). A helyi sajtó szerepe a kiegyezés utáni polgári fejlődés előmozdításában egy dél-alföldi városban.* Disszertáció. Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2018.

OLVASÁS ÉS VALLÁSOSSÁG A FELVILÁGOSODÁS KORI MAGYARORSZÁGON

Hegyi Ádám: „...azt közönséges helyen fel olvasni éppen nem tanátsos...” Az olvasás és a vallásellenesség kapcsolatai a Békési Református Egyházmegyében 1781 és 1821 között

Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen,
2018. 392 p.

Hegyi Ádám, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi adjunktusa, a Délvidék Kutató Központ tagja, a 18. századi olvasmánytörténet és egyháztörténet kutatója – aki korábbi kutatásai során Szögi László vezetésével a Svájcban tanult magyarországi diákok adattárát állította össze, valamint Latzkovits Miklós irányításával peregrinációs emlékkönyvek feltárásában vett részt – 2013-ban kezdett el foglalkozni a Békés-Bánati Református Egyházmegye történetével. Kutatásának célja már akkor az volt, hogy a délvidéki reformátusok hétköznapi életéhez kapcsolódó forrásokat, és monográfiában összegezze az egyházmegye történetét 1781 és 1821 között. Az általa vizsgált időszakban az egyházmegye önmagát ugyan csak *Békési Tractusnak* hívta, de területe a Bánátra is kiterjedt, mert 1781 után több református egyházközség is létrejött a Bánságban.

A kutatás megkezdése óta számtalan publikációval¹ jelezte a téma iránt érdeklődőknek, hogy szisztematikus és a térség valamennyi, a témával kapcsolatos primer forrásokat

őrző levéltárára, illetve könyvtárára kiterjesztett kutatómunkája a monográfia megírása felé halad.

A 2018-ban Debrecenben napvilágot látott, monográfiává formálódó, sokrétű és árnyalt forrásanyagot (igazgatástörténeti iratok, könyvjegyzékek, egyházi iratok, levelek, rekonstruált magánkönyvtárak) tartalmazó mű képes bemutatni a téma iránt érdeklődő olvasóknak a Békés-Bánáti Református Egyházmegye olvasmányműveltségét, valamint a felvilágosodás vallásellenességének megjelenését a mai Békés, Arad és Csongrád megyék, valamint a Bánság területén 1781 és 1821 között. A korszakhatár precízen indokolt, ugyanis kezdő dátuma II. József türelmi rendeletének kihirdetése, záró dátuma pedig az egyházmegye területi és szervezeti átszervezésének éve. A türelmi rendelet kihirdetése után a Bánátban létrejött református egyházközösségeket ugyanis automatikusan a közel lévő békési egyházkerülethez kapcsolták, ezáltal 1821-ig folyamatosan nőtt annak területe.

Könyvében a szerző együttesen igyekszik vizsgálni az egyházmegye olvasmányműveltségét és a vallásellenes mozgalmak elterjedését, ebből kiindulva pedig elemzi, hogyan alakult át ezek hatására a vallásgyakorlás, és ebben milyen szerepet játszott a radikális felvilágosodás. A vallásellenességet árnyalva megkülönbözteti az egyházat, mint intézményt ért kritikákat, illetve az elvi alapú filozófiai szembenállást, és a korra jellemző, időben és térben is megfigyelhető változékonyságukban ragadja meg a vallásellenességet, a vallási közömbösséget, valamint a népi vallásosság jelenségeit.

A szerző vizsgálatának módszertani újdonsága és érdekessége, hogy mezővárosi és paraszti karakterű vidéket tanulmányoz az olvasás és a kulturális fogyasztás aspektusából,

¹ *A bánsági református egyházközségek történetének kutatása.* In: *Bácsország – Vajdasági honismereti szemle* 2018. 82. sz. 59–62. p.; *A hétköznapi élet egyháztörténeti forrásai a Békési Református Egyházmegye gyűlekezeteiben 1711–1821 között: digitális dokumentációs tár kialakítása.* In: Bartha-Kovács Katalin – Penke Olga – Szász Géza (szerk.) (2017): *Programok és tanulmányok.* JATEPress Kiadó, Szeged. 151–159. p.; *A Rittbergi (Végvár/Tormac) Református Egyházközség kettős megalapítása 1786-ban és 1794-ben.* In: *Délvidéki Szemle*, 2017. 4. évf. 2. sz. 5–18. p.; *A delbeljácspai református egyház megszervezésének első dokumentuma: 1795.* In: *Bácsország – Vajdasági honismereti szemle*, 2017. 81. sz. 26–31. p.; *A lelkész és a gyülekezet viszonya 1802-ben Űri Sándor gyomai káplán esetének tükrében.* In: *Ethnographia*, 2016. 127. sz. 258–272. p.; *Vallásellenes mozgalmak terjedése a Békés-(Bánáti) Református Egyházmegyében a 18–19. század fordulóján.* In: *Délvidéki Szemle*, 2016. 3. évf. 1. sz. 5–16. p.; *A túlvilágról alkotott elképzelések a szentesi református gyülekezetben a 18. század végén.* In: Báthory Orsolya (szerk.) (2014): *Menny és pokol a barokk kori ember életében.* MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest. 135–148. p.; „...hogya a maga munkája helyett a másét mondotta el...” *A református gyülekezet plágiumvitája Hódmezővásárhelyen a XVIII. század végén.* In: *FONS*, 2014. XXI. évf. 4. sz. 431–459. p.; „...a bé küldött informationnak véliünk való nem közlése...” *Információk akadályozása és terjesztése a Békési Református Egyházmegyében a 18–19. század fordulóján.* In: *Új Jel-Kép*, 2014. 3. sz. [elektronikus kiadás], http://communicatio.hu/jelkep/2014/3/hegyi_adam.htm; „Szükségtelen bibliothécák” és folyton csak olvasó lelkészek a Békési Református Egyházmegyében a 18. század végén. In: *Mediárium*, 2014. VIII. évf. 3.sz. 5–24. p.; „...kik hogy másoknál bőltebbeknek láttassanak, a vallást tsúfolják...”: *A vallásellenesség problémája a szentesi református gyülekezetben a 18–19. század fordulóján.* *Collegium Doctorum.* In: *Magyar Református Teológia*, 2013. 9. évf. 107–124. p.

a Békés megyét bemutató gazdag helytörténeti és néprajzi szakirodalomra éppúgy támaszkodva, mint a könyvének analitikus részében elemzett primer források elemzésére és kontextusba helyezésére.

A könyvben az Előszót követő 2. fejezetet Hegyi Ádám az olvasás és a vallásosság kapcsolatának, illetve a vallásellenes mozgalmakkal kapcsolatos alapfogalmak tisztázásának szánja: gazdag hazai és nemzetközi szakirodalom felhasználásával mutatja be, hogy mit ért ma a tudomány olvasmányműveltség-kutatás alatt, és hogy annak módszerei miként használhatóak fel kutatásában. Majd annak érdekében, hogy a békési egyházmegyében lezajlott folyamatokat hitelesen tudja rekonstruálni, kitér arra is, amit a szakirodalom az olvasás és a vallásellenes mozgalom kapcsolatáról tud. Nyugateurópai példákon keresztül mutatja be a felvilágosodás hatását az olvasási szokások megváltozására, melynek során a 18. századi Európában az intenzív, ismétlődő olvasás (Biblia, bibliai történetek, kalendáriumok stb.) helyét átvette az extenzív olvasás, azaz az olvasók az újraolvasás helyett az új tartalmak felé fordultak, valamint a közösségi olvasás helyét átvette a magányos olvasás, ami jelentősen befolyásolta a társadalmi nyilvánosságot és az olvasmányok, valamint a gondolatok ellenőrizhetőségét.

A kötet kiemelkedő érdeme az impozáns mértékű primer forrásanyag elemzése és felhasználása. A szerző a 3. fejezetben ismerteti kutatási céljait és kutatómódszertanát, a 4. fejezetben pedig pontosan és szakszerűen tárja elénk a téma elemzéséhez szükséges és felhasznált forrásai lelőhelyét, valamint felhasználásuknak módszereit. Mivel célja nem csupán a vallásellenesség tényleges elterjedésének rekonstruálása, hanem az olvasmányműveltség és a vallásellenesség kapcsolatának elemzése, ezért szükségesnek tartja a hitélettel foglalkozó források összekapcsolását és szembeállítását az olvasmánytörténet forrásaival. A kötet 9. fejezetében adattár-összeállításra és forrásközlésre is vállalkozik, a témája szempontjából kiemelt jelentőségű és rendszerezett forrásanyag vonatkozásában, melynek elsődleges érdeme a forrásoknak a téma későbbi kutatói számára is elérhetővé és használhatóvá tétele.

A monográfia központ témáját feldolgozó fejezetek előtt, az 5. fejezetben a szerző kitér a vallásellenes mozgalmak és a vallásvédelem magyarországi helyzetére, összegezve a vonatkozó szakirodalmat és kiemelve a téma legfontosabb csomópontjait. A 6. fejezetben négy nagyobb területen tekinti át az egyházmegye történetét: ismerteti annak vezetőit, kiemelten bemutatva a Szőnyi Benjáminnal, Saator Jánossal és Szentmiklósi Sebők Sámuellel kapcsolatban feltárt primer forrásokat; bemutatja a lelkészi kart (olyan különleges eseteket kiemelve, mint Lendvai János lelkészjelölt plágiumvádja, vagy a különlegesé miatt hanyattatott utat bejáró Űri Sándor esete), összefoglalja az új gyülekezetek kialakulásának történetét, emellett részletesen ismerteti a vallásellenesség terjedését.

A mű 7. fejezetében Hegyi Ádám kísérletet tesz a Békési Református Egyházmegye olvasmányműveltségének bemutatására, mivel a vizsgált terület kora újkori olvasmányairól még nem született átfogó elemzés. A szerző – széles és releváns forrásanyag áttekintése után – arra az érdekes megállapításra jut, hogy az esperességben kimutatható ugyan a felvilágosodás olvasáskultúrájának hatása, de az olvasmányműveltség sok

tekintetben archaikus maradt. A kötet külön érdekessége az az alfejezet, amelyben Hegyi azt vizsgálja, vajon a könyvek sok esetben inkább státuszsimbólumként, presztízisértékű tárgyként funkcionáltak-e, reprezentációs célokat szolgálva elsősorban, vagy inkább információhordozóként tekintettek-e rájuk?

A művet összegző és értelmező 8. fejezet logikusan érvelve fejti ki, létezett-e összefüggés az olvasás, annak terjedése és a vallásellenesség között, a vallásellenes gondolatok kimutathatóan írásban, az írott szó, a könyv, mint médium segítségével terjedtek, vagy inkább a hagyományos szóbeliség csatornáin. Hegyi Ádám könyve élvezetes olvasmányként és hatalmas forrásmennyiséggel dolgozó egyháztörténeti munkaként egyaránt ajánlható a korszak egyháztörténete és művelődéstörténete iránt érdeklődő Olvasónak.

(Megjelent: Délvidéki Szemle. Történettudományi folyóirat, 2018. V. évf. 1. sz. 118–121. p.)

ISBN 978-615-5946-23-3

Kiadó:

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Felelős kiadó: *Forró Lajos*
Borítóterv: *Toldi Gergő*
Technikai szerkesztő: *Veres Ildikó*

© Döbör András, 2020
© Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2020